

Διπλωματική εργασία ειδίκευσης

**Η κατασκευή του μύθου των μαγισσών και η
αναπαράστασή τους στον κινηματογράφο από
το 1920 μέχρι και σήμερα**

Ναταλία Πετρίτη

Αθήνα: Φεβρουάριος 2021

Χαρακτικό Εξωφύλλου: Dürer, A., 1500-1501, *Witch Riding on a Goat*, Washington, D.C.: National Gallery of Art

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΠΜΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

Η κατασκευή του μύθου των μαγισσών και η αναπαράστασή τους στον
κινηματογράφο από το 1920 μέχρι και σήμερα

Ναταλία Πετρίτη
(ΑΜ 18514)

Τριμελής Επιτροπή:

Μάρω Παντελίδου – Μαλούτα (Επιβλέπουσα Καθηγήτρια)
Γεράσιμος Κουζέλης
Δημήτρης Καρύδας

Αθήνα: Φεβρουάριος 2021

Στους γονείς μου

Ευχαριστίες:

Με την παρούσα διπλωματική εργασία ολοκληρώνεται για εμένα ο διετής κύκλος σπουδών μου στο ΠΜΣ Πολιτικής Επιστήμης και Κοινωνιολογίας στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Η εισαγωγή μου στο μεταπτυχιακό αυτό προέκυψε σαν ανάγκη ανάπτυξης των δεξιοτήτων μου, ώστε να συνεχίσω να ασκώ το επάγγελμα της δημοσιογράφου με περισσότερα εφόδια. Στην πραγματικότητα, η ακαδημαϊκή αυτή πορεία θα με σημάδευε και με τρόπους τους οποίους όταν αυτή ξεκινούσε δεν είχα καν φανταστεί. Και αυτό διότι κατά τη διάρκεια των δύο αυτών ετών, μου δόθηκε η ευκαιρία να δοκιμάσω τις γνώσεις που είχα αποκομίσει τα προηγούμενα χρόνια μέσα από το ακαδημαϊκό περιβάλλον και από προσωπικά αναγνώσματα, να τις εμπλουτίσω, αλλά και να προβληματιστώ, να αποβάλω βεβαιότητες του παρελθόντος και να αναπτύξω ενδιαφέρον για ζητήματα και θεματικές που μέχρι τότε αγνοούσα ή με τα οποία δεν είχε τύχει να ασχοληθώ περαιτέρω. Επιπλέον, μέσα σε αυτά τα δύο χρόνια μου δόθηκε η ευκαιρία να εργαστώ και να παράξω γνώση, σκέψεις, και προβληματισμούς συλλογικά, κόντρα στο κυρίαρχο πρότυπο που επιβάλλει τον ατομικό δρόμο, ενώ ταυτόχρονα κατάφερα να υπερβώ εμπόδια που εγώ η ίδια είχα θέσει στην εαυτή μου. Για όλα τα παραπάνω νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω από καρδιάς τις καθηγήτριες και τους καθηγητές του τμήματος, αλλά και τις συμφοιτήτριες και τους συμφοιτητές μου.

Ειδικότερα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τη Μάρω Παντελίδου – Μαλούτα, επιβλέπουσα της διπλωματικής εργασίας μου, και τα δύο ακόμη μέλη της τριμελούς επιτροπής αυτής, Γεράσιμο Κουζέλη και Δημήτρη Καρύδα, τόσο για τις γνώσεις που αποκόμισα μέσα από τα μαθήματα και τις συζητήσεις μαζί τους, όσο και για το προσωπικό ενδιαφέρον και τη στήριξή τους.

Η σύλληψη και η εκπόνηση της παρούσας εργασίας θα ήταν όμως αδύνατη, ιδιαίτερα μέσα στην πρωτοφανή συνθήκη της πανδημίας του Covid-19 και του επιβεβλημένου εγκλεισμού, χωρίς τις πιο προσωπικές μου σχέσεις. Γι' αυτό το λόγο, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους Ανδρέα Σιαφάκα, Ιάκωβο Σαχίνη, Βικτώρια Μποντουριάν και Κώστα Πολύζο, με τους οποίους γνωριστήκαμε και ήρθαμε κοντά στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος, και οι οποίοι με στήριξαν όσο λίγοι σε στιγμές που σκεφτόμουν να τα παρατήσω. Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους

φίλους μου, Δημήτρη Γραβάνη και Νίκο Μαρκογιαννάκη, τη φίλη μου, Αθηνά Σίδερη, και την παρέα του Πειραιά και της Κυψέλης. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τη μητέρα μου, Μπέλλα Χοντζοπούλου, που με ανέχεται και με στηρίζει με κάθε πιθανό τρόπο όλα αυτά τα χρόνια, αλλά και τον πατέρα μου, Γιώργο Πετρίτη, που αν και δεν βρίσκεται πια ανάμεσά μας, ξέρω ότι θα ήταν πολύ περήφανος για εμένα και για ό,τι είμαι.

Μια μάγισσα ταΐζει τα δαιμόνια της με αίμα

Αγνώστου καλλιτέχνη, 1579, *A Rehearsall both Straung and True, of Hainous and Horrible Actes Committed by Elizabeth Stile*, Λονδίνο: British Gallery

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....σελ. 9

ΜΕΡΟΣ I

Η κατασκευή του μύθου των μαγισσών

1. Οι πρώτες αναφορές περί μαγείας στην ιστορία, ο ορισμός της μαγείας και συχνές παρανοήσεις γύρω από αυτήν.....σελ. 17
2. Η πρώτη σύνδεση της μαγείας με σκοτεινές δυνάμεις.....σελ. 18
3. Η μαζικοποίηση του φαινομένου των διώξεων μαγισσών.....σελ. 19
4. Οι τρόποι και τα μέσα διεξαγωγής του κυνηγιού μαγισσών.....σελ. 22
5. Οι μάγισσες, η πρωταρχική συσσώρευση και η άνοδος του καπιταλισμού στην ευρωπαϊκή ήπειρο.....σελ. 26
6. Η καταστολή των οικονομικά και κοινωνικά ανεξάρτητων γυναικών, η απαξίωση της γυναικείας εργασίας και ο περιορισμός των γυναικών στον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού και της οικογένειας.....σελ. 30
7. Οι διώξεις των μαγισσών ως μέσο διαμόρφωσης της νέας γυναικείας σεξουαλικότητας.....σελ. 33
8. Οι διώξεις των θεραπευτριών και των μαιών ως μέσο ελέγχου της γυναικείας αναπαραγωγικής διαδικασίας και η ανάδυση της επαγγελματικής ιατρικής.....σελ. 36
9. Η ποινικοποίηση της γυναικείας αντίστασης και η επίθεση στη γυναικεία φιλία.....σελ. 39
10. Οι διώξεις των χηρών και των ηλικιωμένων γυναικών της εποχής ως μέσο ανάδυσης της ατομικής ιδιοκτησίας.....σελ. 41
11. Το κυνήγι μαγισσών στις υπηρεσίες του αποικισμού και του εκχριστιανισμού του Νέου Κόσμου.....σελ. 43
12. Το τέλος του κυνηγιού μαγισσών.....σελ. 46

ΜΕΡΟΣ II

Η αναπαράσταση των μαγισσών στον κινηματογράφο

- Η έννοια της αναπαράστασης.....σελ. 48
- Ανάλυση της ταινίας **Häxan**.....σελ. 51

- Ανάλυση της ταινίας Η ωραία κοιμωμένη (Sleeping Beauty) .....σελ.	58
- Ανάλυση της ταινίας Το μωρό της Ρόζμαρι (Rosemary's Baby) .....σελ.	65
- Ανάλυση της ταινίας Οι Μάγισσες του Ίσγουικ (The Witches of Eastwick) ...σελ.	73
- Ανάλυση της ταινίας The Craft .....σελ.	79
- Ανάλυση της ταινίας Η Μάγισσα (The Witch: A New England Folktale) .....σελ.	84
Συμπεράσματα.....σελ.	92
Βιβλιογραφία.....σελ.	97
Ιστότοποι.....σελ.	99
Πηγές φωτογραφιών.....σελ.	101

Εισαγωγή

«Οι πράξεις των μαγισσών είναι τέτοιες που δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν χωρίς τη βοήθεια του Διαβόλου»

***

«Η μαγεία προέρχεται από τη σαρκική λαγνεία, η οποία στις γυναίκες είναι ακόρεστη»

***

«Ευλογημένος είναι ο άνδρας που έχει μια ενάρετη σύζυγο»

***

«Κανένας δεν βλάπτει την Καθολική εκκλησία όσο οι μαίες»

***

Heinrich Krämer & Jacob Sprenger, *“The Malleus Maleficarum”*

(«*Η Σφύρα των Μαγισσών*»), 1487

Πανούργες γριές, τρομακτικές στην όψη και εξοστρακισμένες από την κοινωνία, έτοιμες ανά πάσα στιγμή να δηλητηριάσουν όποιον ανυποψίαστο βρεθεί στο πέρασμά τους. Παιδοκτόνες γυναίκες και εκφράστριες του αρχέγονου κακού που παραμονεύει για να διαταράξει την ειρηνική συμβίωση στην κοινότητα. Αυτές είναι μόνο λίγες από τις αναπαραστάσεις των μαγισσών που μας τρομοκρατούσαν κατά την παιδική μας ηλικία μέσα από τα παραμύθια, και που συναντάμε στην ενήλικη ζωή μας μέσα από τη λογοτεχνία, το θέατρο, τον κινηματογράφο, τη ζωγραφική, ακόμα και τα video games. Οι μάγισσες ωστόσο, ή μάλλον τα γυναικεία κατά πλειοψηφία υποκείμενα που κατηγορήθηκαν για άσκηση μαγείας, δεν αποτελούν απλά μια δημοφιλή φιγούρα του κόσμου του φανταστικού και υποκατηγορία των προϊόντων της ποπ κουλτούρας, αλλά υπήρξαν καθόλα πραγματικά πρόσωπα.

Η κατασκευή του μύθου και της ταυτότητας των μαγισσών, και οι διώξεις τους μέσα από το λεγόμενο «κυνήγι μαγισσών», μας γυρνούν πίσω στην Αρχαία Ελλάδα, την Αρχαία Αίγυπτο και τη Βαβυλώνα, με μερικές από τις πρώτες αναφορές στις μάγισσες εντοπίζονται στην Οδύσσεια του Ομήρου [μάγισσα Κίρκη] και στην Παλαιά Διαθήκη και πιο συγκεκριμένα στον Α΄ τόμο του Σαμουήλ [μάγισσα του Έντορ]. Η

ιστορική περίοδος, ωστόσο, κατά την οποία καταγράφηκαν οι περισσότερες συστηματικές διώξεις και δίκες μαγισσών, με αποτέλεσμα το βασανισμό και τη θανάτωσή τους, είναι αυτή μεταξύ του 1480-1700 μ.Χ., με το διάστημα μεταξύ 1580-1630 να είναι αυτό κατά το οποίο καταγράφονται οι περισσότερες απώλειες. Το φαινόμενο των διώξεων των μαγισσών παρατηρήθηκε κατά κύριο λόγο στο Ευρωπαϊκό έδαφος, θα μεταφερόταν ωστόσο και στον Νέο Κόσμο από τους ιεραποστόλους και τους κονκισταδόρες της εποχής, ως μέσο καθυπόταξης των γηγενών πληθυσμών¹. Ο αριθμός των γυναικών που κατηγορήθηκαν για το έγκλημα του *maleficium* [δηλαδή της μαγείας] και κάηκαν στην πυρά ή δολοφονήθηκαν με άλλους τρόπους δημοσία θέα, παραμένει ακόμα και σήμερα ουσιαστικά απροσδιόριστος. Παρά το γεγονός όμως ότι η μελέτη των ιστορικών τεκμηρίων γύρω από το φαινόμενο παραμένει ελλιπής ή ανά περιπτώσεις καθίσταται αδύνατη λόγω καταστροφής και έλλειψης αρχειακού υλικού, σύμφωνα με την ιστορικό Ann L. Barstow, την εκτίμηση της οποίας αναφέρει στο έργο της η S. Federici², αυτός ανέρχεται στις 200.000 περίπου, ενώ ο ιστορικός John Demos στο έργο του *“The Enemy Within: 2000 Years of Witch-Hunting in the Western World”*, που αναφέρουν οι Ehrenreich και English³, κάνει λόγο για 50.000 έως 100.000, οι εκτελέσεις των οποίων όμως αποτελούν κλάσμα ενός μεγαλύτερου συνόλου υπόπτων⁴.

Πώς εξηγείται όμως η ελλιπής αυτή μελέτη του φαινομένου των διώξεων και δολοφονιών ενός τόσο μεγάλου κομματιού του γυναικείου πληθυσμού της εποχής, που οδηγεί μάλιστα στην άγνοια του γενικότερου πληθυσμού ως προς αυτό το

---

¹ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 226.

² Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 274.

³ Ehrenreich, B. & English, D., 2019, *Μάγισσες, Μαιές, Νοσοκόμες: Η αποσιωπημένη ιστορία των θεραπευτριών*, Αθήνα: Αρχείο 71/ τιγάδα, Σελ. 59.

⁴ Σχετικά με την αριθμητική ασάφεια ως προς τις γυναίκες που κατηγορήθηκαν και/ή εκτελέστηκαν για μαγεία, η S. Federici αναφέρει στο «*Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα*» πως άλλες φεμινίστριες ακαδημαϊκοί που μελέτησαν το φαινόμενο ισχυρίζονται πως ο αριθμός τους προσιδιάζει με αυτόν του Εβραϊκού πληθυσμού που δολοφονήθηκε στη Ναζιστική Γερμανία, δηλαδή περίπου 6.000.000. Οι B. Ehrenreich και D. English στο «*Μάγισσες, μαιές, νοσοκόμες: Η αποσιωπημένη ιστορία των θεραπευτριών*» επίσης αναφέρουν πως οι φεμινίστριες ακαδημαϊκοί της δεκαετίας του '70 έκαναν λόγο για πάνω από 1.000.000 γυναίκες. Οι εκδοχές των Ann L. Barstow και John Demos προκύπτουν από πιο πρόσφατες έρευνες, που λαμβάνουν υπόψη τη φεμινιστική ανάγνωση του φαινομένου, γι' αυτό και χρησιμοποιούνται εντός του κειμένου ως επικρατέστερες.

μελανό κομμάτι της ευρωπαϊκής και της παγκόσμιας ιστορίας; Η απάντηση σύμφωνα με την ακαδημαϊκό και μαχόμενη από τη δεκαετία του 1970 μαρξίστρια φεμινίστρια, Silvia Federici, έγκειται στο ίδιο το γεγονός ότι τα θύματα στην Ευρώπη υπήρξαν στη συντριπτική τους πλειοψηφία γυναίκες της υπαίθρου⁵. Αντίθετα, οι ιστορικοί μελετητές του φαινομένου υπήρξαν κατά συντριπτικό βαθμό άνδρες. Η ίδια μάλιστα στο κλασικό πλέον έργο της, «*Ο Κάλιμπαν και η Μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσώρευση*», αναφέρει πως η σιωπή των ιστορικών που μελέτησαν κατά το παρελθόν αυτό το κομμάτι της ιστορίας «αγγίζει τα όρια της συνενοχής», αποκλείοντας το φαινόμενο των διώξεων από τις σελίδες της ιστορίας, ως ένα φαινόμενο «μικρής σημασίας» ή σαν μια θεματική που «ανήκει στη λαϊκή παράδοση»⁶. Χαρακτηριστική είναι και η μαρτυρία του ιστορικού και ομότιμου καθηγητή ιστορίας και θρησκευσιολογίας στο Πανεπιστήμιο της Virginia, Hans Christian Erik Midelfort, τον οποίο η Federici επικαλείται, ο οποίος παρά το γεγονός ότι ασχολήθηκε εκτενώς με το φαινόμενο των διώξεων των μαγισσών στη Γερμανία, επί της ουσίας συνάντησε εντυπωσιακά λίγες αξιόλογες έρευνες γύρω από αυτές, ενώ σε μεγάλο βαθμό ανακάλυψε πως οι μάγισσες αναφέρονται ως «αξιοθρήνητες γυναίκες που βασανίζονταν από παραισθήσεις», ενώ η μαζική εκκαθάρισή τους μνημονεύεται ως μια διαδικασία «κοινωνικής θεραπείας»⁷.

Είναι σαφές βέβαια πως είναι μάλλον αδύνατο όλες αυτές οι γυναίκες εκείνης της περιόδου να βασανίστηκαν και να κατέληξαν στην πυρά επειδή είχαν παραισθήσεις ή «έπασχαν από υστερία», όπως άλλοι μελετητές ισχυρίστηκαν κατά το παρελθόν, καθιστώντας το ζήτημα ιατρικό. Αυτό θα το συνειδητοποιούσαν οι φεμινίστριες στην αυγή της δεκαετίας του 1970, που αναγνώρισαν μελετώντας την ευρωπαϊκή ιστορία του ύστερου Μεσαίωνα ότι οι μαζικές διώξεις και εκκαθαρίσεις

---

⁵ Πρέπει να τονίσουμε ωστόσο το γεγονός ότι τα θύματα του κυνήγιού μαγισσών υπήρξαν στην πλειοψηφία τους γυναίκες μόνο στην Ευρώπη και στο Σάλεμ στη Μασσαχουσέτη των ΗΠΑ. Κυνήγι μαγισσών παρατηρήθηκε και στη νότια Αμερική, κατά τη διάρκεια του αποικισμού και του εκχριστιανισμού των γηγενών πληθυσμών. Σε αυτή την περίπτωση, ωστόσο, το φαινόμενο δεν έλαβε αμιγώς έμφυλες διαστάσεις, καθώς τα θύματα των διώξεων υπήρξαν τόσο γυναίκες, όσο και άνδρες. Περισσότερα για το κυνήγι μαγισσών στο Νέο Κόσμο στο κεφάλαιο «Το κυνήγι μαγισσών στις υπηρεσίες του αποικισμού και του εκχριστιανισμού του Νέου Κόσμου».

⁶ Φυσικά αναφέρονται και οι εξαιρέσεις ιστορικών μελετητών των διώξεων των μαγισσών δεύτερης γενιάς, όπως οι Alan McFarlane, William Monter και Alfred Soman.

⁷ Midelfort, Erik H. C., 1972, *Witch Hunting in Southwestern Germany, 1562-1684: The Social and Intellectual Foundations*, Στάνφορντ: Stanford University Press. Σελ. 7.

του γυναικείου πληθυσμού της εποχής δεν αποτελούσαν τίποτε άλλο από την ακραία έκφραση του ευρωπαϊκού θεσμικού μισογυνισμού, οι απαρχές του οποίου βρίσκονται στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, και συγκεκριμένα στην Αθήνα της κλασικής περιόδου⁸. Ο θεσμικός αυτός μισογυνισμός αποσκοπούσε φυσικά στη ρύθμιση του τρόπου κοινωνικής αναπαραγωγής της εποχής, που τότε μεταβαλλόταν με ραγδαίους ρυθμούς, και στην καταστολή οποιουδήποτε υποκειμένου τολμούσε να εκφράσει αντίσταση σε αυτόν.

Σύντομα οι φεμινίστριες εκείνης της περιόδου θα ταυτίζονταν με τις μάγισσες που βασανίστηκαν και θανατώθηκαν κατά την περίοδο του ύστερου Μεσαίωνα, κάνοντάς τις σύμβολο της γυναικείας χειραφέτησης και του αγώνα ενάντια στην πατριαρχία. Το 1968, μάλιστα, ανήμερα της γιορτής του Halloween, θα δημιουργούταν στη Νέα Υόρκη η W.I.T.C.H. (Women's International Terrorist Conspiracy from Hell), ένα δίκτυο αυτόνομων φεμινιστικών ομάδων που θα δρούσαν καταλυτικά στον αγώνα του γυναικείου απελευθερωτικού κινήματος των ΗΠΑ στα 70s⁹, ενώ την ίδια περίοδο θα τεκνοθετείτο και το σύνθημα «είμαστε οι εγγονές των μαγισσών που δεν μπορέσατε να κάψετε», που έκτοτε χρησιμοποιείται ευρέως από φεμινίστριες τόσο του δεύτερου, όσο και του τρίτου φεμινιστικού κύματος.

Η συστηματική ενασχόληση των φεμινιστριών με το φαινόμενο των μαγισσών και των διώξεών τους θα ανανέωνε το ενδιαφέρον γύρω από αυτό σε ερευνητικό επίπεδο, βγάζοντάς το επιτέλους από το περιθώριο της ιστορίας και θέτοντάς το υπό εξέταση μέσα στο πλαίσιο της πατριαρχίας ως τρόπου οργάνωσης και αναπαραγωγής της κοινωνίας. Ταυτόχρονα, θα το έθετε για πρώτη φορά υπό εξέταση ως αναπόσπαστο κομμάτι της μετάβασης από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό και ως σημαντικό κεφάλαιο της ιστορίας της ταξικής πάλης, γεγονός που ακόμα και μαρξιστές φιλόσοφοι και ιστορικοί μελετητές είχαν αποτύχει στο παρελθόν. Επιπλέον, η επανεξέταση αυτή του φαινομένου θα αποτελούσε και ισχυρό εργαλείο κριτικής ως προς το πως αναπτύχθηκε η επαγγελματική ιατρική όπως την γνωρίζουμε

---

⁸ Κατούνα, Σ., 2006, *Οι κόρες της Πανδώρας - Οι απαρχές του Ευρωπαϊκού μισογυνισμού*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη. Σελ. 23-43.

⁹ McGill, M., (28/10/2016), *Wicked W.I.T.C.H.: The 60s Feminist Protestors Who Hexed Patriarchy*, vice.com <https://www.vice.com/en/article/43gd8p/wicked-witch-60s-feminist-protestors-hexed-patriarchy> (Τελευταία επίσκεψη: 1/11/2020)

σήμερα, τόσο μέσω της ανάλυσης των τρόπων και των μέσων που αυτή εκμεταλλεύτηκε για την επιβολή ελέγχου στο σώμα και την αναπαραγωγική δυνατότητα των γυναικών, όσο και ως προς τον αποκλεισμό των ίδιων των γυναικών από την άσκησή της¹⁰.

Αντικείμενο του πρώτου μέρους της παρούσας διπλωματικής εργασίας ειδίκευσης αποτελεί η ιστορία της κατασκευής του μύθου των μαγισσών και των διώξεών τους, αναλύοντας μία προς μία τις κατηγορίες γυναικών που κατηγορήθηκαν για την άσκηση μαγείας. Τα παραπάνω θα παρουσιαστούν λαμβάνοντας υπόψη το χρονικό και κοινωνικό πλαίσιο κατά το οποίο το φαινόμενο επανεμφανίστηκε και κλιμακώθηκε, δηλαδή την εμφάνιση των αγγλικών περιφράξεων γης, την σταδιακή εδραίωση του καπιταλιστικού συστήματος μετά την κατάρρευση της φεουδαρχίας, τον εποικισμό του Νέου Κόσμου και την ανάδυση της επαγγελματικής ιατρικής.

Βασικές βιβλιογραφικές πηγές για την παρουσίαση και την ανάλυση των παραπάνω αποτελούν, μεταξύ άλλων, το έργο της Silvia Federici, όπως και αυτό των Barbara Ehrenreich και Deirdre English, οι οποίες υπήρξαν από τις πρώτες ακτιβίστριες που ασχολήθηκαν με το φαινόμενο και εξέδωσαν το 1973 το κείμενο-αναφορά για το φεμινιστικό κίνημα, «*Μάγισσες, μαίες, νοσοκόμες: Η αποσιωπημένη ιστορία των θεραπευτριών*»¹¹. Εξίσου σημαντικές πηγές αποτελούν το έργο “*Patriarchy and Accumulation On A World Scale: Women in the International Division of Labour*” της φεμινίστριας κοινωνιολόγου, Maria Mies, που υπήρξε μια από τις πρώτες ακαδημαϊκούς που θα έθετε το κυνήγι των μαγισσών στο πλαίσιο της πρωταρχικής συσσώρευσης κεφαλαίου¹².

Το δεύτερο μέρος της εργασίας είναι αφιερωμένο στην ανάλυση των τρόπων αναπαράστασης των μαγισσών στον κινηματογράφο, σε μια επιλογή ταινιών από τη δεκαετία του 1920 μέχρι και τις μέρες μας. Καθώς οι μάγισσες υπήρξαν και

---

¹⁰ Πολύ μεγάλο ποσοστό των γυναικών που κατηγορήθηκαν για μαγεία και καταδικάστηκαν σε θάνατο αντιστοιχούσε στις λαϊκές θεραπεύτριες και τις μαίες της εποχής. Το φαινόμενο της δίωξής τους αναλύεται εκτενώς σε επόμενο κεφάλαιο.

¹¹ Ehrenreich, B. & English, D., 2019, *Μάγισσες, Μαίες, Νοσοκόμες: Η αποσιωπημένη ιστορία των θεραπευτριών*, Αθήνα: Αρχείο 71/ μιγάδα

¹² Mies, M., 1999, *Patriarchy and Accumulation On A World Scale: Women in the International Division of Labour*, Λονδίνο: Zed Books

συνεχίζουν να αποτελούν ένα από τα αγαπημένα θέματα μυθοπλασίας στην τέχνη, ο αριθμός των ταινιών στις οποίες αποτελούν κεντρικό θέμα είναι ιδιαίτερα μεγάλος. Λαμβάνοντας υπόψη αυτό το δεδομένο, οι 6 ταινίες οι οποίες αναλύονται στην παρούσα εργασία, επιλέχθηκαν με γνώμονα τη δημοφιλία και την εισπρακτική τους επιτυχία στο box office τον χρόνο κυκλοφορίας τους. Στις περιπτώσεις όπου δεν ισχύει αυτό το δεδομένο, όπως για παράδειγμα στην ταινία *Häxan* του Benjamin Christensen, έχει ληφθεί υπόψη η ιστορική και καλλιτεχνική τους σημασία για τον παγκόσμιο κινηματογράφο. Οι ταινίες αντιστοιχούν σε διαφορετικές δεκαετίες ως προς την παραγωγή τους, ώστε να επιτευχθεί μια ποικιλία χρονικής εκπροσώπησης, ενώ αντιστοιχούν επίσης σε διαφορετικά είδη, όπως θρίλερ, μαύρη κωμωδία, ταινία κινουμένων σχεδίων, εφηβική ταινία (teen movie) και ντοκιμαντέρ με στοιχεία μυθοπλασίας.

Η ανάλυση των ταινιών στοχεύει στην απάντηση του αν και κατά πόσο λαμβάνονται υπόψη οι πραγματικές ιστορικές καταβολές του μύθου των μαγισσών και η φεμινιστική και μαρξιστική ανάλυση του φαινομένου των διώξεών τους, ή αν απλά αντιμετωπίζονται ανιστορικά ως έκφραση του κακού. Ανά περιπτώσεις, σημειώνονται και κινηματογραφικές τεχνικές που ακολουθούνται, οι οποίες κρίνονται σημαντικές ως προς την έκφραση των παραπάνω.

Η εργασία αυτή προσδοκά να συμβάλει στην ιστορική μελέτη της έκφρασης του συστημικού μισογυνισμού και της γυναικείας καταπίεσης μέσα από το φαινόμενο των διώξεων των μαγισσών, σε μια περίοδο όπου ο μύθος τους, όχι απλά δεν αποτελεί παρελθόν, αλλά χρησιμοποιείται σε χώρες όπως το Νεπάλ¹³, η Παπούα-Νέα Γουινέα¹⁴ και η Σαουδική Αραβία¹⁵, για τη συστηματική και ανά περιπτώσεις μαζική δολοφονία γυναικών, ενώ η πρακτική της δίκης και εκκαθάρισης δήθεν

---

¹³Fernandez, D. & Thapa, K., (8/8/2012), *Legislating Against Witchcraft Accusations in Nepal*, asiafoundation.org <https://asiafoundation.org/2012/08/08/legislating-against-witchcraft-accusations-in-nepal/> (Τελευταία επίσκεψη: 10/11/2020)

¹⁴Campbell, C., (16/7/2019), *How a 7-Year-Old Girl Survived Papua New Guinea's Crucible of Sorcery*, time.com <https://time.com/longform/papua-new-guinea-witchcraft-justice/> (Τελευταία επίσκεψη: 10/11/2020)

¹⁵Jacobs, R., (19/8/2013), *Saudi Arabia's War on Witchcraft*, theatlantic.com <https://www.theatlantic.com/international/archive/2013/08/saudi-arabias-war-on-witchcraft/278701/> (Τελευταία επίσκεψη: 10/11/2020)

μαγισσών ακολουθείται ακόμα και από τρομοκρατικές οργανώσεις όπως ο ISIS¹⁶. Παράλληλα, το γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια σημειώνεται σημαντική αύξηση¹⁷ στην παραγωγή ταινιών (αλλά και τηλεοπτικών σειρών) με θέμα τις μάγισσες, καθιστά τη μελέτη της αναπαράστασής τους στον κινηματογράφο ιδιαίτερα επίκαιρη, αλλά και αναγκαία για την ερμηνεία του πως η τέχνη και ποπ κουλτούρα επιστρέφει σε και ερμηνεύει εκ νέου θέματα που θεωρούνται κλασικά.

Μάγισσες και δαίμονες χορεύουν σε κύκλο. Εικονογράφηση από το βιβλίο *The Kingdom of Darkness* του Nathaniel Crouch (1688)

---

¹⁶Shaheen, K., (30/6/2015), *Isis militants behead two Syrian women for witchcraft*, theguardian.com <https://www.theguardian.com/world/2015/jun/30/isis-militants-behead-syrian-women-witchcraft> (Τελευταία επίσκεψη: 10/11/2020)

¹⁷ Donahue, A. T., (16/11/2018), *Ask Not What You Can Do for Your Country, but What Witchcraft Can Do for You*, esquire.com <https://www.esquire.com/entertainment/tv/a25131301/witchcraft-occult-movies-tv-shows-2018/> (Τελευταία επίσκεψη: 11/11/2020) & Armstrong, N., (15/9/2018), *Coven ready: from Instagram to TV, why are witches so popular?*, theguardian.com <https://www.theguardian.com/tv-and-radio/2018/sep/15/witches-occult-dramas-tv-chilling-adventures-of-sabrina-strange-angel> (Τελευταία επίσκεψη: 11/11/2020)

ΜΕΡΟΣ Ι

Η κατασκευή του μύθου των μαγισσών

Francken II, F., 1581–1642, *Witches' Gathering*, Λονδίνο: British Museum

Οι πρώτες αναφορές περί μαγείας στην ιστορία, ο ορισμός της μαγείας και συχνές παρανοήσεις γύρω από αυτήν

Η πίστη στη μαγεία και στην ύπαρξη μαγισσών εντοπίζεται στα βάθη της παγκόσμιας ιστορίας, σε ποικίλες κουλτούρες και σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής, από τη θρησκεία και τις λαϊκές παραδόσεις, μέχρι την τέχνη και την καθημερινότητα στην κοινότητα. Μια από τις πρώτες αναφορές στην ύπαρξη της μαγείας εντοπίζεται κατά τον 9^ο αιώνα π.Χ. στην *Οδύσσεια* του Ομήρου, όπου ο Οδυσσέας έρχεται αντιμέτωπος με την πανίσχυρη μάγισσα Κίρκη κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του προς την Ιθάκη. Μερικούς αιώνες μετά, ο Σαούλ στην Παλαιά Διαθήκη θα απευθυνθεί στη μάγισσα του Έντορ για να επικοινωνήσει με το πνεύμα του προφήτη Σαμουήλ και να λάβει συμβουλές για τη μάχη που πρόκειται να δώσει ενάντια στους Φιλιστίνους (Παλαιστίνιους).

Ο ορισμός του τι είναι μαγεία είναι ιδιαίτερα δύσκολος, καθώς λόγω του ότι αυτή συναντάται από την αρχαιότητα σε διαφορετικά μέρη, κουλτούρες και θρησκείες ανά τον κόσμο, ενδέχεται να ποικίλει. Σε γενικές γραμμές όμως, ως μαγεία ορίζεται η χρήση υπερφυσικών δυνάμεων για την άσκηση ελέγχου πάνω σε ανθρώπους, αλλά και σε συμβάντα¹⁸. Σε πολλές κοινωνίες, οι δυνάμεις αυτές θεωρούνται έμφυτες στο άτομο, στη δυτική παράδοση, ωστόσο, η άσκηση μαγείας αποτελεί ελεύθερη επιλογή του ατόμου, που μαθαίνει από μόνο του να κάνει χρήση των δυνάμεων αυτών¹⁹.

Είναι σαφές, φυσικά, πως η μαγεία, ακόμη και αν μπορεί να οριστεί όπως παραπάνω, δεν αποτελεί τίποτε άλλο από το αποκύημα της φαντασίας των ανθρώπινων πολιτισμών ανά τα χρόνια, ώστε να εξηγήσουν και να αποδώσουν στις πρακτικές συγκεκριμένων προσώπων συμβάντα που δεν ήταν δυνατό να κατανοήσουν με τις υπάρχουσες γνώσεις τους.

Μια κοινή παρανόηση σχετικά με τη μαγεία αποτελεί το γεγονός ότι αυτή συνδεόταν ανέκαθεν με τη λατρεία και την επίκληση του Διαβόλου ή άλλων σκοτεινών δυνάμεων, άρα και αποτέλεσε βασικό μέσο εξήγησης/απόδοσης όλων των

---

¹⁸ Burton Russell, J., *Witchcraft*, Britannica <https://www.britannica.com/topic/witchcraft> (Τελευταία επίσκεψη: 22/12/2020)

¹⁹ Burton Russell, J., *Witchcraft*, Britannica <https://www.britannica.com/topic/witchcraft> (Τελευταία επίσκεψη: 22/12/2020)

δεινών που μπορεί να αντιμετωπίζαν οι κοινότητες ή μεμονωμένα άτομα αυτών ανά τα χρόνια. Στην πραγματικότητα, όμως, η μαγεία δεν αντιμετωπιζόταν πάντοτε ως σκοτεινή δύναμη αποκλειστικά, αλλά υπήρξε διάχυτη στην καθημερινότητα και στις κοινότητες των ανθρώπων ανά την ιστορία και με τη θετική της έκφανση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι παγανιστικές θρησκείες, στις οποίες η μαγεία έπαιζε κεντρικό ρόλο μέσω της παρασκευής θεραπευτικών φίλτρων από βότανα ή μέσω της διεξαγωγής τελετών για την προστασία της κοινότητας από πλημμύρες, πυρκαγιές και λ(ο)ιμούς²⁰.

Ακόμη μια παρανόηση σχετικά με τη μαγεία αποτελεί το γεγονός ότι αυτή ασκούνταν αποκλειστικά από γυναίκες. Γνωρίζουμε ωστόσο πως τα πρόσωπα που θεωρείτο πως φέρουν το χάρισμα της μαγείας ήταν τόσο γυναίκες όσο και άνδρες²¹.

Η πρώτη σύνδεση της μαγείας με σκοτεινές δυνάμεις

Η πρώτη σύνδεση της μαγείας με σκοτεινές δυνάμεις, που θα οδηγούσε στη διαμόρφωση της σύγχρονης αντίληψης περί μαγείας και στη δίωξη των μαγισσών κατά τον ύστερο μεσαίωνα, θα προέκυπτε κατά τους ύστερους χρόνους της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Κατά την περίοδο εκείνη, το ιδιαίτερα επιδραστικό βιβλίο του Χριστιανού θεολόγου και φιλοσόφου Αυγουστίνου Ιππώνου (μετέπειτα Αγίου Αυγουστίνου), *De Civitate Dei*, θα δίδασκε για πρώτη φορά πως οι θεοί των παγανιστικών θρησκειών, που ήταν ακόμα ευρέως διαδεδομένες στην αυτοκρατορία, ήταν δαίμονες και οι μάγοι και μάγισσες, εκούσια ή ακούσια, διέθεταν και αυτοί/-ές σκοτεινές δυνάμεις. Η διάδοση αυτής της αντίληψης και η γενικότερη επίδραση της Εκκλησίας στο δημόσιο βίο θα είχε ως αποτέλεσμα, κατά τα πρώτα έτη του 5^{ου} αιώνα, η μαγεία να ενταχθεί στο ρωμαϊκό δίκαιο ως έγκλημα²².

---

²⁰ Gaskill, M., 2010, *Witchcraft: A very short introduction*, Λονδίνο: Oxford University Press, Σελ. 81.

²¹ Η παρανόηση αυτή προκύπτει πιθανότατα από το ότι η συντριπτική πλειοψηφία όσων κατηγορήθηκαν κατά τον ύστερο μεσαίωνα για μαγεία στην Ευρώπη ήταν γυναίκες. Στο βιβλίο της ακτιβίστριας Lady Stardust, «*Γυναίκες στην Πυρά: Το κυνήγι των μαγισσών στην Ευρώπη, οι περιφράξεις και η άνοδος του καπιταλισμού*», αναφέρεται πως σύμφωνα με τον Jean Bodin η αναλογία ανάμεσα σε γυναίκες και άνδρες ήταν 50 προς 1. Επίσης αναφέρεται πως το 90% των εκτελέσεων μαγισσών στην Αγγλία αφορούσε σε γυναίκες, ενώ οι άνδρες που θανατώνονταν ήταν συνήθως σύζυγοί τους ή άνδρες που υποδείκνυαν θηλυπρεπή συμπεριφορά. (σελ. 16)

²² Gaskill, M., 2010, *Witchcraft: A very short introduction*, Λονδίνο: Oxford University Press, Σελ. 80-83.

Στην πραγματικότητα ωστόσο, σημαντικό ρόλο για την ποινικοποίηση της μαγείας θα έπαιζε η άρχουσα τάξη της εποχής, η οποία για πρώτη φορά θα την αντιμετώπιζε τότε με φόβο και καχυποψία, λόγω του ότι αυτή αποτελούσε ολοένα και βασικότερο εργαλείο ανυπακοής των σκλάβων, που επηρεάζονταν σε μεγάλο βαθμό από τους/τις αστρολόγους, τους/τις μάντεις/-ισσες και τους/τις μάγους/-ισσες²³. Αντιλαμβανόμαστε ήδη, δηλαδή, ότι η ίδια η απαρχή της αντιμετώπισης της μαγείας ως εγκλήματος αιτιολογεί σε μεγάλο βαθμό την μετέπειτα ερμηνεία μαρξιστών και φεμινιστριών μελετητών ότι οι μαζικές διώξεις μαγισσών που θα προέκυπταν σε ύστερο χρόνο δεν αποτελούσαν παρά ένα μέσο άσκησης πολιτικής και καθυπόταξης πληθυσμών.

Κατά τον 7^ο και τον 8^ο αιώνα, το έγκλημα του *maleficium* [=της μαγείας] θα εντασσόταν και στους κώδικες των νέων τευτονικών βασιλείων, σε μια περίοδο που, όπως σημειώνει η S. Federici, οι Ευρωπαίοι σκλάβοι θα εμπνέονταν από τους Άραβες κατακτητές ώστε να πάρουν και οι ίδιοι τα όπλα και να εξεγερθούν ενάντια στους ιδιοκτήτες τους²⁴. Ωστόσο, όπως η ίδια σημειώνει, «την εποχή εκείνη, με την κατηγορία του *maleficium* τιμωρούνταν μονάχα μαγικές πρακτικές που προκαλούσαν βλάβη σε ανθρώπους και πράγματα, ενώ η Εκκλησία ασκούσε κριτική²⁵ σε εκείνους που πίστευαν στα επιτεύγματα της μαγείας»²⁶. Με άλλα λόγια, η μαγεία εκείνα τα χρόνια δεν αποτελούσε ακόμα σημαντικό και διαδεδομένο όπλο για την καθυπόταξη του πληθυσμού, ενώ σε γενικές γραμμές υπήρχε ανοχή ως προς την άσκησή της από τις εκκλησιαστικές αρχές.

Η μαζικοποίηση του φαινομένου των διώξεων μαγισσών

---

²³ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 228-229 & 275.

²⁴ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 229.

²⁵ Η Federici παραπέμπει στον Canon Episcopi [Επισκοπικό Κανόνα] ως κείμενο που καταγράφει την κριτική της Εκκλησίας στις μαγικές πεποιθήσεις, αλλά αποδεικνύει ταυτόχρονα και τη γενικότερη ανοχή της σε αυτήν. Αναλυτικά στο Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 276, σημείωση: 7.

²⁶ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 229.

Η περίοδος κατά την οποία αλλάζει δραστικά η κατάσταση αναφορικά με τις διώξεις μαγισσών εκκινεί στα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Εκείνη την εποχή η μαγεία χαρακτηρίζεται επίσημα από την Εκκλησία ως αίρεση μέσω του παπικού διατάγματος *Summis Desiderantes* του Ιννοκέντιου Ζ', ενώ καταγράφονται οι πρώτες μαζικές δίκες μαγισσών στη νότια Γαλλία, τη Γερμανία, την Ελβετία και την Ιταλία εν μέσω λαϊκών εξεγέρσεων, επιδημιών και της πρώτης περιόδου κρίσης της φεουδαρχίας²⁷.

Καταλυτικό ρόλο για την έκρηξη των διώξεων θα έπαιζε η δημοσίευση της πραγματείας *Malleus Maleficarum*, της περίφημης «*Σφύρας των Μαγισσών*», το 1487. Γραμμένη την προηγούμενη χρονιά από τους Γερμανούς δομινικανούς μοναχούς Heinrich Krämer και Jacob Sprenger, η πραγματεία αυτή θα αποτελούσε ουσιαστικά το πρώτο²⁸ εγχειρίδιο εντοπισμού μαγισσών. Το βιβλίο διαδόθηκε ευρέως σε ολόκληρη την Ευρώπη και ανατυπώθηκε δεκαέξι φορές μέχρι και το 1669²⁹.

Το *Malleus Maleficarum* αποτελούταν από τρία μέρη. Όπως διαβάζουμε στο «*Γυναίκες στην Πυρά: Το κυνήγι των μαγισσών στην Ευρώπη, οι περιφράξεις και η άνοδος του καπιταλισμού*»:

«Στο πρώτο ανασκευάζονται τα επιχειρήματα όσων ισχυρίζονται ότι δεν υπάρχει μαγεία, πράγμα που εμποδίζει τη δίωξή της. Στο δεύτερο μέρος περιγράφονται οι μορφές της μαγείας και οι συνταγές της. Το τρίτο αποτελεί βοήθημα αντιμετώπισης της μαγείας για δικαστές»³⁰.

Η σημασία του *Malleus Maleficarum* τόσο ως προς την έκρηξη του κυνηγιού μαγισσών, όσο και ως προς τα ποιοτικά χαρακτηριστικά που θα λάμβανε αυτό,

---

²⁷ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσωρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 229.

²⁸ Η S.Federici αναφέρει πως ανάμεσα στα 1453 και 1487 γράφτηκαν 28 πραγματείες γύρω από τη μαγεία. Το *Malleus Maleficarum*, ωστόσο, θεωρείται η βασικότερη αυτών, λόγω της αναλυτικής περιγραφής των μαγισσών που προσφέρει, αλλά και της δημοφιλίας που γνώρισε για πολλά χρόνια.

²⁹ Lady Stardust, 2010, *Γυναίκες στην Πυρά: Το κυνήγι των μαγισσών στην Ευρώπη, οι περιφράξεις και η άνοδος του καπιταλισμού*, Αθήνα: Κόκκινο Νήμα, Σελ. 21

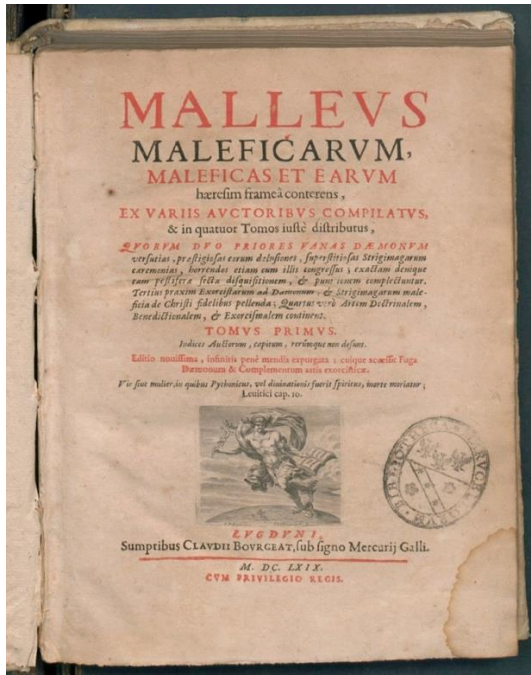
³⁰ Lady Stardust, 2010, *Γυναίκες στην Πυρά: Το κυνήγι των μαγισσών στην Ευρώπη, οι περιφράξεις και η άνοδος του καπιταλισμού*, Αθήνα: Κόκκινο Νήμα, Σελ. 21

έγκειται σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός ότι θα έστρεφε την προσοχή και τις κατηγορίες για άσκηση μαγείας αποκλειστικά στις γυναίκες. Μια αντίστοιχη πραγματεία, το *Formicarius* του Johannes Nider, που είχε κυκλοφορήσει το 1437, θα ήταν η πρώτη που θα προσέδιδε στις γυναίκες συγκεκριμένο ρόλο στις διαβολικές αιρέσεις, αναφέροντας πως αυτές παρασκεύαζαν μαγικά φίλτρα και απήγαγαν παιδιά με σκοπό να τα φάνε ή να τα μετατρέψουν σε αλοιφές που υπόσχονταν υπερφυσικές δυνάμεις σε όσους τις χρησιμοποιούσαν. Το *Malleus Maleficarum* θα πήγαινε ένα βήμα παρακάτω, καθιστώντας τις γυναίκες που κατηγορούνταν για μαγεία σε συνεργάτιδες του Διαβόλου, η ακόρεστη λαγνεία των οποίων τις έκανε να τον αποδέχονται σαν εραστή τους, παρασύροντας ταυτόχρονα τους άλλους σε συνομωσίες και άλλα πάθη. Επιπλέον, η πραγματεία ανέφερε πως μέσω των γυναικών μαγισσών και των μαγικών τους φίλτρων, ο Διάβολος «κατάφερνε να εμπνέει την αγάπη ή το μίσος, να καθιστά τους ανθρώπους αδύναμους ή σεξουαλικά ανίκανους, ή ακόμη και να τους κάνει να πιστεύουν ότι τους έχουν ευνουχίσει³¹». Τέλος, σύμφωνα με το *Malleus Maleficarum*, οι μάγισσες μπορούσαν «να μεταμορφώνουν ανθρώπους σε ζώα, να τους εξουσιάζουν με δαιμόνια, να τους αρρωσταίνουν και να τους κάνουν να πεθαίνουν, να προκαλούν πλημμύρες και χαλαζόπτωση και να πετούν μανιωδώς στον αέρα»³².

---

³¹ Hufton, O., 2003, *Η ιστορία των γυναικών στην Ευρώπη: 1500-1800*, Αθήνα: Νεφέλη, Σελ. 397-398.

³² Hufton, O., 2003, *Η ιστορία των γυναικών στην Ευρώπη: 1500-1800*, Αθήνα: Νεφέλη, Σελ. 397-398.

Το *Malleus Maleficarum* σε έκδοση του 1669. (Από την ψηφιακή βιβλιοθήκη του BEIC Foundation)

Οι τρόποι και τα μέσα διεξαγωγής του κυνηγιού μαγισσών

Η διεξαγωγή των μαζικών διωγμών και του κυνηγιού μαγισσών στην Ευρώπη θα εκκινούσε με αφορμή τις επιταγές της Εκκλησίας, θα γινόταν ωστόσο πραγματικότητα μέσα από τη συνεργασία και το συντονισμό ποικίλων φορέων των κοινωνιών της εποχής. Όπως αναφέρει η ακτιβίστρια Lady Stardust: «*Η Εκκλησία όριζε το πρόβλημα των μαγισσών, οι γιατροί τις εξέταζαν, τις βασάνιζαν και τις καταδίκαιζαν, οι νομικοί απήγγειλαν κατηγορίες και επέβλεπαν τις νομικές διαδικασίες και οι ανώτεροι κρατικοί υπάλληλοι οργάνωναν τις εκτελέσεις*». Γνωρίζουμε επίσης ότι η συνεργασία ανάμεσα στην Εκκλησία και το Κράτος υπήρξε περισσότερο στενή στις περιοχές όπου επικράτησε η Μεταρρύθμιση, «όπου το Κράτος έγινε Εκκλησία (όπως στην Αγγλία) ή η Εκκλησία έγινε Κράτος (όπως στη Γενεύη και, σε μικρότερο βαθμό, στη Σκωτία)»³³. Το κυνήγι των μαγισσών επεκτάθηκε φυσικά σε πολύ περισσότερα μέρη, σε κράτη όπως η Γαλλία, η Ιταλία, η

³³ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 233.

Ισπανία, η Γερμανία, η Ελβετία και η Σουηδία, αλλά και ο Νέος Κόσμος, όπου καταγράφηκαν οι περίφημες διώξεις των μαγισσών του Σάλεμ της Μασσαχουσέτης³⁴.

Πιο συγκεκριμένα, οι υποτιθέμενες μάγισσες κατηγορούνταν δημοσίως από μέλη της κοινότητας, έπειτα από πίεση που ασκούσαν σε αυτά από τους κυνηγούς μαγισσών, που γυρνούσαν από χωριό σε χωριό συνοδεία γιατρών, κρατικών υπαλλήλων, μελών του κλήρου και δημίων. Οι κυνηγοί και οι κατήγοροι των μαγισσών μπορούσαν να είναι ακόμη και παιδιά³⁵. Οι δίκες χαρακτηρίζονταν ως φάρσα, αφού τα εγκλήματα για τα οποία κατηγορούνταν ήταν ασαφή και απροσδιόριστα³⁶. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να αναφερθεί πως για να επιτευχθεί το κυνήγι μαγισσών είχε προηγηθεί η διασπορά έντονης προπαγάνδας γύρω από την ύπαρξή τους, η οποία εκφράστηκε πέρα από τα θρησκευτικά κείμενα της εποχής και μέσα από θεατρικά έργα, πίνακες και ποιήματα³⁷.

Η S. Federici τονίζει επίσης το ρόλο που έπαιξαν στις διώξεις και οι διανοούμενοι και φιλόσοφοι της εποχής, που ακόμη και σήμερα θεωρούνται πατέρες του νεότερου ορθολογισμού³⁸. Ανάμεσα σε αυτούς αναφέρει τον Thomas Hobbes, που «παρά τον σκεπτικισμό του για την πραγματικότητα της μαγείας, ενέκρινε τις διώξεις ως μέσο κοινωνικού ελέγχου», αλλά και τον Jean Bodin, Γάλλο νομικό και πολιτικό φιλόσοφο που εξέδωσε την πραγματεία *Demonomania*³⁹ και συνέβαλε μεταξύ άλλων στην αναβίωση του αριστοτελισμού κατά τον 16^ο αιώνα⁴⁰.

---

³⁴ Περισσότερες πληροφορίες για τις ιδιαιτερότητες του κυνηγιού μαγισσών στο Νέο Κόσμο και γενικότερα στην Αμερικανική ήπειρο στο κεφάλαιο «Το κυνήγι μαγισσών στις υπηρεσίες του αποικισμού και του εκχριστιανισμού του Νέου Κόσμου».

³⁵ Gaskill, M., 2010, *Witchcraft: A very short introduction*, Λονδίνο: Oxford University Press, Σελ. 265-268.

³⁶ Εκεί έγκειται και η βασική διαφορά με τις διώξεις του 7^{ου} και 8^{ου} αιώνα που αναφέρονται παραπάνω, αφού εκείνη την περίοδο καταδικάζονταν ως μάγισσες οι γυναίκες που είχαν αποδεδειγμένα προκαλέσει συγκεκριμένες βλάβες σε κάποιον.

³⁷ Lady Stardust, 2010, *Γυναίκες στην Πυρά: Το κυνήγι των μαγισσών στην Ευρώπη, οι περιφράξεις και η άνοδος του καπιταλισμού*, Αθήνα: Κόκκινο Νήμα, Σελ. 21.

³⁸ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 231-232.

³⁹ Το περιεχόμενο της *Demonomania* ήταν ιδιαίτερα σκληρό, αφού ο Bodin πρότεινε οι μάγισσες να καίγονται ζωντανές αντί να στραγγαλίζονται πριν την πυρά, ενώ δεν δίσταζε να προτείνει ακόμα και την καύση μικρών παιδιών.

⁴⁰ Σύμφωνα με τον ιστορικό Hugh Trevor-Roper. (Βλ. Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 231-232)

Η αναβίωση του αριστοτελισμού θα αποτελούσε χρήσιμο μέσο πειθούς για τη διεξαγωγή των διώξεων και αποδεικνύει ότι αυτές ήταν αποτέλεσμα ενός ακραίου μισογυνισμού που ισχυροποιούνταν στον ύστερο Μεσαίωνα⁴¹. Αυτό, καθώς οι αρχές θα εκμεταλλεύονταν τη απόλυτα μισογυνική θεωρία⁴² που εκφράστηκε μέσω των γραπτών του Αριστοτέλη, που διακήρυττε ότι οι γυναίκες είναι φύσει αδύναμα, παθητικά και ψυχρά⁴³ υποκείμενα, άρα και συνεργάζονται ευκολότερα με τις σκοτεινές δυνάμεις. Η παραπάνω θεωρία θα συμπλήρωνε την επίσης μισογυνική βιβλική εικόνα της Εύας, που ενέδωσε στον πειρασμό, και θα χρησιμοποιούνταν ως ημι-επιστημονική εξήγηση της συνεργασίας των γυναικών με το Διάβολο και του φαινομένου της μαγείας⁴⁴.

Η πλειοψηφία των μελών των ευρωπαϊκών κοινοτήτων όπου καταγράφηκαν διώξεις μαγισσών συνεργαζόταν με τις αρχές, ενώ οι γυναίκες που κατηγορούνταν για την άσκηση μαγείας δεν λάμβαναν σχεδόν ποτέ βοήθεια από αυτά για την απόδειξη της αθωότητάς τους, καθώς επικρατούσε τεράστιος φόβος ότι θα κατηγορούνταν και τα ίδια για συνέργεια⁴⁵. Οι γυναίκες αυτές μπορούσαν κάποιες φορές να καταφύγουν στους δικηγόρους της εποχής για βοήθεια στην υπεράσπισή τους, οι οποίοι ωστόσο τις περισσότερες φορές τις εκμεταλλεύονταν, παρατείνοντας

---

⁴¹ Ο μισογυνισμός και οι διακρίσεις απέναντι στις γυναίκες ήταν επικεντρωμένες στο χώρο της Εκκλησίας πριν από τα κυνήγια μαγισσών και εμφανίστηκαν ως νοοτροπίες κατά τον 11^ο αιώνα, όταν απαγορεύτηκε στις γυναίκες να μετέχουν με διοικητικούς ρόλους σε αυτήν, παρότι σε κοσμικό επίπεδο μπορούσαν να κληρονομούν περιουσίες και τίτλους των πατέρων τους όταν δεν υπήρχε άλλος άνδρας κληρονόμος ή και να διαχειρίζονται την περιουσία/επιχείρηση του συζύγου τους όταν αυτός απουσίαζε. (Βλ. Schaus, M., 2006, *Women and Gender in Medieval Europe*, Νέα Υόρκη: Routledge, Σελ. 633-634)

⁴² Κατούντα, Σ., 2006, *Οι κόρες της Πανδώρας - Οι απαρχές του Ευρωπαϊκού μισογυνισμού*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, Σελ. 190-199.

⁴³ Κατά τον Αριστοτέλη, η έλλειψη θερμότητας αιτιολογούσε τη γυναικεία φυσική μειονεξία, καθώς η χαμηλή σωματική θερμοκρασία επηρεάζει την αντιληπτική ικανότητα του ατόμου. Οι άνδρες είναι σωματικά πιο θερμοί, γι' αυτό και αντιμετωπίζονταν από τον ίδιο ως ανώτερα όντα από τις γυναίκες.

⁴⁴ Hufton, O., 2003, *Η ιστορία των γυναικών στην Ευρώπη: 1500-1800*, Αθήνα: Νεφέλη, Σελ. 401.

⁴⁵ Η μόνη περίπτωση οργανωμένης υπεράσπισης γυναικών που διώκονταν για μαγεία αποτελεί αυτή των ψαράδων στη Χώρα των Βάσκων, το 1609. Στην περιοχή εκείνη την εποχή, ο Γάλλος ιεροεξεταστής, Pierre Lancre, ενεπλάκη σε μαζικές δίκες που είχαν σαν αποτέλεσμα τη δολοφονία μέχρι και έξι χιλιάδων γυναικών. Οι άνδρες της κοινότητας ενημερώθηκαν για τις διώξεις όσο έλειπαν για την αλειία βακαλάου και επέστρεψαν δύο μήνες νωρίτερα από όταν θα έληγε η καθιερωμένη περίοδος της για να απελευθερώσουν τις συζύγους, τις μητέρες και τις κόρες τους που θα οδηγούνταν στην πυρά. (Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων, Σελ. 254)

τις δίκες για να εισπράξουν οι ίδιοι, οι δικαστές και τα συμβούλια της εποχής περισσότερα χρήματα⁴⁶. Όπως αναφέρει η ιστορικός O. Hufton:

«Μια καταγγελία ή ακόμη και φημολογία μπορούσε να ανοίξει μια υπόθεση και στο δικαστήριο να γίνουν δεκτά τα στοιχεία από καταθέσεις παιδιών ή προσωπικών εχθρών των κατηγορουμένων. Όπου ίσχυε το ρωμαϊκό δίκαιο, ο δικαστής μπορούσε αυτεπάγγελτα να κάνει διώξεις για συγκεκριμένα εγκλήματα και οι μάγισσες υποβάλλονταν σε ανακρίσεις χωρίς να έχουν πάντα το δικαίωμα να υπερασπιστούν τον εαυτό τους. Η ομολογία μπορούσε να αποσπαστεί ακόμη και με βασανιστήρια, αλλά η άρνηση της μάγισσας να ομολογήσει δε σήμαινε απαραίτητα την αθωότητά της, καθώς μπορούσε να ερμηνευθεί ως επίδειξη δύναμης του Διαβόλου»⁴⁷.

Την καθιερωμένη διαδικασία βασανιστηρίων, που υποδεικνύει έναν σεξουαλικό σαδισμό άνευ προηγουμένου, αναλύει επίσης η S. Federici: οι κατηγορούμενες για μαγεία αφού ξεγυμνώνονταν, ξυρίζονταν τελείως, με επιχείρημα ότι ο Διάβολος κρύβεται ανάμεσα στις τρίχες τους, και τραυματίζονταν με μεγάλες βελόνες σε όλο το σώμα. Συχνά βιάζονταν, περνούσαν από έλεγχο για το αν ήταν σεξουαλικά ενεργές ή όχι και στην περίπτωση που δεν ομολογούσαν τα «εγκλήματά» τους, τα σώματά τους διαμελίζονταν προτού καούν στην πυρά ή απαγχονιστούν. Η φεμινίστρια φιλόσοφος, Mary Daly, σημειώνει ότι τα φρικτά βασανιστήρια που χρησιμοποιούνταν στις διώξεις μαγισσών δεν ήταν μέθοδοι που χρησιμοποιούνταν σε άλλες περιπτώσεις εγκλημάτων εκείνης της περιόδου, αλλά δικαιολογούνταν λόγω του χαρακτηρισμού του εγκλήματος του *maleficium* ως *crimen exceptum*⁴⁸. Η

---

⁴⁶ Mies, M., 1999, *Patriarchy and Accumulation On A World Scale: Women in the International Division of Labour*, Λονδίνο: Zed Books, Σελ. 84.

⁴⁷ Hufton, O., 2003, *Η ιστορία των γυναικών στην Ευρώπη: 1500-1800*, Αθήνα: Νεφέλη, Σελ. 398.

⁴⁸ Daly, M., 1990, *Gyn/Ecology: The Metaethics of Radical Feminism*, Μασαχουσέτη: Beacon Press, Σελ.: 200-202.

ίδια, όπως και η οικο-φεμινίστρια ιστορικός Carolyn Merchant⁴⁹ υποστηρίζουν μάλιστα πως η αποδοχή τους προέκυπτε και από το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιούνταν ειδικά μηχανήματα για την εφαρμογή τους και χαρακτηρίζονταν κατ' αυτόν τον τρόπο από το κύρος της αναδυόμενης μηχανιστικής επιστήμης. Όλα τα παραπάνω πραγματοποιούνταν δημοσία θέα, με όλα τα μέλη της κοινότητας, τα παιδιά των μαγισσών και ιδιαίτερα οι κόρες τους να είναι υποχρεωμένα/-ες να παρακολουθούν το αποτροπιαστικό θέαμα. Τις περισσότερες φορές, οι γυναίκες που βασανίζονταν έφταναν σε σημείο να ομολογούν την ενοχή τους για να απαλλαγούν από το μαρτύριό τους, παρότι αυτές ήταν φυσικά αθώες.

Από τις παραπάνω πληροφορίες σχετικά με τους φορείς που συνεργάστηκαν για τη συστηματοποίηση και τη μαζικότητα των διώξεων των μαγισσών, αλλά και από την ίδια τη βαναυσότητα που επέδειξαν στον γυναικείο πληθυσμό της εποχής, χωρίς επί της ουσίας να μπορεί αυτή να αιτιολογηθεί με ορθολογικά επιχειρήματα, καταλαβαίνουμε ότι το κυνήγι μαγισσών αποτέλεσε μια πρωτοβουλία ξεκάθαρα πολιτική, εξυπηρετώντας πολύ συγκεκριμένα συμφέροντα για τα οποία οι γυναίκες της εποχής αποτελούσαν βασικότατο εμπόδιο. Μάλιστα, το κυνήγι των μαγισσών χαρακτηρίζεται από τη S. Federici ως «*το πρώτο ενοποιητικό πεδίο στην πολιτική των νέων ευρωπαϊκών εθνικών κρατών, το πρώτο παράδειγμα ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης μετά το σχίσμα που έφερε η Μεταρρύθμιση*»⁵⁰.

Στα επόμενα κεφάλαια της εργασίας αναλύονται οι πολιτικοί λόγοι που οδήγησαν στις διώξεις των μαγισσών, που εξηγούν επί τις ουσίας τις κατηγορίες των γυναικών που κατηγορήθηκαν ως τέτοιες.

Οι μάγισσες, η πρωταρχική συσσώρευση και η άνοδος του καπιταλισμού στην ευρωπαϊκή ήπειρο

Βασικότερος στόχος της διεξαγωγής του ευρωπαϊκού κυνηγιού μαγισσών ήταν ο αποκλεισμός των γυναικών από όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής, με

---

⁴⁹ Merchant, C., 1990, *The Death of Nature: Women, Ecology and the Scientific Evolution*, San Fransisco: Harper & Row, Σελ. 172.

⁵⁰ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 233.

ιδιαίτερη έμφαση σε αυτή της παραγωγής και της πολιτικής, επιβάλλοντας και νομιμοποιώντας από εκεί και πέρα μια πολύ συγκεκριμένη σχέση μεταξύ των δύο φύλων που θα έφερνε φυσικά τις γυναίκες σε μειονεκτικότερη θέση⁵¹. Η χρονική στιγμή κατά την οποία εντάθηκαν οι διώξεις των μαγισσών, συμπίπτει με αυτήν κατά την οποία παρατηρήθηκε η ανάδυση ενός νέου παραδείγματος ως προς την οργάνωση της κοινωνίας και της οικονομίας, που σταδιακά θα κυριαρχούσε σε ολόκληρη την ευρωπαϊκή επικράτεια και τον κόσμο εν γένει. Πρόκειται φυσικά για την ιστορική διαδικασία μετάβασης από την φεουδαρχία στον καπιταλισμό, μια διαδικασία που ο Marx ονόμασε στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* «πρωταρχική συσσώρευση»⁵².

Το φεουδαρχικό σύστημα που ίσχυε κατά το προηγούμενο διάστημα⁵³, δηλαδή από το 12^ο μέχρι και τον πρώιμο 15^ο αιώνα, ήταν δομημένο ως ένα σύστημα στο οποίο η επικρατούσα ταξική σχέση ήταν η δουλοπαροικία. Οι χωρικοί, δηλαδή, εργάζονταν στα χωράφια των γαιοκτημόνων με την υποχρέωση της καταβολής ενοικίου και φόρων, ενώ για την αυτοσυντήρησή τους καλλιεργούσαν τμήμα αυτών και εκμεταλλεύονταν τις κοινές γαίες που παρείχαν πόρους⁵⁴ και προήγαν την κοινοτική συνοχή και συνεργασία. Στις πόλεις υπήρχε παράλληλα και χειροτεχνική παραγωγή. Οι γυναίκες, τόσο στα χωριά, όσο και στα αστικά κέντρα εξασκούσαν όλα τα επαγγέλματα και τις τέχνες⁵⁵, ενώ ασχολούνταν παράλληλα με τις οικιακές δραστηριότητες, οι οποίες ωστόσο δεν υποτιμούνταν στην οικονομία του χρήματος όπως επρόκειτο να συμβεί τα μετέπειτα χρόνια. Σημαντικό είναι επίσης να αναφέρουμε ότι οι δραστηριότητες με τις οποίες ασχολούνταν οι γυναίκες, όπως το πλύσιμο, η κατασκευή ρούχων, ο θερισμός και η φροντίδα των ζώων στις κοινές γαίες, γίνονταν συνεργατικά με τις υπόλοιπες γυναίκες.

---

⁵¹ Lady Stardust, 2010, *Γυναίκες στην Πυρά: Το κυνήγι των μαγισσών στην Ευρώπη, οι περιφράξεις και η άνοδος του καπιταλισμού*, Αθήνα: Κόκκινο Νήμα, Σελ. 24

⁵² Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 28.

⁵³ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 45-58.

⁵⁴ Οι κοινές γαίες [=commons] ήταν εκτάσεις γης και νερού που παρείχαν στην κοινότητα την απαραίτητη ξυλεία για καύσιμα και κατασκευές, ψάρια για κατανάλωση, ενώ αποτελούσαν και βοσκοτόπια για τα ζώα.

⁵⁵ Lady Stardust, 2010, *Γυναίκες στην Πυρά: Το κυνήγι των μαγισσών στην Ευρώπη, οι περιφράξεις και η άνοδος του καπιταλισμού*, Αθήνα: Κόκκινο Νήμα, Σελ. 17.

Η κρίση στο φεουδαρχικό σύστημα θα εμφανιζόταν σταδιακά από το 1350 και θα κορυφωνόταν κοντά στο 1500. Θα προέκυπτε από την αύξηση των πραγματικών μισθών των εργατών κατά 100%, η οποία μεταφραζόταν σε σημαντική αντιστροφή στην ισορροπία δυνάμεων μεταξύ αυτών και των γαιοκτημόνων-αφεντών τους⁵⁶. Η αύξηση των μισθών θα ερχόταν σαν αποτέλεσμα της έλλειψης εργατικού δυναμικού που είχε προκύψει από την δεύτερη πανδημία πανώλης που έπληξε την ευρωπαϊκή ήπειρο το 1347⁵⁷. Οι εργάτες τότε θα εκμεταλλεύονταν αυτή τη συνθήκη, διεκδικώντας αύξηση στις απολαβές τους. Επιπλέον, εκείνο το διάστημα θα παρατηρείτο σταδιακή πτώση των τιμών προϊόντων και ενοικίων έως και κατά 33%, μείωση του χρόνου εργασίας ανά ημέρα και αύξηση της τοπικής αυτάρκειας σε προϊόντα⁵⁸.

Με άλλα λόγια, όσο η ποιότητα ζωής των εργατών βελτιωνόταν, τόσο το περιθώριο κέρδους των φεουδαρχών από το 1350 και έπειτα θα περιοριζόταν, γεγονός που θα κινητοποιούσε τις ανώτερες τάξεις ώστε να λάβουν τα απαραίτητα μέτρα για την επιβίωσή τους ως τέτοιες. Η απαλλοτρίωση και η περίφραξη των κοινών γαιών [=commons] της Αγγλικής εξοχής από αυτές κατά τον 16^ο αιώνα στο πλαίσιο της αυτοπροστασίας και της διατήρησης του status τους, θα αποτελούσε ταυτόχρονα και την εκκίνηση της πρωταρχικής συσσώρευσης ως ιστορικής διαδικασίας.

Η πρωταρχική συσσώρευση ως διαδικασία αναφέρεται στη συσσώρευση πλούτου, όπου όμως ως πλούτος δεν θεωρείται μόνο το οικονομικό κεφάλαιο, δηλαδή το χρήμα, το εμπόρευμα ή τα μέσα παραγωγής στα χέρια ολίγων, αλλά και η διαμόρφωση και εμπέδωση συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων. Μιλάμε φυσικά για τις σχέσεις μεταξύ των εργατών, που αποδεσμεύονταν πλέον από τη δουλοπαροικία, αλλά και τα μέσα παραγωγής, και της ανώτερης καπιταλιστικής τάξης που τα είχε στη διάθεσή της. Η πρωταρχική συσσώρευση αποτέλεσε την προϋπόθεση και νοείται ως ένα συγκεκριμένο χρονικό γεγονός πριν από την

---

⁵⁶ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 98.

⁵⁷ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 68-69.

⁵⁸ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 98.

εδραίωση του καπιταλισμού ως συστήματος οργάνωσης της οικονομίας και της κοινωνίας, αναφέρεται όμως ακόμη στη διαρκή διαδικασία εμπέδωσης της έννοιας του ανταγωνισμού, της ανάγκης για αδιάκοπη βελτίωση της παραγωγικότητας και μεγιστοποίησης του κέρδους, αλλά και της επανεπένδυσης των οικονομικών πλεονασμάτων, έννοιες που αναφέρονται στον ανθρώπινο παράγοντα της παραγωγής⁵⁹. Επιπλέον, όπως ο ίδιος ο Marx αναφέρει στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*, κύρια στοιχεία της πρωταρχικής συσσώρευσης αποτέλεσαν οι εξής διαδικασίες: η ανακάλυψη της πλούσιας σε μέταλλα Αμερικής και η εξόντωση ή υποδούλωση των ιθαγενών της, η κατάκτηση και η εκμετάλλευση του πλούτου των Ανατολικών Ινδιών και η περίφραξη της Αφρικανικής ηπείρου, που θα μετατρέποταν σε τόπος εξεύρεσης δούλων⁶⁰.

Η μαρξική ανάλυση σχετικά με την ιστορική διαδικασία της πρωταρχικής συσσώρευσης πριν από την εδραίωση του καπιταλισμού αγνοεί ωστόσο τις αλλαγές που αυτή εισήγαγε ως προς την κοινωνική θέση των γυναικών και τους διαχωρισμούς εντός της εργατικής τάξης που θα προκαλούσε ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας. Η S. Federici, όπως και η Maria Mies, ασκώντας κριτική στην παράλειψη αυτή του Marx, προσθέτει στην περιγραφή της πρωταρχικής συσσώρευσης τρεις ακόμη βασικούς παράγοντες που αυτή εμπεριέχει. Αυτοί είναι: «η ανάπτυξη ενός νέου καταμερισμού της εργασίας με βάση το φύλο, ο οποίος υπέτασσε τη γυναικεία εργασία και την αναπαραγωγική λειτουργία των γυναικών στην αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού», «η οικοδόμηση της νέας πατριαρχικής τάξης πραγμάτων, με βάση τον αποκλεισμό των γυναικών από τη μισθωτή εργασία και την υποταγή στους άνδρες» και «η μηχανοποίηση του προλεταριακού σώματος και ο μετασχηματισμός του, στην περίπτωση των γυναικών, σε μηχανή για την παραγωγή νέων εργατών»⁶¹.

Όλοι οι προαναφερθέντες παράγοντες της πρωταρχικής συσσώρευσης θα εμπεδώνονταν κοινωνικά και θα εφαρμόζονταν μέσω της εξαπόλυσης του κυνηγιού

---

⁵⁹ Meiksins Wood, E., 2017, *The Origin of Capitalism: A Longer View*, Λονδίνο: Verso, Σελ. 34-37.

⁶⁰ Marx, K., 2002, *Το Κεφάλαιο/Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας (Τόμος Πρώτος/ Βιβλίο 1: Το Προτσές Παραγωγής του Κεφαλαίου)*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, Σελ. 775.

⁶¹ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 29.

μαγισσών στην ευρωπαϊκή ήπειρο, που θα στόχευε φυσικά στις γυναίκες που δεν συμμορφώνονταν στα νέα ήθη που αναδύονταν⁶².

Η καταστολή των οικονομικά και κοινωνικά ανεξάρτητων γυναικών, η απαξίωση της γυναικείας εργασίας και ο περιορισμός των γυναικών στον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού και της οικογένειας

Όταν ανατρέχουμε στις γυναίκες που κατηγορήθηκαν για άσκηση μαγείας κατά τον 16^ο και τον 17^ο αιώνα, βλέπουμε πως μια από τις σημαντικότερες κατηγορίες αυτών δεν ήταν άλλη από τις οικονομικά και κοινωνικά ανεξάρτητες γυναίκες της εποχής. Εκείνη την περίοδο, οι γυναίκες θα εξαναγκάζονταν επί της ουσίας να εγκαταλείψουν σταδιακά τα επαγγέλματα που τα προηγούμενα χρόνια ασκούσαν ελεύθερα. Οι γυναίκες το προηγούμενο διάστημα συμμετείχαν στο χώρο της εργασίας όσο και οι άνδρες, έχοντας σε γενικές γραμμές μικρότερες απολαβές από αυτούς, αλλά διατηρώντας προνομιακή θέση σε επαγγέλματα όπως η ζυθοποιία και η μαιευτική⁶³. Από το 12^ο αιώνα μάλιστα, οι γυναίκες των αστικών κέντρων συνέβαλαν σημαντικά με την εργασία τους στην ανάπτυξη του εμπορίου και συμμετείχαν σε αποκλειστικά γυναικείες συντεχνίες, σε μια περίοδο αυξημένης ανδρικής θνησιμότητας⁶⁴.

Από τα τέλη ωστόσο του 15^{ου} αιώνα, υπήρξαν συντονισμένες προσπάθειες των ανδρών τεχνιτών με στόχο την αποπομπή των γυναικών εργατριών από τα εργαστήρια, η οποία δικαιολογείτο στη βάση του ότι οι επιχειρηματίες τις προσλάμβαναν δίνοντάς τους μικρότερο μισθό από ό,τι σε αυτούς, άρα υπήρχε αθέμιτος ανταγωνισμός. Μάλιστα σε χώρες όπως η Ιταλία, η Γερμανία και η Γαλλία, ο ανδρικός πληθυσμός προέβη μέχρι και σε απεργίες για να εξαιρεθούν οι γυναίκες

---

⁶² Ακόμη ένα σημαντικό επιχείρημα που συνδέει άμεσα το κυνήγι μαγισσών με την πρωταρχική συσσώρευση είναι το γεγονός ότι αυτό δεν καταγράφεται ιστορικά ως φαινόμενο σε περιοχές όπου αυτή δεν λάμβανε χώρα εκείνη την περίοδο, όπως η Ελλάδα και οι υπόλοιπες βαλκανικές χώρες που ανήκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. (Βλ. Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 14-17.)

⁶³ Ο αποκλεισμός από τον κλάδο της μαιευτικής και η δίωξη των γυναικών που την ασκούσαν ως μάγισσες αναλύεται σε επόμενο κεφάλαιο, καθώς δεν μας ενδιαφέρει μόνο από τη σκοπιά του επαγγέλματος, αλλά και από αυτή του ελέγχου της αναπαραγωγικής ικανότητας των γυναικών.

⁶⁴ Mies, M., 1999, *Patriarchy and Accumulation On A World Scale: Women in the International Division of Labour*, Λονδίνο: Zed Books, Σελ. 78-79.

από τα επαγγέλματα αυτά και αρνείτο επίσης να συνεργαστεί με τους άνδρες που συνέχιζαν να δουλεύουν με γυναίκες. Οι γυναίκες εξωθήθηκαν σε επαγγέλματα που προσιδίαζαν στην κατώτατη τάξη αποκλειστικά, εργάζονταν δηλαδή σαν υπηρέτριες, εργάτριες στα χωράφια, κατασκευάστριες ρούχων, πλανόδιες πωλήτριες και τροφοί, ενώ πολύ μεγάλος αριθμός αυτών θα στρεφόταν στην πορνεία ως μέσο επιβίωσης, καθώς αυτή εξασφάλιζε υψηλές απολαβές⁶⁵.

Σταδιακά ωστόσο, όσες γυναίκες συνέχιζαν να απασχολούνται σε επαγγέλματα εκτός του σπιτιού, δηλαδή σε δημόσιους χώρους και στις αγορές της εποχής θα παρουσιάζονταν στην καλύτερη περίπτωση ως «σεξουαλικά επιθετικές στρίγγλες», ενώ στην χειρότερη θα κατηγορούνταν και θα διώκονταν κατά συνέπεια ως πόρνες ή μάγισσες. Η πορνεία άλλωστε θα χαρακτηριζόταν ως αξιόποινη πράξη ακριβώς την ίδια περίοδο με την έξαρση των διώξεων των μαγισσών⁶⁶.

Ο φόβος των γυναικών της εποχής μην κατηγορηθούν ως μάγισσες, συνδυαστικά φυσικά με τα προαναφερθέντα εμπόδια που είχαν προκύψει από τον ανδρικό πληθυσμό, θα τις ανάγκαζε στον περιορισμό εντός της οικίας. Εκεί, ως σύζυγοι πλέον, αφού δεν θα μπορούσαν να επιβιώσουν ανύπαντρες χωρίς έσοδα, θα συνέχιζαν να φροντίζουν τα «οικοκυρικά» και να παράγουν αγαθά⁶⁷ που θα διέθεταν οι σύζυγοί τους στην αγορά, χωρίς ωστόσο όλα τα παραπάνω να θεωρούνται πλέον εργασία άξια αμοιβής όπως συνέβαινε τα προηγούμενα χρόνια. Όπως θα το ανέλυαν οι μαρξίστριες φεμινίστριες, Mariarosa Dalla Costa και Selma James⁶⁸, η άμισθη εργασία των γυναικών, θα λειτουργούσε έκτοτε ως το βασικό παράδειγμα του καπιταλιστικού συστήματος για την εκμετάλλευση των έμμισθων εργατών της «μισθωτής σκλαβιάς»⁶⁹.

---

⁶⁵ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 134-138.

⁶⁶ Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να αναφερθεί ως απόδειξη του ακραίου μισογυνισμού που αναδύονταν εκείνη την εποχή, το γεγονός ότι την ίδια στιγμή που η πορνεία θα περνούσε σε καθεστώς παρανομίας, στη Γαλλία θα έπαυε να αποτελεί έγκλημα ο βιασμός μιας πόρνης. (Βλ. Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 136)

⁶⁷ Τρόφιμα, ρούχα, χρηστικά αντικείμενα κλπ.

⁶⁸ Το έργο των Mariarosa Dalla Costa και Selma James αποτελεί βασική πηγή έμπνευσης για την ανάλυση του κυνηγιού μαγισσών από τη Silvia Federici.

⁶⁹ Dalla Costa, M. & James, S., 2018, *Η δύναμη των γυναικών & η κοινωνική ανατροπή*, Αθήνα: Αρχείο 71/ μιγάδα, Σελ. 67-70.

Η καταστολή των οικονομικά και κοινωνικά ανεξάρτητων γυναικών μέσω του περιορισμού της γυναικείας εργασίας θα επανεγκλώβιζε τις γυναίκες στον ιδιωτικό χώρο της οικίας, εκεί δηλαδή όπου διακήρυττε ο Αριστοτέλης⁷⁰ στα *Πολιτικά* ότι ανήκουν⁷¹, καθιστώντας ξανά την πρόσβαση στο δημόσιο χώρο σε ανδρικό προνόμιο. Το πατριαρχικό επινόημα της εμφυλοποιημένης διάκρισης δημοσίου και ιδιωτικού βίου θα αποτελούσε αντικείμενο μελέτης σύγχρονων φεμινιστικών προσεγγίσεων από θεωρητικούς όπως οι Carole Pateman, Susan Okin, Nancy Frazer, I. S. Young κ.α. Η διάκριση αυτή αποτελεί μια αποτύπωση διχοτομικής σκέψης, όπου το δημόσιο ταυτίζεται με τους άνδρες και το ιδιωτικό με τις γυναίκες και όπως σε κάθε διπολικό σχήμα, έτσι και εδώ, ο ένας πόλος, ο ανδρικός, θεωρείται ισχυρότερος, ανώτερος, πιο σημαντικός⁷².

Η S. Federici αναφέρει ότι το κυνήγι μαγισσών και η εκδίωξη των γυναικών από τους οργανωμένους χώρους εργασίας ως ένα από τα αποτελέσματα αυτού, θα οδηγούσε στην κοινωνική σύναψη αυτού που η Carole Pateman θα ονόμαζε το 1988 «έμφυλο συμβόλαιο», στο ομώνυμο έργο της⁷³. Το έμφυλο αυτό συμβόλαιο, που αποτελεί την κριτική της Pateman στη συμβολαιοκρατική θεωρία όπως αυτή εκφράστηκε από τον Thomas Hobbes και τον John Locke, όπως μας μεταφέρει η Federici, «προσδιόριζε τις γυναίκες ως μητέρες, συζύγους, κόρες, χήρες, και έτσι συγκάλυπτε την ιδιότητά τους ως εργάτριες, ενώ παράλληλα έδινε στους άνδρες ελεύθερη πρόσβαση στα γυναικεία σώματα, την εργασία τους, καθώς και τα σώματα και την εργασία των παιδιών τους»⁷⁴. Η Federici προσθέτει επίσης ότι με την επικράτηση αυτού του έμφυλου συμβολαίου, οι γυναίκες θα μετατρέπονταν για τους άνδρες εκείνης της εποχής σε υποκατάστατα των κοινών γαίων, που όπως αναφέρθηκε προηγουμένως περιφράσσονταν την ίδια περίοδο, και θα αντιμετωπίζονταν ως φυσικός πόρος διαθέσιμος προς όλους.

---

⁷⁰ Υπενθυμίζεται εδώ η επιρροή του Αριστοτελισμού ως μέσο πειθούς για τη διεξαγωγή των κυνηγιών μαγισσών.

⁷¹ Κατούντα, Σ., 2006, *Οι κόρες της Πανδώρας - Οι απαρχές του Ευρωπαϊκού μισογυνισμού*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, Σελ. 191.

⁷² Bryson, V., 2005, *Φεμινιστική Πολιτική Θεωρία*, Αθήνα: Μεταίχμιο, Σελ.: 242-244.

⁷³ Pateman, C., 1997, *The Sexual Contract*, Cambridge: Polity Press/Blackwell Publishers Ltd.

⁷⁴ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσωρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 140.

Οι διώξεις των μαγισσών ως μέσο διαμόρφωσης της νέας γυναικείας σεξουαλικότητας

Η ελεύθερη πρόσβαση στο γυναικείο σώμα για τους άνδρες του 16^{ου} και του 17^{ου} αιώνα για την οποία γίνεται λόγος στη θεωρία του έμφυλου συμβολαίου της Pateman, αποτελεί σύμπτωμα μιας γενικότερης και βαθύτατης αναδόμησης της γυναικείας σεξουαλικότητας, αλλά και της σεξουαλικότητας εν γένει, στην οποία στόχευσε το κυνήγι των μαγισσών. Η Federici, όπως και ο Michel Foucault στην *«Ιστορία της Σεξουαλικότητας Ι: Η Βούληση για Γνώση»*⁷⁵, αναφέρει πως ο 16^{ος} και ο 17^{ος} αιώνας θα αποτελούσε μια περίοδο «έκρηξης του λόγου» γύρω από το σεξ⁷⁶. Για τη Federici, όμως, ο λόγος αυτός θα εκφραζόταν κατά κύριο λόγο στους θαλάμους βασανιστηρίων των μαγισσών και όχι στο εξομολογητήριο της εκκλησίας, όπως ισχυρίστηκε ο Foucault, που παρέλειψε εντελώς να ασχοληθεί με το φαινόμενο των διώξεων των μαγισσών στη γενεαλογική του προσέγγιση της ιστορίας της σεξουαλικότητας. Ο λόγος αυτός θα παρήγαγε μια νέα γυναικεία σεξουαλικότητα δια μέσω της καταστολής του ίδιου του σεξ, της λογοκρισίας και των απαγορεύσεων. Η Federici αναφέρει ότι η γλώσσα του κυνηγιού των μαγισσών θα παρουσίαζε τις γυναίκες ως ένα πλάσμα φύσει σαρκικό και διεφθαρμένο που χρήζει πειθάρχησης, οδηγώντας στο μετασχηματισμό της γυναικείας σεξουαλικότητας σε εργασία⁷⁷. Η αναδόμηση αυτή γίνεται αντιληπτή από την προσπάθεια επιβολής μιας σεξουαλικής πειθαρχίας στις γυναίκες μέσα από την ποινικοποίηση του μη αναπαραγωγικού σεξ. Πιο συγκεκριμένα, όπως αναφέρει η Federici:

«Το κυνήγι μαγισσών καταδίκασε τη γυναικεία σεξουαλικότητα ως πηγή κάθε κακού, αλλά ταυτόχρονα αποτέλεσε το κύριο μέσο για μια ευρεία αναδόμηση της σεξουαλικής ζωής, γεγονός το οποίο, σε συμφωνία με τη νέα καπιταλιστική εργασιακή πειθαρχία, μετέτρεψε σε έγκλημα κάθε

⁷⁵ Foucault, M., 2011, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας: Ι. Η βούληση για γνώση*, Αθήνα: Πλέθρον, Σελ. 27-32

⁷⁶ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 257-258.

⁷⁷ Πρόκειται για το μετασχηματισμό που η Federici ονομάζει «από τη vis erotica στη vis lavorativa».

σεξουαλική δραστηριότητα που απειλούσε την αναπαραγωγή, τη μεταβίβαση της περιουσίας στο εσωτερικό της οικογένειας, ή άφηνε λιγότερο χρόνο και ενέργεια για την εργασία»⁷⁸.

Την περίοδο της έξαρσης των κυνηγιών μαγισσών, δηλαδή, η αναδόμηση της γυναικείας σεξουαλικότητας θα εξελισσόταν σε ένα πλαίσιο απαγόρευσης του ομοφυλοφιλικού, του πρωκτικού και του μετα-εμμηνορυσιακού σεξ, όπως και του σεξ με χρήση αντισυλληπτικής προστασίας. Το ίδιο θα συνέβαινε και με το σεξ μεταξύ νέων και ηλικιωμένων και ανθρώπων διαφορετικών κοινωνικών τάξεων, όπως και με το σεξ εκτός γάμου. Τέλος, θα απαγορευόταν ο αυνανισμός, η γυμνότητα, οι χοροί και η δημόσια σεξουαλικότητα που εκφραζόταν μέσα από συλλογικό σεξ στους εαρινούς χορούς παγανιστικής προέλευσης, οι οποίοι γιορτάζονταν πανευρωπαϊκά από την περίοδο του Μεσαίωνα⁷⁹. Οι γυναίκες που πιάνονταν να επιδίδονται στα παραπάνω, θα οδηγούνταν στην πυρά.

Οι παραπάνω απαγορεύσεις εξηγούν γιατί, μεταξύ άλλων, μια συχνή και γνώριμη στις μέρες μας αναπαράσταση των μαγισσών τις θέλει να πετούν πάνω στο σκουπόξυλό τους, αντικείμενο με ξεκάθαρα φαλλικές και σεξουαλικές συνδηλώσεις⁸⁰, ή να εκτρέφουν και να διατηρούν μια οικεία σχέση με ποικιλία ζώων, τα λεγόμενα «οικεία» ή «δαιμόνια»⁸¹, υπονοώντας την κτηνοβασία που επίσης ήταν παράνομη τόσο την περίοδο του κυνηγιού μαγισσών, όσο και μετά το τέλος της⁸².

---

⁷⁸ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 260.

⁷⁹ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 250 & 260 & Lady Stardust, 2010, *Γυναίκες στην Πυρά: Το κυνήγι των μαγισσών στην Ευρώπη, οι περιφράξεις και η άνοδος του καπιταλισμού*, Αθήνα: Κόκκινο Νήμα, Σελ. 27-29.

⁸⁰ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 258.

⁸¹ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 259.

⁸² Η S. Federici στο άρθρο της «Κυνήγι μαγισσών, περιφράξεις και η παρακμή των σχέσεων κοινοκτημοσύνης» που περιλαμβάνεται στο βιβλίο «Το κυνήγι των μαγισσών χθες και σήμερα», αναφέρει και μια ακόμη ενδιαφέρουσα διάσταση σχετικά με τα «δαιμόνια» ή «οικεία» [=familiar] ζώα που συντρόφευαν τις μάγισσες. Τα ζώα συντροφιάς εκείνη την περίοδο άρχισαν να αντιμετωπίζονται με καχυποψία και παρουσιάζονταν ως διαβολικά, καθώς θεωρούνταν η ενσάρκωση της φύσης που ο καπιταλισμός όφειλε να τιθασει για να παραχθεί ο πειθαρχημένος εργάτης. Η αντίληψη αυτή εντοπίζεται στην θεωρία του Ντεκάρτ που θέλει τα ζώα να είναι «αναίσθητες

Επιπλέον, εξηγεί κοινωνικές κατασκευές⁸³ και ταμπού που είναι ανιχνεύσιμες/-α ακόμα και στη σύγχρονη εποχή, όπως η επικράτηση της έννοιας της ετεροκανονικότητας⁸⁴, που καθιστά την ετεροφυλοφιλική γαμήλια ένωση στη θεμελιώδη μονάδα αναπαραγωγής της ανθρώπινης κοινωνίας, και η αποδοκιμασία της ομοφυλοφιλίας⁸⁵, παρότι αυτή ήταν πλήρως αποδεκτή τα προηγούμενα χρόνια των διώξεων των μαγισσών. Το ίδιο συμβαίνει και με το επάγγελμα της πορνείας⁸⁶, που υποβαθμίστηκε κατά την καπιταλιστική αναδιοργάνωση της σεξουαλικής εργασίας.

Στην ποινικοποίηση του αυνανισμού εκείνη την περίοδο, ανιχνεύουμε και τις ρίζες της σύνδεσής του με την ψυχική ασθένεια⁸⁷, που θα επικρατούσε στον ιατρικό λόγο από το 18^ο αιώνα μέχρι και πολύ πρόσφατα⁸⁸. Ο αυνανισμός κατά τη διάρκεια της διαμόρφωσης της νέας γυναικείας σεξουαλικότητας θα αντιμετωπιζόταν ως μια μορφή «υπερσεξουαλικότητας» που οδηγούσε στη νόσηση από φυματίωση, που επίσης μπορούσε να προκαλέσει έντονη σεξουαλική διέγερση. Καθώς εκείνη την εποχή παρατηρούνταν αυξημένα ποσοστά κρουσμάτων φυματίωσης στις ιερόδουλες, γεννήθηκε η αντίληψη ότι οι σεξουαλικές «διαταραχές», όπως ο αυνανισμός, οδηγούν στην ασθένεια, ή ότι η ίδια η σεξουαλική επιθυμία των

μηχανές». (Βλ. «Κυνήγι μαγισσών, περιφράξεις και η παρακμή των σχέσεων κοινοκτημοσύνης» στο Federici, S., 2019, *Το κυνήγι των μαγισσών χθες και σήμερα*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων, Σελ. 43.)

⁸³ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 262.

⁸⁴ Αθανασίου, Α., 2006, *Εισαγωγή: Φύλο, εξουσία και υποκειμενικότητα μετά το «δεύτερο κύμα» στο Φεμινιστική Θεωρία και Πολιτισμική Κριτική*, Αθήνα: Νήσος, Σελ. 28-29.

⁸⁵ Η Federici μάλιστα αναφέρει ως παράδειγμα της μνήμης του διωγμού των ομοφυλόφιλων την επικράτηση της λέξης faggot [=δέσμη από ξύλα] στην αγγλική γλώσσα. Η λέξη, που χρησιμοποιείται υβριστικά για τους ομοφυλόφιλους, μας υπενθυμίζει ότι αυτοί πολλές φορές αποτέλεσαν το προσάναμμα στην πυρά όπου κάηκαν οι μάγισσες.

⁸⁶ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 262-263.

⁸⁷ Τζανάκη, Δ., 2016, *Ιστορία της [μη] κανονικότητας: Η σφιγγα πρέπει ν' αυτοκτονήσει. Ο Οιδίποδας επικρατεί*, Αθήνα: Εκδόσεις Ασίνη, Σελ. 197-203.

⁸⁸ Η Αμερικανική Ψυχιατρική Εταιρία θα αφαιρούσε μόλις το 1980 από το DSM-III την υστερία, ασθένεια απόλυτα συνδεδεμένη με τη γυναικεία σεξουαλικότητα που εκφραζόταν μεταξύ άλλων και μέσω του αυνανισμού. (βλ. Tasca, C., Rapetti, M., Carta, M. G., Fadda, B., 2012, *Women and Hysteria in the History of Mental Health*, PubMed Central (PMC), <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3480686/>)

γυναικών είναι αποτέλεσμά της, οδηγώντας στον ιατροκοιμημένο διαχωρισμό μεταξύ γυναικείας αναπαραγωγής και σεξουαλικότητας⁸⁹.

Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε ότι η διαμόρφωση αυτή της γυναικείας σεξουαλικότητας μέσα από το κυνήγι των μαγισσών θα αποτελούσε συχνά αντικείμενο εκμετάλλευσης ή συγκάλυψης εγκλημάτων: οι άνδρες της περιόδου θα δικαιολογούσαν βιασμούς γυναικών ή θα έβρισκαν διέξοδο από ανεπιθύμητες σχέσεις και εγκυμοσύνες κατηγορώντας τις γυναίκες ότι τους είχαν κάνει μάγια για να τους αναγκάσουν να συνευρεθούν σεξουαλικά⁹⁰.

Οι διώξεις των μαιών και των θεραπευτριών ως μέσο ελέγχου της γυναικείας αναπαραγωγικής διαδικασίας και η ανάδυση της επαγγελματικής ιατρικής

Καθώς λοιπόν ο φόβος των γυναικών της εποχής θα συνέβαλε στην ανάδυση μιας νέας γυναικείας σεξουαλικότητας, όπου το σεξ αποτελεί αποκλειστικά όργανο τεκνοποιίας και όχι απόλαυσης, αμέσως επόμενος στόχος των αρχών που συνεργάστηκαν για τη διεξαγωγή των κυνηγιών μαγισσών θα ήταν ένα τμήμα του πληθυσμού που σχετιζόταν άμεσα με αυτήν και με ολόκληρη την γυναικεία αναπαραγωγική διαδικασία. Αυτό δεν ήταν άλλο από τις μαιές.

Οι μαιές της εποχής θα κατηγορούνταν ως μάγισσες, όχι επειδή βοηθούσαν στη διαδικασία της γέννας, αλλά επειδή ήταν ταυτόχρονα αυτές που παρείχαν χρήσιμες γνώσεις στις γυναίκες ως προς τις διαθέσιμες μεθόδους αντισύλληψης, αλλά και για το ίδιο τους το σώμα εν γένει. Επιπλέον, ήταν αυτές που διενεργούσαν αμβλώσεις στις περιπτώσεις ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης⁹¹. Οι διώξεις των μαιών εφαρμόστηκαν σαν μέτρο σε μια περίοδο κατά την οποία τα ευρωπαϊκά κράτη «κινδύνευαν» από δημογραφική κατάρρευση, που, όπως αναφέραμε προηγουμένως, είχε προκύψει από την ευρωπαϊκή πανδημία πανώλης των προηγούμενων ετών. Η εξολόθρευση των γυναικών που ενδεχομένως συνέβαλαν με

---

⁸⁹ Ehrenreich, B. & English, D., 2018, *Παθήσεις & Διαταραχές: Φύλο, Ιατρική και Ασθένεια*, Αθήνα: Αρχείο 71/ περιοδικό ΤΕΦΛΟΝ, Σελ.59-63.

⁹⁰ Lady Stardust, 2010, *Γυναίκες στην Πυρά: Το κυνήγι των μαγισσών στην Ευρώπη, οι περιφράξεις και η άνοδος του καπιταλισμού*, Αθήνα: Κόκκινο Νήμα, Σελ. 28.

⁹¹ Lady Stardust, 2010, *Γυναίκες στην Πυρά: Το κυνήγι των μαγισσών στην Ευρώπη, οι περιφράξεις και η άνοδος του καπιταλισμού*, Αθήνα: Κόκκινο Νήμα, Σελ. 32.

τον τρόπο τους στη μείωση των γεννήσεων κρίθηκε σκόπιμη από το κράτος και το κεφάλαιο, που κατά την διαδικασία της πρωταρχικής συσσώρευσης μεριμνούσαν για όσο το δυνατόν περισσότερες γεννήσεις που μεταφράζονταν σε μελλοντικούς εργάτες στα ορυχεία και το εμπόριο, αλλά και στους αντίστοιχους καταναλωτές των αγαθών αυτών⁹².

Επιπλέον, οι μαίες της εποχής χρησιμοποιούσαν αναλγητικά από βότανα και μύκητες, όπως η ερυσίβη, η οποία χρησιμοποιούταν για να απαλύνει τον πόνο της γέννας και να επισπεύσει την ανάρρωση από αυτή, σε μια περίοδο που η Εκκλησία υποστήριζε τον πόνο κατά τη διάρκειά της ως τιμωρία των γυναικών για το προπατορικό αμάρτημα⁹³. Χαρακτηριστική είναι άλλωστε η αναφορά στο *Malleus Maleficarum*, στο οποίο οι Krämer και Sprenger ισχυρίζονταν ότι «κανείς δεν βλάπτει περισσότερο την Καθολική Εκκλησία από ό,τι οι μαίες»⁹⁴.

Η δίωξη των μαιών εκείνης της εποχής, πέρα από τη δίωξη των γυναικών που ασκούσαν το επάγγελμα ως μαγισσών, αποτυπώνεται ακόμα και στην ίδια τη γλώσσα: στα αγγλικά, τον 17^ο και τον πρώιμο 18^ο αιώνα, η λέξη *midwifery*, που παραπέμπει στη μη επιστημονική μαιευτική πρακτική των γυναικών, θα αντικαθίστατο σταδιακά από τη λέξη *obstetrics*, που απευθύνεται στην επιστημονική μαιευτική που ασκούσαν οι άνδρες. Ενδιαφέρον είναι μάλιστα το γεγονός ότι το επίθετο *obstetric/obstetrical* όλο το προηγούμενο διάστημα χρησιμοποιούνταν σχεδόν αποκλειστικά μεταφορικά και δήλωνε τη βοήθεια ενός άνδρα στη γέννηση μιας ιδέα, ενός κειμένου ή γεγονότος⁹⁵.

Θύματα των διώξεων της περιόδου δεν υπήρξαν ωστόσο μόνο οι μαίες, αλλά και οι λαϊκές θεραπεύτριες στο σύνολό τους, οι οποίες πρόσφεραν ιατρικές υπηρεσίες στις κατώτερες τάξεις που δεν είχαν πρόσβαση σε επαγγελματίες γιατρούς και νοσοκομεία. Όπως αναφέρουν πιο συγκεκριμένα οι Barbara Ehrenreich και

---

⁹² Mies, M., 1999, *Patriarchy and Accumulation On A World Scale: Women in the International Division of Labour*, Λονδίνο: Zed Books, Σελ. 88.

⁹³ Ehrenreich, B. & English, D., 2019, *Μάγισσες, Μαίες, Νοσοκόμες: Η αποσιωπημένη ιστορία των θεραπευτριών*, Αθήνα: Αρχείο 71/ μιγάδα, Σελ. 88.

⁹⁴ Ehrenreich, B. & English, D., 2019, *Μάγισσες, Μαίες, Νοσοκόμες: Η αποσιωπημένη ιστορία των θεραπευτριών*, Αθήνα: Αρχείο 71/ μιγάδα, Σελ. 86.

⁹⁵ Rooney, M., 2006, *Επεισόδια αδιάκριτου χαρακτήρα: Η ιατρική αγωγή των βικτωριανών γυναικών στο Αθανασίου, Α.*, (επιμ., εισ.) *Φεμινιστική Θεωρία και Πολιτισμική Κριτική*, Αθήνα: Νήσος, Σελ. 353-354

Deirdre English, η θεραπεία προς την άρχουσα τάξη από άνδρες γιατρούς υπό την αιγίδα της Εκκλησίας ήταν πλήρως αποδεκτή, ενώ η θεραπεία από γυναίκες με εμπειρικές γνώσεις βοτανολογίας και πρακτικής ιατρικής ως τμήμα της κουλτούρας της υπαίθρου, αποτελούσε διαδικασία που έχρηζε δίωξης. Η Εκκλησία αντιμετώπιζε τη δίωξη των θεραπευτριών ως δίωξη της μαγείας και όχι της ιατρικής, ενώ ακόμα και στις περιπτώσεις που οι θεραπεύτριες παρείχαν επιτυχημένες υπηρεσίες, διακήρυττε πως αυτές ήταν αποτέλεσμα παρέμβασης του διαβόλου που δρούσε ενάντια στο θείο θέλημα⁹⁶.

Οι διώξεις των γυναικών θεραπευτριών αποτέλεσαν επί της ουσίας βασικό μέσο για την ανάδυση της επαγγελματικής ιατρικής ως ενός επαγγέλματος ξεκάθαρα ανδρικού. Γνωρίζουμε, άλλωστε, ότι ακόμα και πριν τη διεξαγωγή των κυνηγιών μαγισσών, οι άνδρες που ασκούσαν το ιατρικό επάγγελμα είχαν ενεργητικό ρόλο στον αποκλεισμό των εγγράμματων γυναικών των πόλεων από τον κλάδο, εμποδίζοντάς τις από την εισαγωγή στα τότε πανεπιστήμια, που ήταν υποχρεωτική για την απόκτηση άδειας άσκησης του επαγγέλματος⁹⁷.

Οι γιατροί, όπως αναφέρεται και προηγουμένως, συμμετείχαν και οι ίδιοι στις διώξεις των μαγισσών, αφού ήταν αυτοί που σύμφωνα με το *Malleus Maleficarum*, προέβαιναν στα πορίσματα σχετικά με το αν κάποια πάθηση είχε προκληθεί από μαγεία⁹⁸. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα πρόσφεραν ταυτόχρονα το κύρος της επιστημονικότητας στην ειδεχθή αυτή διαδικασία, την εποχή που θα παρατηρούνταν η άνοδος της νεότερης επιστημονικής μεθόδου και η ανάπτυξη της καρτεσιανής μηχανιστικής φιλοσοφίας. Αυτός είναι και ο λόγος που η Federici αναφέρεται στην ανάλυση⁹⁹ της οικοφεμινίστριας φιλοσόφου, Carolyn Merchant, η οποία στο έργο της «*Ο Θάνατος της Φύσης: Γυναίκες, Οικολογία και Επιστημονική Επανάσταση*»,

---

⁹⁶ Ehrenreich, B. & English, D., 2019, *Μάγισσες, Μαίες, Νοσοκόμες: Η αποσιωπημένη ιστορία των θεραπευτριών*, Αθήνα: Αρχείο 71/ μιγάδα, Σελ. 86-87.

⁹⁷ Ehrenreich, B. & English, D., 2019, *Μάγισσες, Μαίες, Νοσοκόμες: Η αποσιωπημένη ιστορία των θεραπευτριών*, Αθήνα: Αρχείο 71/ μιγάδα, Σελ. 93-95.

⁹⁸ Ehrenreich, B. & English, D., 2019, *Μάγισσες, Μαίες, Νοσοκόμες: Η αποσιωπημένη ιστορία των θεραπευτριών*, Αθήνα: Αρχείο 71/ μιγάδα, Σελ. 96.

⁹⁹ Η Federici δεν υιοθετεί ωστόσο στην ολότητά της αυτή την ανάλυση, καθώς η ίδια δεν θεωρεί ότι η άνοδος του ορθολογισμού και του μηχανικισμού αποτέλεσαν τα άμεσα αίτια των κυνηγιών μαγισσών.

ανέδειξε την καπιταλιστική εκμετάλλευση της φύσης και των γυναικών κατά την άνοδο της επιστημονικότητας, συνδέοντάς την με τα κυνήγια των μαγισσών¹⁰⁰.

Η ποινικοποίηση της γυναικείας αντίστασης και η επίθεση στη γυναικεία φιλία

Όπως ήταν αναμενόμενο, η αναδιάρθρωση που αναλύθηκε προηγουμένως στις εργασιακές και τις ταξικές σχέσεις κατά τον ύστερο μεσαίωνα, η πρωταρχική συσσώρευση, όπως και η ανάδυση της νέας γυναικείας σεξουαλικότητας μέσω της καταστολής, θα προκαλούσε έντονες αντιδράσεις στις ευρωπαϊκές κοινότητες πολιτών, γεννώντας και τις αντίστοιχες αντιστάσεις σε αυτές.

Οι γυναίκες της εποχής θα συμμετείχαν ενεργά σε συντονισμένες πράξεις αντίστασης των ευρωπαϊκών κοινοτήτων όπως ο Πόλεμος των Χωρικών στη Γερμανία του 1525, όπου οι αγρότες θα εξεγείρονταν ενάντια στους γαιοκτήμονες και την Καθολική Εκκλησία. Το ίδιο θα συνέβαινε στην Αγγλία με τους αγώνες ενάντια στις περιφράξεις των κοινών γαιών τις χρονιές 1549, 1607, 1628 και 1631, αλλά και στην εξέγερση των Croquants στη Γαλλία του 1593, ενάντια στο νόμο της δεκάτης, το νέο φορολογικό σύστημα και την αύξηση της τιμής του ψωμιού. Στην περίπτωση μάλιστα της Κόρδοβας της Ισπανίας το 1652, οι γυναίκες ήταν αυτές οι οποίες θα πρωτοστατούσαν στην εξέγερση ενάντια στο στέμμα¹⁰¹.

Οι γυναίκες που συμμετείχαν στις προαναφερθείσες πράξεις αντίστασης θα διώκονταν ως μάγισσες από τις αρχές, οι οποίες θα εξάπλωναν το φόβο και τη δυσπιστία στις τότε κοινότητες θέτοντας στο στόχαστρο το Σαμπάτ των μαγισσών [=Witches' Sabbath]. Το Σαμπάτ εμφανίζεται στα αρχεία των δικών των μαγισσών στην Αγγλία από το 1612 και μετά και αναφέρεται σε νυχτερινές συναντήσεις όπου οι φερόμενες ως μάγισσες διεξήγαγαν λατρευτικές τελετές στο Διάβολο¹⁰². Στην πραγματικότητα, το λεγόμενο Σαμπάτ δεν ήταν τίποτε άλλο από τις νυχτερινές συναντήσεις, τους χορούς και τα γλέντια των επαναστατημένων κοινοτήτων, που μαζεύονταν κατά τις νυχτερινές ώρες σε έρημους λόφους και σε δάση ώστε να

---

¹⁰⁰ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 269-270.

¹⁰¹ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 240-241.

¹⁰² Thomas, K., 1991, *Religion and the Decline of Magic: Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth Century England*, Αγγλία: Penguin Books, Σελ. 816-817.

οργανώσουν τις εξεγέρσεις τους και να διασκεδάσουν. Ακριβώς επειδή το Σαμπάτ των μαγισσών ενείχε και τη διάσταση της διασκέδασης, η Federici τονίζει στο έργο της την ανάλυση αυτού από τον Ιταλό μαρξιστή φιλόσοφο, Luciano Parinetto¹⁰³. Ο Parinetto στο έργο του “*Streghe e Potere*” [«Μάγισσες και Εξουσία»], ερμήνευσε τη δαιμονοποίηση του Σαμπάτ ως δαιμονοποίηση τόσο της εξέγερσης ενάντια στην εκάστοτε εξουσία, όσο και της χρήσης του χώρου και του ελεύθερου χρόνου με τρόπο που αντιτίθεται στην εργασιακή πειθαρχία που επιβάλλει το καπιταλιστικό σύστημα¹⁰⁴. Αξίζει να αναφερθεί και η ανάλυση του ιστορικού Carlo Ginzburg σχετικά με το Σαμπάτ των μαγισσών, ο οποίος το συνέδεσε ως τελετουργία με τις συναγωγές των Εβραίων της εποχής, ενός πληθυσμού δηλαδή που επίσης βίωσε τη δίωξή του πολύ πιο πριν από την έξαρση των κυνηγιών μαγισσών¹⁰⁵.

Goya, F., 1797-1798, *El aqelarre* (Το Σαμπάτ των Μαγισσών), Μαδρίτη: Museo Lázaro Galdiano

Δεν ήταν όμως μόνο η συνεύρεση των γυναικών στο Σαμπάτ των μαγισσών που θα έμπαινε στο στόχαστρο των αρχών, αλλά όλες ανεξαιρέτως οι συνευρέσεις γυναικών, γεγονός που θα οδηγούσε σε μια άνευ προηγουμένου επίθεση στο θεσμό της γυναικείας φιλίας.

---

¹⁰³ Parinetto, L., 1998, *Streghe e Potere: Il Capitale e la Persecuzione dei Diversi*, Μιλάνο: Rusconi

¹⁰⁴ Αξίζει να αναφερθεί ότι ο Parinetto ερμήνευσε και τις αναφορές στις πτήσεις των μαγισσών με σκουπόξυλα ως επίθεση στην μεταναστευτική κινητικότητα και τους περιπλανώμενους εργάτες που επίσης απασχολούσαν τις αρχές εκείνη την περίοδο.

¹⁰⁵ Ginzburg, C., 1991, *Ecstasies: Deciphering the Witches' Sabbath*, Νέα Υόρκη: Pantheon Books, Σελ. 63-80

Η Federici στο άρθρο¹⁰⁶ της «Για τη σημασία του κουτσομπολιού», που περιλαμβάνεται στο βιβλίο «Το κυνήγι των μαγισσών χθες και σήμερα», αναφέρει ότι το 1547 στην Αγγλία θα εκδιδόταν επίσημο διάταγμα που απαγόρευε στις γυναίκες να συνευρίσκονται για «κουβεντολίοι και φλυαρίες» και πρόσταζε τους άνδρες να τις κρατούν στο σπίτι. Το κουβεντολίο και οι φλυαρίες, αυτό που στα αγγλικά ονομάζεται “gossip”, όπως σημειώνει η ίδια, τα προηγούμενα χρόνια των διώξεων των μαγισσών είχε εντελώς διαφορετικές συνδηλώσεις, που χαρακτηρίζονταν από έντονη συναισθηματικότητα. Η λέξη προερχόταν από τα συνθετικά “god” και “sip”, που σημαίνουν «θεός» και «συγγενής» αντίστοιχα και αναφερόταν αρχικά στο «νονό» και τη «νονά». Στην πρώιμη νεωτερικότητα η λέξη θα αποκτούσε τη σημασία των συνοδών της μαίας στη γέννα και θα κατέληγε να σημαίνει φίλη/φιλενάδα. Τον 16^ο αιώνα που θα ξεκινούσαν τα κυνήγια των μαγισσών, οι γυναίκες θα κατηγορούνταν αρχικά ως «στρίγγλες» και «μέγαιρες» και ακριβώς εκείνη την περίοδο ο όρος gossip, κουτσομπόλα δηλαδή, θα λάμβανε την αρνητική σημασιοδότηση της κακιάς γυναίκας, που φθονεί την εξουσία και την περιουσία των άλλων και είναι έτοιμη να συνεργαστεί με το διάβολο.

Το «χαλινάρι της στρίγγλας»¹⁰⁷, ένα μεταλλικό και δερμάτινο φίμωτρο που χρησιμοποιήθηκε σαν βασανιστήριο των μαγισσών και των ανυπάκουων γυναικών της εποχής, ονομαζόταν και «φίμωτρο της κουτσομπόλας». Οι «κουτσομπόλες», οι γυναίκες δηλαδή στο σύνολό τους, δεν δικαιούνταν πλέον να μιλούν, καθώς οι μεταξύ τους συζητήσεις αφορούσαν στην ανταλλαγή γνώσεων και σοφίας που θα μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο την αναδυόμενη αλλαγή οικονομικού και κοινωνικού παραδείγματος.

Οι διώξεις των χηρών και των ηλικιωμένων γυναικών της εποχής ως μέσο ανάδυσης της έννοιας της ατομικής ιδιοκτησίας

Η τελευταία κατηγορία γυναικών που θα βρισκόταν στο στόχαστρο των αρχών και θα κατηγορούταν για άσκηση μαγείας ήταν οι χήρες και οι ηλικιωμένες γυναίκες.

---

¹⁰⁶ Federici, S., 2019, *Το κυνήγι των μαγισσών χθες και σήμερα*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων, Σελ. 59-69.

¹⁰⁷ Federici, S., 2019, *Το κυνήγι των μαγισσών χθες και σήμερα*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων, Σελ.66-67.

Η δίωξη των γυναικών αυτών θα ερχόταν σαν αποτέλεσμα της προαναφερθείσας επικράτησης της πεποίθησης που ήθελε τις γυναίκες χρήσιμες για την κοινωνική συνοχή μόνο μέσω του ρόλου τους στην τεκνοποιία, που εξασφάλιζε τη διαρκή αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού. Καθώς οι χήρες και οι ηλικιωμένες είχαν χάσει τους συζύγους τους και τη δυνατότητα να φέρουν στον κόσμο παιδιά, οι ευρωπαϊκές κοινωνίες θα τις οδηγούσαν στην πυρά.

Οι διώξεις αυτές, ωστόσο, δεν έλαβαν χώρα μόνο λόγω της μη συμμετοχής των γυναικών στην (ανα)παραγωγή, αλλά για να αποδεσμεύσουν τις τότε κοινότητες από την υποχρέωση της οικονομικής και υλικής στήριξής τους: Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ο αποκλεισμός των γυναικών από τη σφαίρα της παραγωγής και η υποβάθμιση της συμμετοχής τους στην αναπαραγωγική εργασία, θα τις καθιστούσε σε διπλά εξαρτώμενες από τους συζύγους τους και τα αφεντικά αυτών. Ο 16^{ος} και ο 17^{ος} αιώνας, οι αιώνες της μεγάλης «θηλυκοποίησης της φτώχειας», θα έφερναν τις χήρες και τις ηλικιωμένες σε δεινή θέση εξαιτίας της εξάρτησης αυτής¹⁰⁸.

Οι γυναίκες αυτές θα κατέφευγαν μαζικά στην επαιτεία ως μέσο επιβίωσης και θα απευθύνονταν στους ελαχίστως πιο ευκατάστατους γείτονές τους και τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας, που παραδοσιακά διατηρούσαν μεταξύ τους σχέσεις αμοιβαίας κατανόησης και αλληλεγγύης. Καθώς όμως οι τιμές των προϊόντων θα αυξάνονταν και οι περιφράξεις των κοινών γαιών θα προχωρούσαν με τρόπο που θα πρόσφερε όλο και λιγότερα αγαθά στα μέλη της κοινότητας, η παροχή ελεημοσύνης θα γινόταν όλο και πιο δύσκολη. Το να μην παρέχεται βοήθεια όμως σε όσους την είχαν ανάγκη, ερχόταν σε απόλυτη αντίθεση με τις χριστιανικές επιταγές της περιόδου. Έτσι, η κατηγορία των γυναικών που στρέφονταν στην επαιτεία για άσκηση μαγείας θα αποτελούσε μονόδρομο για να μετριαστεί η θρησκευτική ενοχή και να αποφευχθεί το βάρος της υποστήριξης όσων είχαν ανάγκη¹⁰⁹.

Οφείλουμε, ωστόσο, να σημειώσουμε ότι οι χήρες και οι ηλικιωμένες της εποχής δεν υπήρξαν όλες στα όρια της φτώχειας. Η Maria Mies αναφέρει ότι πολλές

---

¹⁰⁸ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 139

¹⁰⁹ Thomas, K., 1991, *Religion and the Decline of Magic: Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth Century England*, Αγγλία: Penguin Books, Σελ. 844-849. & Hufton, O., 2003, *Η ιστορία των γυναικών στην Ευρώπη: 1500-1800*, Αθήνα: Νεφέλη, Σελ. 408-410.

φορές, οι διώξεις των μαγισσών στόχευσαν στην ίδια τους την περιουσία, που είχαν κληρονομήσει από τους συζύγους τους¹¹⁰. Το κέρδος μάλιστα αφορούσε τόσο το κράτος, που σύμφωνα με το Κανονικό δίκαιο λάμβανε τουλάχιστον το 50% της περιουσίας τους, όσο και τους πολίτες των πόλεων στον οποίον τα χέρια περνούσε το υπόλοιπο αυτής¹¹¹.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι οι διώξεις των μαγισσών θα έπαιζαν κομβικό ρόλο και θα επέτρεπαν την περαιτέρω ανάπτυξη της καπιταλιστικής νοοτροπίας της ατομικής ιδιοκτησίας για τη μεσαία τάξη, που κατά τη διάρκεια της πρωταρχικής συσσώρευσης, αλλά και έπειτα, θα μεριμνούσε ώστε να εξασφαλίσει όσο περισσότερα υλικά αποθέματα μπορούσε για την ίδια. Η έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας, οι ρίζες της οποίας εντοπίζονται στην αρχαία Ελλάδα, αποτελεί σύμφωνα με τον Engels συστατικό κομμάτι για τη δημιουργία του σύγχρονου κράτους, ενώ αποτελεί απώτερο σκοπό για τους πολίτες. Λειτουργεί επίσης ως βασικό μέσο όξυνσης των ταξικών διαφορών, αλλά και νομιμοποίησης της εκμετάλλευσης της μιας τάξης από την άλλη¹¹².

Το κυνήγι μαγισσών στις υπηρεσίες του αποικισμού και του εκχριστιανισμού του Νέου Κόσμου

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, το φαινόμενο των διώξεων των μαγισσών δεν αποτέλεσε ένα φαινόμενο αμιγώς ευρωπαϊκό, αλλά μεταφέρθηκε και στο Νέο Κόσμο. Η ιστοριογραφία, ωστόσο, μέχρι πρότινος συγκατέλεγε στα κυνήγια μαγισσών της αμερικανικής ηπείρου μόνο την διάσημη περίπτωση του Σάλεμ στη Μασσαχουσέτη. Οι δίκες του Σάλεμ θα πραγματοποιούνταν το 1692, όταν μια ομάδα νεαρών κοριτσιών της περιοχής παρουσίασε «περίεργη συμπεριφορά» και κατηγορήσε τρεις γυναίκες ότι τους είχαν κάνει μάγια: την Tituba, σκλάβα με

---

¹¹⁰ Εκτός από την περίπτωση της Ιταλίας, όπου δεν κληρονομούσαν τίποτα. (Βλ. Lady Stardust, 2010, *Γυναίκες στην Πυρά: Το κυνήγι των μαγισσών στην Ευρώπη, οι περιφράξεις και η άνοδος του καπιταλισμού*, Αθήνα: Κόκκινο Νήμα, Σελ. 37.)

¹¹¹ Mies, M., 1999, *Patriarchy and Accumulation On A World Scale: Women in the International Division of Labour*, Λονδίνο: Zed Books, Σελ. 84-86.

¹¹² Engels, F., 2010, *The Origin of the Family, Private Property and the State*, Λονδίνο: Penguin, Σελ. 232-233

καταγωγή από τις Δυτικές Ινδίες, την Sarah Good, επαίτη, και τη Sarah Osbourne, χήρα. Οι κατηγορίες αυτές, αλλά και το γεγονός ότι η Tituba δεν τις αρνήθηκε, θα πυροδοτούσαν σύντομα μαζικές δίκες μαγισσών, που είχαν σαν αποτέλεσμα τη δολοφονία περίπου 200 γυναικών και ανδρών¹¹³. Οι δίκες θα διαρκούσαν έναν χρόνο και θα ήταν αρκετές ώστε να πραγματοποιηθεί μια «εκκαθάριση» των μελών της κοινωνίας της Νέας Αγγλίας, που με τη συμπεριφορά τους αποτελούσαν «κίνδυνο» για αυτήν¹¹⁴.

Τα κυνήγια μαγισσών στην αμερικανική ήπειρο όμως δεν περιορίζονταν σε αυτά του Σάλεμ, αλλά χρησιμοποιούνταν για την επιβολή του αποικιακού καθεστώτος στον αμερικανικό ιθαγενή πληθυσμό ήδη από τα πρώτα ταξίδια του Κολόμβου στις Δυτικές Ινδίες, πριν καν δηλαδή παρατηρηθεί η έκρηξή τους στην Ευρώπη. Όπως σημειώνει η S. Federici:

«[...] στον Νέο Κόσμο το κυνήγι μαγισσών ήταν μια προμελετημένη στρατηγική που χρησιμοποιήθηκε από τις αρχές για να ενσταλάξουν τον τρόμο, να καταστρέψουν τη συλλογική αντίσταση, να επιβάλουν τη σιωπή σε ολόκληρες κοινότητες και να στρέψουν τα μέλη τους το ένα ενάντια στο άλλο. Ήταν επίσης μία τακτική περίφραξης, η οποία, κατά περίπτωση, μπορούσε να είναι περίφραξη γης, σωμάτων ή κοινωνικών σχέσεων. Πάνω απ' όλα, όπως και στην Ευρώπη, το κυνήγι μαγισσών ήταν ένα μέσο απανθρωποποίησης, και ως τέτοιο αποτελούσε μία παραδειγματική μορφή καταπίεσης που δικαιολογούσε την υποδούλωση και τη γενοκτονία»¹¹⁵.

Οφείλουμε να σημειώσουμε ότι όταν ξεκίνησαν τα κυνήγια μαγισσών στην αμερικανική ήπειρο, αυτά δεν είχαν ακριβώς τα ίδια χαρακτηριστικά με αυτά που θα παρατηρούνταν στην Ευρώπη το 16^ο και 17^ο αιώνα, ούτε διέθεταν ξεκάθαρα έμφυλη

---

¹¹³ Η πλειοψηφία των κατηγορούμενων υπήρξαν και πάλι γυναίκες.

¹¹⁴ Pruitt, S., 2019, *5 Notable Women Hanged in the Salem Witch Trials*, history.com https://www.history.com/news/notable-women-executed-salem-witch-trials?li_source=LI&li_medium=m2m-rcw-history (Τελευταία επίσκεψη: 1/2/2021)

¹¹⁵ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 289.

διάσταση. Η Maria Mies επισημαίνει στο έργο της ότι οι αποικίες δεν γίνονταν αντιληπτές ως τμήμα της ευρωπαϊκής οικονομίας και κοινωνίας, αλλά σαν τόπος «εκτός πολιτισμού». Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι Ευρωπαίοι κατακτητές διείσδυαν στους «παρθένους» αυτούς τόπους με σκοπό να «εξημερώσουν» τους κατοίκους τους, οι οποίοι παρουσιάζονταν ως άγριοι που περίμεναν αυτήν την εξημέρωση¹¹⁶. Αυτή η εικόνα, όπως σημειώνει η Federici, συνυπήρχε με μια πιο ρομαντική ή και ειδυλλιακή ακόμα αντίληψη γύρω από αυτούς τους πληθυσμούς και παρατηρήθηκε την περίοδο της Ισπανικής Κατάκτησης, δηλαδή από το 1520 μέχρι το 1540. Εκείνα τα χρόνια, οι ευρωπαίοι κατακτητές ήλπιζαν ότι οι ντόπιοι πληθυσμοί θα παραδίδονταν και θα εκχριστιανίζονταν εύκολα, εγκαταλείποντας επίσης τα ονόματά τους και τις σεξουαλικές τους συνήθειες, όπως την πολυγαμία και την ομοφυλοφιλία, αλλά και πληρώνοντας επαχθείς φόρους πολυτελείας. Όταν κατέστη σαφές από τους ιθαγενείς ότι κάτι τέτοιο δεν θα συνέβαινε εύκολα, οι ευρωπαϊκές αρχές θα ξεκινούσαν μια εκστρατεία εκκαθάρισης των ντόπιων πληθυσμών, τους οποίους αυτή τη φορά θα παρουσίαζαν ως κανίβαλους, λάτρεις του διαβόλου και σοδομιστές. Ταυτόχρονα το ισπανικό στέμμα σε χώρες όπως το Μεξικό και το Περού θα ενέτεινε την εργασιακή εκμετάλλευση των ντόπιων πληθυσμών, με σκοπό την εξασφάλιση περισσότερων μετάλλων, ενώ θα επέβαλε μετεγκαταστάσεις σε διάφορα χωριά, με σκοπό την μεγαλύτερη εκμετάλλευση της γης τους¹¹⁷.

Η εμφυλοποίηση του φαινομένου των διώξεων θα ξεκινούσε πολλά χρόνια μετά, με αποκορύφωμα την περίοδο μεταξύ του 1619 και του 1660, όταν δηλαδή παρατηρήθηκε ότι η δίωξη των «κανίβαλων» δεν ήταν αρκετή ώστε οι ιθαγενείς να σταματήσουν να λατρεύουν του θεούς τους ή να επιστρέφουν στη γη τους από την οποία είχαν εκδιωχθεί. Από εκείνη την περίοδο και μετά διεξήχθη στη Νότια Αμερική ένα κυνήγι μαγισσών αντίστοιχο με αυτό της Ευρώπης, όπου ανώνυμες κατηγορίες για εγκλήματα όπως η άσκηση θεραπευτικών πρακτικών, οδηγούσαν σε βασανιστήρια, καταδίκες και ποινές εξορίας και θανάτου το γυναικείο πληθυσμό.

---

¹¹⁶ Mies, M., 1999, *Patriarchy and Accumulation On A World Scale: Women in the International Division of Labour*, Λονδίνο: Zed Books, Σελ. 75.

¹¹⁷ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 290-297.

Όπως στην Ευρώπη, έτσι και στη Λατινική Αμερική, οι γυναίκες προτού εξαπολυθεί το κυνήγι μαγισσών δεν μπορούμε να πούμε ότι κατείχαν ακριβώς ισάξια κοινωνική θέση με τους άνδρες, θεωρούνταν όμως ιδιαίτερα σημαντικές για την κοινωνική συνοχή, ενώ λατρεύονταν και ως θεότητες. Οι γυναίκες συμμετείχαν στην παραγωγή ασκώντας επαγγέλματα όπως αυτό της αγρότισσας, της θεραπεύτριας, της ιέρειας κ.α., συμμετείχαν σε γυναικείες οργανώσεις και φρόντιζαν τα του οίκου.

Τα κυνήγια μαγισσών είχαν σαν αποτέλεσμα οι γυναίκες να αποκλειστούν από τη χρήση της κοινής γης και από τα δικαιώματά τους στο νερό, ενώ όσον αφορά τον εργασιακό χώρο, οι ίδιες υποβιβάστηκαν σημαντικά, αναλαμβάνοντας πια κατώτερες δουλειές ως υπηρέτριες και υφάντριες, ή εξαναγκάστηκαν να δουλεύουν μαζί με τους συζύγους και τα παιδιά τους στα ορυχεία¹¹⁸.

Τα κοινά χαρακτηριστικά του κυνηγιού μαγισσών στη Λατινική Αμερική με το ευρωπαϊκό κυνήγι μαγισσών, οδήγησαν μελετητές όπως ο Luciano Parinetto στο συμπέρασμα ότι αυτά αποτέλεσαν τη βασική έμπνευση για τη δημιουργία του μύθου των μαγισσών και τη χρονικότητα των μαζικών τους διώξεων στην Ευρώπη. Η S. Federici δεν υιοθετεί πλήρως την άποψη αυτή, εξηγώντας ότι είναι δύσκολος ο διαχωρισμός αιτιότητας και εικασίας. Επισημαίνει ωστόσο ότι αυτή η ερμηνεία αποτελεί μια ιδιαίτερα χρήσιμη συνεισφορά στον τρόπο με τον οποίο μελετούμε το φαινόμενο των διώξεων των μαγισσών, αφού αυτή «*διευρύνει την αντίληψή μας σχετικά με τον παγκόσμιο χαρακτήρα της καπιταλιστικής ανάπτυξης και μας επιτρέπει να αντιληφθούμε ότι, ήδη από τον 16ο αιώνα, είχε σχηματιστεί μια άρχουσα τάξη στην Ευρώπη η οποία εμπλεκόταν από κάθε άποψη –πρακτικά, πολιτικά και ιδεολογικά– στη διαμόρφωση ενός παγκόσμιου προλεταριάτου, και επομένως ενεργούσε διαρκώς με βάση τη γνώση που συνέλεγε σε παγκόσμιο επίπεδο για την τελειοποίηση των μοντέλων της κυριαρχίας της*»¹¹⁹.

Το τέλος του κυνηγιού μαγισσών

---

¹¹⁸ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 297-304.

¹¹⁹ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 304-307.

Το τέλος των μαζικών διώξεων των μαγισσών στην ευρωπαϊκή ήπειρο θα ερχόταν στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, όταν πλέον θα είχε εκπληρωθεί ο πρωταρχικός τους στόχος, η εμπέδωση δηλαδή του νέου κοινωνικοοικονομικού μοντέλου που θα οδηγούσε στην εδραίωση του καπιταλιστικού συστήματος και η αποκατάσταση της πειθαρχίας των μελών της κοινωνίας. Περιορισμένες διώξεις θα παρατηρούνταν και κατά τον 18^ο αιώνα, με την Αγγλία να καταργεί επίσημα τη θανατική ποινή για τη μαγεία το 1736, τη Γερμανία να διεξάγει την τελευταία δίκη στο Βύρτσμπουργκ το 1749 και την Ελβετία να πραγματοποιεί την τελευταία νόμιμη εκτέλεση στο προτεσταντικό καντόνι Γκλάρους το 1783¹²⁰.

Τέλος στις διώξεις θα έβαζαν οι ίδιες οι αρχές, που σε πολλές περιπτώσεις θα έρχονταν σε δύσκολη θέση οι ίδιες, όταν στη Γερμανία για παράδειγμα θα κατηγορούνταν πρόσωπα υψηλού κοινωνικού και οικονομικού κύρους, ή όταν θα κινδύνευε ολόκληρη η κοινωνική συνοχή λόγω της έκτασής τους, όπως στην περίπτωση της Γαλλίας¹²¹. Τα επόμενα χρόνια, πράξεις που στο παρελθόν θα αποδίδονταν στη μαγεία, όπως η πώληση φαρμάκων χωρίς άδεια ή επιθέσεις κατά περιουσιών με στόχο την αρπαγή αγαθών, θα δικάζονταν ως κοινά εγκλήματα. Ο μύθος των μαγισσών θα επανερχόταν στο προσκήνιο για μια τελευταία φορά κατά τον 19^ο αιώνα, όταν το 1871, η γαλλική αστική τάξη θα τον χρησιμοποιούσε εναντίον των γυναικών Κομμουνάριων. Εμπνευσμένες από τις μάγισσες, οι αρχές θα δημιουργούσαν έναν παρόμοιο μύθο, αυτό των *rétroleuses*, διακηρύττοντας ότι οι γυναίκες αυτές τριγυρνούσαν τα βράδια με στόχο να κάψουν την πόλη του Παρισιού. Οι *rétroleuses* απεικονίστηκαν και αυτές ως σατανικές γυναίκες μεγάλης ηλικίας και εκτελέστηκαν μαζικά από τις τότε αρχές¹²².

Στην Αμερικανική ήπειρο το κυνήγι των μαγισσών θα τερματιζόταν επίσης στο τέλος του 17^{ου} αιώνα, όταν θα είχε εμπεδωθεί από τους ντόπιους πληθυσμούς η επικράτηση της αποικιακής δομής της κοινωνίας και της οικονομίας τους. Ωστόσο και εκεί θα παρατηρούνταν μια μερική αναβίωση του φαινομένου κατά το 19^ο αιώνα και

---

¹²⁰ Lady Stardust, 2010, *Γυναίκες στην Πυρά: Το κυνήγι των μαγισσών στην Ευρώπη, οι περιφράξεις και η άνοδος του καπιταλισμού*, Αθήνα: Κόκκινο Νήμα, Σελ. 47.

¹²¹ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 271.

¹²² Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 272-273.

πιο συγκεκριμένα τη δεκαετία του 1840. Η αναβίωση του φαινομένου θα λάμβανε χώρα στις Δυτικές Ινδίες ως μέσο καθυπόταξης μιας νέας κοινωνικής κρίσης¹²³.

ΜΕΡΟΣ II: Η αναπαράσταση των μαγισσών στον κινηματογράφο

Η έννοια της αναπαράστασης

Έχοντας πλέον εξερευνήσει επαρκώς τις ρίζες του μύθου των μαγισσών, αλλά και αναλύσει το φαινόμενο των διώξεών τους σε ένα φεμινιστικό και μαρξιστικό πλαίσιο, μπορούμε να προχωρήσουμε στο δεύτερο μέρος της εργασίας, όπου αυτή τη φορά εξερευνάται η αναπαράσταση των μαγισσών στον κινηματογράφο, σε μια επιλογή ταινιών από τη δεκαετία του 1920 μέχρι και τις μέρες μας. Ζητούμενο σε αυτή την εξερεύνηση αποτελεί το να δούμε κατά πόσο λαμβάνεται σε αυτές τις ταινίες υπόψη η ιστορικότητα του φαινομένου των μαγισσών όπως και η φεμινιστική και μαρξιστική ανάλυση αυτού. Προτού προχωρήσουμε σε αυτήν την εξερεύνηση, ας δούμε πως ορίζεται η αναπαράσταση και με ποιους τρόπους πραγματοποιείται.

Σύμφωνα με τον μαρξιστή κοινωνιολόγο και θεωρητικό των πολιτισμικών σπουδών, Stuart Hall, η έννοια της αναπαράστασης είναι αυτή που συνδέει τα νοήματα και τη γλώσσα της κοινωνίας μας με την κουλτούρα και τον πολιτισμό. Η αναπαράσταση αποτελεί τη χρήση της γλώσσας, της εικόνας και άλλων συμβόλων/ενδείξεων για την παραγωγή νοήματος ως προς το πως αντιλαμβανόμαστε ολόκληρο τον κόσμο¹²⁴. Ο όρος «γλώσσα» στην περίπτωση της αναπαράστασης χρησιμοποιείται με τρόπο που μπορεί να περιλαμβάνει όχι μόνο την έννοια της λεκτικής εκφοράς του λόγου, αλλά και διάφορους ήχους που παράγουν νοήματα, χειρονομίες και εκφράσεις του προσώπου, εκφραστικά μέσα όπως τα ρούχα και εικόνες που έχουν παραχθεί με το χέρι, ή με μηχανικά, ηλεκτρονικά και ψηφιακά μέσα (πχ. φωτισμός). Ο γενικότερος όρος που χρησιμοποιείται ως προς τις λέξεις αυτές, τους ήχους και τις εικόνες οι οποίες φέρουν και δημιουργούν νοήματα

---

¹²³ Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων. Σελ. 307-308.

¹²⁴ Hall, S., 2003, *Representation: Cultural Representations and Significant Practices*, Λονδίνο: Sage Publications, Σελ. 15.

είναι αυτός του συμβόλου, και τα σύμβολα είναι αυτά τα οποία οι θεατές μιας ταινίας έχουν στο μυαλό τους και όλα μαζί συνιστούν ολόκληρα συστήματα νοημάτων που αντικατοπτρίζουν τον ανθρώπινο πολιτισμό¹²⁵.

Η αναπαράσταση στον κινηματογράφο, αλλά και στις εικαστικές τέχνες γενικότερα, δεν πραγματοποιείται μόνο με έναν τρόπο, αλλά με τρεις διαφορετικούς, οι οποίοι μάλιστα μπορούν να χρησιμοποιούνται συνδυαστικά και να αλληλοδιαπλέκονται. Η πρώτη περίπτωση αναπαράστασης είναι αυτή στην οποία η κινηματογραφική γλώσσα απλώς καθρεπτίζει ένα ή περισσότερα νοήματα που υπάρχουν στον κόσμο των αντικειμένων, των ανθρώπων και των γεγονότων (reflective representation). Η δεύτερη εκδοχή αναπαράστασης αποτελεί τη χρήση της γλώσσας με τρόπο που εκφράζει αυτό που ο καλλιτέχνης θέλει να πει/τονίσει, υπάρχει δηλαδή ένα αίσθημα σκοπιμότητας (intentional representation). Η τρίτη εκδοχή αναπαράστασης είναι αυτή στην οποία το νόημα δομείται μέσα και μέσω της κινηματογραφικής γλώσσας (constructionist representation)¹²⁶.

Στην τρίτη εκδοχή της αναπαράστασης, τα νοήματα τα οποία το κινηματογραφικό έργο θέλει να περάσει στο θεατή μπορούν να αναπαράγονται σημειολογικά, δηλαδή μέσα από καταδηλώσεις και συμπαραδηλώσεις, όρους που αποδίδονται στο Roland Barthes που εμπνεύστηκε από το έργο του Ferdinand de Saussure για την έννοια της σημειωτικής¹²⁷. Η καταδήλωση αποτελεί την κυριολεκτική σχέση μεταξύ σημείου και αναφερόμενου και παραπέμπει σε αυτό που υπάρχει και αναπαράγεται μηχανικά στην οθόνη, ενώ η συμπαραδήλωση είναι αυτή που προσθέτει αξίες που είναι πολιτισμικά κωδικοποιημένες στην πρώτη τάξη νοήματος. Τα δύο αυτά σημεία λειτουργούν από κοινού δημιουργώντας έναν μύθο, αναπαράγοντας κατ' αυτόν τον τρόπο έννοιες που χαρακτηρίζουν την κοινωνία μας και είναι δύσκολο να γίνουν αντιληπτές.

Ομοίως, νοήματα στον κινηματογράφο μπορούν να αναπαράγονται μέσα από μετωνυμίες και μεταφορές, όρους της σημειωτικής που αποδίδονται στον

---

¹²⁵ Hall, S., 2003, *Representation: Cultural Representations and Significant Practices*, Λονδίνο: Sage Publications, Σελ. 18-19.

¹²⁶ Hall, S., 2003, *Representation: Cultural Representations and Significant Practices*, Λονδίνο: Sage Publications, Σελ. 15.

¹²⁷ Hayward, S., 2017, *Οι βασικές έννοιες του κινηματογράφου*, Αθήνα: Πατάκης, Σελ. 176-177.

γλωσσολόγο Roman Jakobson. Ο όρος της μετωνυμίας αναφέρεται σε ένα αντικείμενο ή πρόσωπο που είναι ορατό σε μια ταινία, αντιπροσωπεύει όμως ένα άλλο αντικείμενο ή υποκείμενο με το οποίο σχετίζεται αλλά δεν βλέπει ο θεατής. Η μεταφορά από την άλλη χρησιμοποιείται στον κινηματογράφο όταν έχουμε να κάνουμε με δύο συνεχόμενα πλάνα, όπου το δεύτερο λειτουργεί συγκριτικά με το πρώτο, τραβώντας την προσοχή του θεατή, και από τη συσχέτιση αυτή παράγονται νοήματα που δεν θα ήταν δυνατό να γίνουν αντιληπτά διαφορετικά¹²⁸.

Οι ταινίες που έχουν επιλεγθεί ώστε να διερευνηθεί το κατά πόσο στην αναπαράσταση των μαγισσών λαμβάνεται υπόψη η ιστορικότητα και η φεμινιστική και μαρξιστική ερμηνεία του φαινομένου των διώξεών τους είναι ταινίες που, όπως αναφέρεται και στην εισαγωγή της εργασίας, ανήκουν σε διαφορετικά κινηματογραφικά είδη. Ταυτόχρονα, οι ιστορίες των μαγισσών που ξετυλίγονται στις ταινίες αυτές τοποθετούνται σε διαφορετικά πλαίσια, υπό την έννοια ότι εξετάζουμε τόσο ταινίες όπου οι μάγισσες δρουν στα χρόνια κατά τα οποία γνωρίζουμε ότι παρατηρήθηκαν οι διώξεις τους, όσο και στη μοντέρνα εποχή ή σε περιβάλλοντα εντελώς άχρονα. Υπό αυτήν την έννοια, η αναπαράσταση των μαγισσών στις ταινίες όπου η ιστορία τους εκτυλίσσεται στα χρόνια που ξέρουμε ότι παρατηρήθηκε το φαινόμενο των διώξεών τους, γνωρίζουμε a priori ότι λαμβάνουν υπόψη την ιστορικότητα του φαινομένου αφού πραγματοποιείται μια αναπαράσταση που καθρεπτίζει το χρόνο (reflective representation). Αυτό που δεν γνωρίζουμε είναι κατά πόσο σε αυτές λαμβάνεται ή όχι υπόψη η φεμινιστική και μαρξιστική ανάλυση αυτού. Γι' αυτό το λόγο τόσο σε αυτές, όσο και στις ταινίες που εκτυλίσσονται στη μοντέρνα εποχή ή σε άχρονα περιβάλλοντα, την ιστορικότητα και την φεμινιστική/μαρξιστική ανάλυση την αναζητούμε στην αναπαράσταση των μαγισσών ως αποτέλεσμα σκόπιμης χρήσης της γλώσσας (intentional representation) ή μέσα και μέσω της ίδιας της γλώσσας (constructionist representation) και της σημειολογικής χρήσης της όπως αυτή αναλύθηκε προηγουμένως. Ακολουθεί η ανάλυση των ταινιών.

---

¹²⁸ Hayward, S., 2017, *Οι βασικές έννοιες του κινηματογράφου*, Αθήνα: Πατάκης, Σελ. 322-325.

Häxan [απόδοση στα αγγλικά: The Witches ή Witchcraft Through the Ages]

Έτος παραγωγής: 1922

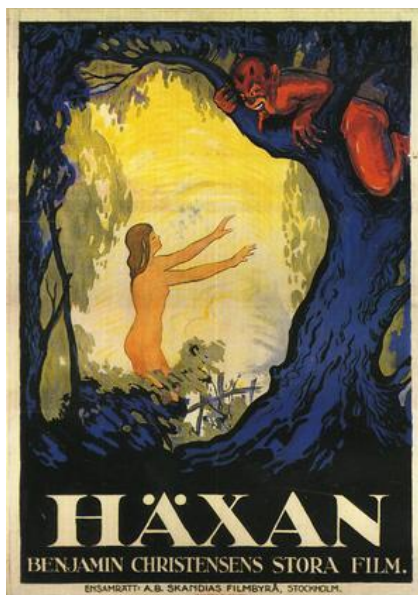
Σενάριο/ Σκηνοθεσία: Benjamin Christensen

Πρωταγωνιστούν: Benjamin Christensen, Clara Pontoppidan, Oscar Stribolt, Astrid Holm, Maren Pedersen

Διανομή: Skandias Filmbyrå

Συμπαγωγή: Σουηδία/Δανία

Budget: 2 εκατομμύρια SEK (σουηδικές κορόνες)

Γυρισμένη το 1922, η ταινία *Häxan* του Benjamin Christensen αποτελεί το πρώτο δείγμα αναπαράστασης των μαγισσών στην ιστορία του παγκόσμιου κινηματογράφου. Η πρόθεση του σκηνοθέτη και σεναριογράφου του *Häxan* ήταν να γυρίσει ένα ντοκιμαντέρ βασισμένο στην δική του ανάγνωση του *Malleus Maleficarum* των Krämer και Sprenger. Το γεγονός όμως ότι το κυριότερο μέρος του *Häxan* αποτελούν μικρά σκετς ή ολόκληρες αφηγήσεις μυθοπλασίας το κατατάσσει στην κατηγορία των ταινιών τρόμου, γι' αυτό και επιλέγεται προς ανάλυση ώστε να

διερευνηθεί το κατά πόσο αυτό λαμβάνει υπόψη φεμινιστικές και μαρξιστικές αναλύσεις του φαινομένου.

Η ταινία, η οποία είναι βωβή, χωρίζεται σε τέσσερα βασικά μέρη, με το δεύτερο να χωρίζεται σε τρία μικρότερα και με το τρίτο και το τέταρτο να είναι αυτά στα οποία παρακολουθούμε ουσιαστική πλοκή. Καθ' όλη τη διάρκεια της ταινίας, ο σκηνοθέτης απευθύνεται στο κοινό μέσα από διάτιτλους που εμφανίζονται στην οθόνη. Στο πρώτο μέρος ο σκηνοθέτης παραθέτει πίνακες, ξυλογραφίες και άλλα έργα τέχνης του ύστερου μεσαίωνα τα οποία υποδεικνύουν τους τρόπους με τους οποίους γινόταν η αναπαράσταση της γυναίκας μάγισσας εκείνη την περίοδο, όσο από την οθόνη περνούν διάτιτλοι με πληροφορίες γύρω από αυτές.

Μία από τις ξυλογραφίες μαγισσών που εμφανίζεται στο πρώτο μέρος της ταινίας.

Στο δεύτερο μέρος της ταινίας οι θεατές παρακολουθούν μια σειρά από βινιέτες που δημιουργούν τρία μικρά θεατρικά σκετσάκια, όπου παρουσιάζονται σύντομα κοινές αντιλήψεις του ύστερου μεσαίωνα γύρω από τις μάγισσες: η μάγισσα που πουλά φίλτρα σε γυναίκες για να μαγέψουν τον άνδρα τους, η μάγισσα που σπέρνει τον τρόπο στα άλλα μέλη της κοινότητας έχοντας λάβει ως αντάλλαγμα χρήματα από το Διάβολο, αλλά και η μάγισσα που ονειρεύεται ότι συνεβρίσκεται με άλλες μάγισσες στο Σαμπάτ, όπου επιδίδονται όλες μαζί σε όργια παρουσία του Διαβόλου και άλλων ανδρών.

Η γριά μάγισσα δίνει στη γυναίκα ένα μαγικό φίλτρο «που έχει τη δύναμη να μαγέψει έναν ευσεβή άνδρα της εκκλησίας».

Ο Διάβολος σαγηνεύει τη μάγισσα την ώρα που αυτή κοιμάται δίπλα στον άνδρα της ώστε αυτή να σπείρει τον τρόμο στην πόλη.

Στο τρίτο μέρος της ταινίας παρακολουθούμε την πρώτη από τις δύο διηγήσεις της με μεγαλύτερη πλοκή. Στη διήγηση αυτή, αφού πρώτα παρουσιαστούν και πάλι πίνακες και ξυλογραφίες εποχής που περιγράφουν τα βασανιστήρια που περνούσαν οι κατηγορούμενες για μαγεία, παρακολουθούμε την οικογένεια ενός τυπογράφου που αργοπεθαίνει μυστηριωδώς στο κρεβάτι του. Η οικογένεια θα καλέσει έναν ειδικό, ώστε τα μέλη της να μάθουν τι είναι αυτό που τόσο ξαφνικά έχει κάνει τον άνδρα να αρρωστήσει βαριά. Ο ειδικός τότε, με μια ψευδοεπιστημονική εξέταση όπου θα χρησιμοποιήσει μόλυβδο, θα αποφανθεί ότι ο άρρωστος έχει πέσει θύμα μαγείας, ενημερώνοντας τη σύζυγό του ότι η μάγισσα που είναι υπεύθυνη για το ειδεχθές έγκλημα θα εμφανιστεί σύντομα.

Λίγη ώρα μετά, στο σπίτι του άνδρα θα εμφανιστεί η Maria η υφάντρα, μια γυναίκα πολύ μεγάλης ηλικίας που ζητιανεύει από σπίτι σε σπίτι, στο πρόσωπο της οποίας η οικογένεια του μελλοθάνατου θα βρει αμέσως τη μάγισσα που αναζητά. Η σύζυγος του άνδρα τότε θα απευθυνθεί αμέσως στους περιπλανώμενους κληρικούς

που έχουν επισκεφθεί τη χώρα τους τη Γερμανία μετά από εντολή του Πάπα ώστε να εντοπίσουν μάγισσες, και, αφού ορκιστεί ότι δεν είναι θανάσιμη εχθρός της, θα κατηγορήσει τη γυναίκα για άσκηση μαγείας.

Η διήγηση σε αυτό το επεισόδιο συνεχίζεται με τους θεατές να παρακολουθούν δύο κληρικούς να προσπαθούν να πείσουν τη γυναίκα να ομολογήσει ότι όντως είναι μάγισσα. Όταν αυτή δεν θα το κάνει θα υποστεί σκληρά βασανιστήρια μέχρι που θα αναγκαστεί να ομολογήσει παρά την αθωότητά της. Η γριά γυναίκα όμως δεν θα μείνει μόνο στην ομολογία ότι είναι μάγισσα, αλλά θα συνεχίσει, περιγράφοντας τη συμμετοχή της στο Σαμπάτ των μαγισσών. Εκεί θα αναφέρει ότι συμμετείχε σε όργια με το Διάβολο μαζί με άλλες γυναίκες, καταδίδοντας κατ' αυτόν τον τρόπο, μεταξύ άλλων, και δύο γυναίκες από το σπίτι του άνδρα που υποτίθεται ότι η ίδια μάγεψε: τη σύζυγό του και μια υπηρέτρια. Το επεισόδιο θα κλείσει με τους θεατές να παρακολουθούν τη σύζυγο του τυπογράφου να κατηγορείται από έναν κληρικό ότι τον μάγεψε και αυτόν και έτσι θα σφραγιστεί και η μοίρα της ίδιας ως μάγισσα.

Η ηλικιωμένη υφάντρα Maria κατηγορείται για μαγεία.

Η ηλικιωμένη Maria βασανίζεται μέχρι να ομολογήσει την ενοχή της για άσκηση μαγείας στον άνδρα.

Το τελευταίο από τα επεισόδια της ταινίας *Häxan* εκτυλίσσεται στη σύγχρονη για την περίοδο που γυρίστηκε εποχή, όπου ο σκηνοθέτης μέσα από τους διάτιτλους που περνούν από τις κινηματογραφικές εικόνες ισχυρίζεται ότι οι δεισιδαιμονίες της περιόδου όπου πραγματοποιήθηκαν τα κυνήγια μαγισσών μπορούν σήμερα να εξηγηθούν, αν σκεφτούμε ότι όσες γυναίκες κατηγορήθηκαν ως μάγισσες, μάλλον έπασχαν από κάποια ψυχική διαταραχή. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο σκηνοθέτης σε μια σειρά από βινιέτες παρουσιάζει μια γυναίκα στην σύγχρονή του εποχή, η οποία υπονοβατεί και αναγκάζεται να κλειστεί σε ψυχιατρική κλινική από τη μητέρα της, όταν ο γιατρός της διαγνώσει ότι πάσχει από υστερία. Ομοίως, παρακολουθούμε μια γυναίκα που πάσχει από το ιδεοψυχαναγκαστικό σύνδρομο της κλεπτομανίας να κλέβει ένα δαχτυλίδι την ώρα που ψωνίζει σε ένα κοσμηματοπωλείο. Όταν ο ιδιοκτήτης και ένας υπάλληλος του καταστήματος την πιάνουν επ' αυτοφώρω, η ίδια θα τους ικετέψει να μην την παραδώσουν στην αστυνομία, αναφέροντας πως δεν ξέρει γιατί επιχείρησε να κλέψει το δαχτυλίδι και ότι παρουσιάζει τέτοια συμπεριφορά από τότε που πέθανε ο άνδρας της στον πόλεμο.

Η ταινία τελειώνει με το σκηνοθέτη να αναφέρει και πάλι μέσα από διάτιτλους ότι στη σημερινή εποχή οι ηλικιωμένες και φτωχές γυναίκες δεν καίγονται στην πυρά, όμως συνεχίζουν να υποφέρουν καθώς κλείνονται σε ιδρύματα. Το ίδιο συμβαίνει και με τις νεότερες γυναίκες που όταν δείξουν σημάδια κάποιας ψυχικής ασθένειας καταλήγουν στο ψυχιατρείο ή, αν είναι λίγο πιο τυχερές και ευκατάστατες, σε μια μοντέρνα κλινική.

Στην ταινία *Häxan* η ιστορικότητα του φαινομένου των διώξεων των μαγισσών κατά τον ύστερο μεσαίωνα λαμβάνεται πλήρως υπόψη, άλλωστε μιλάμε για μία

ταινία τρόμου η οποία ωστόσο είναι παράλληλα και ντοκιμαντέρ. Ο Benjamin Christensen, έχοντας διαβάσει και θέλοντας να αποδώσει κινηματογραφικά το *Malleus Maleficarum*, προσφέρει στους θεατές ένα εντυπωσιακό για τα δεδομένα της εποχής που γυρίστηκε φιλμ, χρησιμοποιώντας τα φώτα και τις σκιές με τρόπο που δημιουργεί την ατμόσφαιρα υποψίας και αβεβαιότητας της περιόδου των κυνηγιών μαγισσών. Όταν στο φιλμ ξεκινά η εμφάνιση μυθοπλαστικού περιεχομένου, εντοπίζουμε κατηγορίες γυναικών οι οποίες πράγματι γνωρίζουμε ότι κατηγορήθηκαν στο παρελθόν για μαγεία: στο πρόσωπο της μάγισσας που πουλά φίλτρα στις γυναίκες βλέπουμε τη θεραπεύτρια της εποχής που βρέθηκε στην πυρά¹²⁹, ενώ η μάγισσα που ονειρεύεται το Σαμπάτ δεν είναι άλλη από τη γυναίκα η έντονη σεξουαλικότητα της οποίας δεν χωρά στις αντιλήψεις που αναδύονταν εκείνη την περίοδο γύρω από το σεξ¹³⁰.

Ο Christensen στο τρίτο μέρος της ταινίας επιλέγει μια μεγαλύτερη αφήγηση γύρω από τη γριά γυναίκα που ζητιανεύει και αδικώς βρίσκεται κατηγορούμενη για άσκηση μαγείας, σε μια δίκη-παρωδία όπου δεν μπορεί να βοηθηθεί από κανέναν και να αποφύγει το μοιραίο τέλος της, αφού πρώτα έχει βασανιστεί σαδιστικά. Η ιστορία αυτή μας παραπέμπει φυσικά στις ηλικιωμένες που ως αποτέλεσμα της αδυναμίας συμμετοχής τους στην αναπαραγωγική διαδικασία κρίθηκαν περιττές για την κοινότητα, η οποία δεν δίστασε να απαλλαγεί από αυτές και την υποχρέωση οικονομικής και υλικής στήριξής τους, σε μία περίοδο όπου κύριο μέλημα ήταν η διατήρηση και μεγέθυνση της ατομικής περιουσίας¹³¹. Το γεγονός μάλιστα ότι στην ταινία βλέπουμε έναν «ειδικό» να κρίνει αν ο άρρωστος άνδρας είναι θύμα κάποιας μάγισσας, μας παραπέμπει στο ότι η αναπτυσσόμενη επιστημονικότητα της περιόδου λειτούργησε ως αρωγός για την επίτευξη των κυνηγιών μαγισσών, μαρτυρώντας την πολιτική σκοπιμότητα πίσω από το φαινόμενο¹³².

---

¹²⁹ Βλ. Κεφάλαιο «Οι διώξεις των θεραπευτριών και των μαιών ως μέσο ελέγχου της γυναικείας αναπαραγωγικής διαδικασίας και η ανάδυση της επαγγελματικής ιατρικής».

¹³⁰ Βλ. Κεφάλαιο «Οι διώξεις των μαγισσών ως μέσο διαμόρφωσης της νέας γυναικείας σεξουαλικότητας».

¹³¹ Βλ. Κεφάλαιο «Οι διώξεις των χηρών και των ηλικιωμένων γυναικών της εποχής ως μέσο ανάδυσης της ατομικής ιδιοκτησίας».

¹³² Βλ. Κεφάλαιο «Οι διώξεις των μαιών και των θεραπευτριών ως μέσο ελέγχου της γυναικείας αναπαραγωγικής διαδικασίας και η ανάδυση της επαγγελματικής ιατρικής».

Μπορεί λοιπόν ο σκηνοθέτης της ταινίας να παρουσιάζει στο τέλος αυτής το φαινόμενο των κυνηγιών μαγισσών ως αποτέλεσμα επικράτησης της δεισιδαιμονίας της περιόδου γύρω από τις ψυχικές ασθένειες και την αδυναμία διάγνωσής τους, έχει φροντίσει όμως προηγουμένως να υποδείξει και την πολιτικότητα και το μισογυνισμό που εγγραφόταν στην πρακτική των κυνηγιών μαγισσών. Λαμβάνοντας τα παραπάνω υπόψη, μπορούμε να πούμε ότι η ταινία *Häxan* είναι μια ταινία στην οποία πέρα από την ιστορικότητα των διώξεων των μαγισσών λαμβάνεται υπόψη και η φεμινιστική και μαρξιστική ανάλυση αυτών.

Η Ωραία Κοιμωμένη [Sleeping Beauty]

Έτος παραγωγής: 1959

Σκηνοθεσία: Clyde Geronimi, Eric Larson, Wolfgang Reitherman, Les Clark

Σενάριο: Milt Banta, Winston Hibler, Bill Peet, Joe Rinaldi, Ted Sears, Ralph Wright
βασισμένοι στο παραμύθι «Η Ωραία Κοιμωμένη» του Charles Perrault

Παραγωγός: Walt Disney

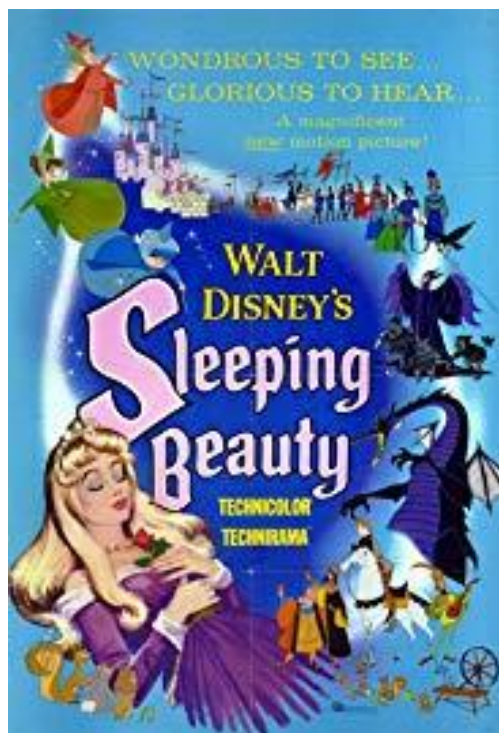
Πρωταγωνιστούν δίνοντας τη φωνή τους: Mary Costa, Bill Shirley, Eleanor Audley, Verna Felton, Barbara Luddy, Barbara Jo Allen, Taylor Holmes, Bill Thompson

Διανομή: Buena Vista Distribution

Παραγωγή: ΗΠΑ

Budget: 6 εκατομμύρια \$

Box Office: 51,6 εκατομμύρια \$

Γυρισμένη το 1959, η «Ωραία Κοιμωμένη» αποτελεί μια από τις κλασικές ταινίες κινουμένων σχεδίων (animation) σε παραγωγή του Walt Disney και είναι βασισμένη στο ομώνυμο παραμύθι του 18^{ου} αιώνα του Charles Perrault. Η υπόθεση ξεκινά όταν ο βασιλιάς Stefan και η βασίλισσα Leah φέρνουν στον κόσμο τη μικρή Αυγορα έπειτα από πολλά χρόνια γάμου και άκαρπων προσπαθειών να κάνουν

παιδιά, γειμίζοντας έτσι με χαρά το βασίλειό τους. Την ημέρα της βάπτισής της, η Aurora παρακολουθούμε να αρραβωνιάζεται τον γιο του βασιλιά Hubert, πρίγκιπα Philip, ο οποίος είναι εγκάρδιος φίλος του πατέρα της. Η ένωση των πριγκιπόπουλων με τα δεσμά του γάμου θα έρθει ώστε να ενώσει και τα δύο βασίλεια.

Στη βάπτιση της Aurora είναι καλεσμένο όλο το βασίλειο και τρεις καλές νεράιδες για να προικίσουν τη μικρή με πολύτιμα δώρα: η νεράίδα Flora της προσφέρει την ομορφιά, η Fauna της δίνει ταλέντο στο τραγούδι, μα πριν προλάβει η Merryweather να της προσφέρει το δικό της δώρο, διακόπτεται από την απρόσμενη εμφάνιση της κακιάς μάγισσας Maleficent. Η Maleficent, έξαλλη από το γεγονός ότι κανείς δεν την κάλεσε στη βάπτιση της μικρής Aurora, θα την καταραστεί για εκδίκηση. Η κατάρα της κακιάς μάγισσας είναι η Aurora να τρυπήσει το δάκτυλό της σε ένα αδράχτι και να πεθάνει, προτού ο ήλιος ανατείλει για τα 16^α γενέθλιά της. Για καλή τύχη της μικρής, η νεράίδα Merryweather, που δεν είχε προλάβει να την προικίσει, θα χρησιμοποιήσει το δικό της δώρο για να μετριάσει την κατάρα της κακιάς μάγισσας. Έτσι, η Aurora αντί να πεθάνει από ένα πιθανό τρύπημα από αδράχτι, θα πέσει σε βαθύ ύπνο μέχρι η πραγματική αγάπη να λύσει τα μάγια της Maleficent.

Η Maleficent θυμωμένη που δεν έχει προσκληθεί, διακόπτει τη βάπτιση της Aurora και την καταράσεται. Το κοράκι της ο Diabolo τη συνοδεύει.

Ο πατέρας της Aurora, μετά το τραγικό συμβάν διατάσσει να καταστραφούν όλα τα αδράχτια του βασιλείου, όμως οι τρεις νεράιδες πείθουν αυτόν και τη βασίλισσα ότι η κόρη τους και πάλι δεν θα είναι ασφαλής από την κατάρα της

Maleficent. Έτσι, η Flora, η Fauna και η Merryweather παίρνουν τη μικρή ώστε να ζήσει στο δάσος μαζί τους μέχρι τα 16 της.

Αρκετά χρόνια μετά, η Αυγορα που ζει πια με διαφορετικό όνομα με τις τρεις νεράιδες και έχει γίνει μια όμορφη νεαρή, θα βρεθεί μια μέρα μόνη στο δάσος ώστε να μαζέψει βατόμουρα για την τούρτα των 16^{ων} γενεθλίων της που πλησιάζουν. Όσο βρίσκεται εκεί, το τραγούδι της θα μαγέψει έναν νεαρό περαστικό άνδρα, που μαθαίνουμε πως είναι ο πρίγκιπας Philip. Η Αυγορα θα γνωριστεί μαζί του και θα ερωτευτούν αμέσως. Η νεαρή κοπέλα τότε θα τρέξει στο σπίτι της θέλοντας να γνωρίσει στις νεράιδες τον άνδρα που αγαπά. Οι νεράιδες τότε, μη γνωρίζοντας ότι ο άνδρας για τον οποίο μιλά η Αυγορα είναι ο πρίγκιπας Philip, θα της ραγίσουν την καρδιά, ανακοινώνοντάς της την πραγματική της ταυτότητα, που αυτή μέχρι τότε αγνοούσε, αλλά και το ότι είναι ήδη αρραβωνιασμένη.

Η γλυκιά και σεμνή πριγκίπισσα Αυγορα στο δάσος όπου θα συναντήσει τον πρίγκιπα Philip.

Για κακή τους τύχη, όλη τη συζήτηση στην καλύβα όπου βρίσκεται η Αυγορα με τις νεράιδες την ακούει κρυφά ο Diablo, το κοράκι της Maleficent, που όλα τα προηγούμενα χρόνια έχει χάσει τα ίχνη της μικρής. Την ίδια στιγμή, ο πρίγκιπας Philip θα ανακοινώσει στον πατέρα του, βασιλιά Hubert, ότι σκοπεύει να παντρευτεί το κορίτσι που γνώρισε στο δάσος, αφήνοντάς τον συντετριμμένο.

Οι νεράιδες στη συνέχεια παίρνουν την Αυγορα μαζί τους στο κάστρο των γονιών της, ώστε να επανενωθεί με αυτούς, αλλά και να γιορτάσουν μαζί τα 16^α γενεθλιά της. Η Maleficent, όμως, που έχει μάθει πια ότι η μικρή είναι ζωντανή, φτάνει στο κάστρο και πριν οι νεράιδες προλάβουν να τη σταματήσουν, παγιδεύει την Αυγορα σε έναν πύργο όπου τρυπά το δάχτυλό της σε ένα καταραμένο αδράχτι.

Οι τρεις νεράιδες, περισυλλέγουν το σώμα της Aurora που έχει πέσει σε βαθύ ύπνο και με ένα ξόρκι βυθίζουν σε ύπνο και τα υπόλοιπα μέλη του βασιλείου, μέχρι τα μάγια που έχουν βλάψει την πριγκίπισσά τους να λυθούν. Οι νεράιδες όμως σύντομα συνειδητοποιούν ακούγοντας τους βασιλιάδες Stefan και Hubert να παραμιλούν στον ύπνο τους, ότι ο άνδρας που η Aurora έχει ερωτευτεί στο δάσος είναι ο πρίγκιπας Philip. Όταν αυτές σπεύδουν να τον βρουν για να λύσει τα μάγια, είναι αργά, καθώς η Maleficent τον έχει απαγάγει στο κάστρο της στα Απαγορευμένα Βουνά.

Οι τρεις γενναίες νεράιδες θα σπεύσουν τότε στο κάστρο της Maleficent, από όπου θα καταφέρουν να απελευθερώσουν τον πρίγκιπα και να τον οπλίσουν με το σπαθί της αλήθειας και την ασπίδα της αρετής. Με αυτά, ο πρίγκιπας Philip θα αντιμετωπίσει την κακιά μάγισσα, η οποία βλέπουμε στο μεταξύ να έχει μεταμορφωθεί σε έναν πελώριο μαύρο δράκο, και θα τη σκοτώσει με την ευλογία των τριών νεραϊδών.

Στο τέλος της ταινίας, ο Philip ξυπνά την Aurora με ένα φιλή, λύνοντας τα μάγια και ξυπνώντας ολόκληρο το βασίλειο που επιστρέφει στην κανονικότητα.

Ο πρίγκιπας Philip μάχεται τη Maleficent που έχει μεταμορφωθεί σε πανίσχυρο δράκο.

Ο πρίγκιπας Philip φιλά την Aurora και λύνει τα μάγια της Maleficent.

Σε μια πρώτη ανάγνωση, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η κακιά μάγισσα Maleficent στην ταινία *Η Ωραία Κοιμωμένη*, δεν φέρει κανένα χαρακτηριστικό ιστορικότητας πέρα από το όνομά της, που ετυμολογικά παραπέμπει στο *maledicium* [=μαγεία], ούτε και μπορούμε να εντάξουμε την ιστορία της σε ένα φεμινιστικό ή μαρξιστικό πλαίσιο. Η ιστορία άλλωστε δεν γνωρίζουμε καν που τοποθετείται χρονικά, όπως και στις περισσότερες ταινίες κινουμένων σχεδίων για παιδιά, ενώ δεν παρέχονται καθόλου πληροφορίες σχετικά με το τι έχει κάνει η Maleficent που την καθιστά σε κακιά μάγισσα, τουλάχιστον πριν να καταραστεί τη μικρή Aurora. Όταν όμως εστιάσουμε στην αναπαράσταση της μορφής της Maleficent και στις συνδηλώσεις αυτής, γρήγορα παίρνουμε τις απαντήσεις που χρειαζόμαστε: όπως σημειώνει η Lisa Duffy, η κακιά μάγισσα στην *Ωραία Κοιμωμένη* αναπαρίσταται όπως και οι περισσότερες κακές μάγισσες στις ταινίες κινουμένων σχεδίων της Disney, με μια *camp* αισθητική¹³³. Ο όρος *camp* αναφέρεται στην αισθητική που θεωρείται θεατρική και επιτηδευμένη, ενώ το 1964 θα έπαιρνε και ακόμα μια σημασιοδότηση μέσα από το δοκίμιο της Susan Sontag, "*Notes on Camp*", ως αγάπη για το *αφύσικο*, δηλαδή την πονηριά και την υπερβολή¹³⁴.

Η Maleficent, λοιπόν, σκόπιμα αναπαρίσταται ως «αφύσικη» και η μη φυσικότητά της έγκειται στο γεγονός ότι η θηλυκότητά της προβάλλεται ως υπερβολική σε σχέση με αυτό που η κοινωνία αποδέχεται για τις γυναίκες. Η

---

¹³³ Duffy, L., *From the Evil Queen to Elsa: Camp Witches in Disney Films*, *Frames Cinema Journal* <https://framescinemajournal.com/article/from-the-evil-queen-to-elsa-camp-witches-in-disney-films/> (Τελευταία επίσκεψη: 15/2/2021)

¹³⁴ Sontag, S., 1998, *Notes on Camp* στο *Against Interpretation*, Νέα Υόρκη: Octagon Books, Σελ. 275

Maleficent είναι μια γυναίκα η οποία παρότι δεν είναι νεαρή, δεν είναι ούτε και ηλικιωμένη, και φροντίζει την εμφάνισή της με δραματικό μακιγιάζ και επιβλητικά μαύρα και μωβ ρούχα, όταν όλες οι άλλες γυναικείες φιγούρες στην ταινία έχουν ήπιο μακιγιάζ και φορούν ρούχα σε παλ χρώματα. Τα στοιχεία αυτά, που λειτουργούν ως η γλώσσα της αναπαράστασης στην ταινία, μας κάνουν να καταλάβουμε ότι πρόκειται για μια γυναίκα με έντονη την ανάγκη εκδήλωσης της σεξουαλικότητάς της, παρά το γεγονός ότι πλέον δεν βρίσκεται σε αναπαραγωγική ηλικία. Καταλαβαίνουμε λοιπόν ότι η αναπαράσταση της μάγισσας Maleficent λαμβάνει υπόψη το γεγονός ότι οι γυναίκες που ιστορικά κατηγορήθηκαν για άσκηση μαγείας ήταν, μεταξύ άλλων, γυναίκες οι οποίες δεν συμμορφώθηκαν με την νέα γυναικεία σεξουαλικότητα που αναδύθηκε κατά τον 16^ο και τον 17^ο αιώνα, που έχρηζε το μη αναπαραγωγικό σεξ ως πρόστυχο και απαγορευμένο¹³⁵. Στο ίδιο πλαίσιο, τη βλέπουμε να συνοδεύεται από το επίσης μοχθηρό οικείο της¹³⁶, το κοράκι Diablo, σε μια σχέση η οποία όπως σημειώθηκε προηγουμένως παραπέμπει στην κτηνοβασία, μιας και η Maleficent δεν παρουσιάζεται να διαθέτει κάποιο σύντροφο.

Επιπλέον, θα μπορούσαμε να συμπεριλάβουμε ως στοιχείο ιστορικότητας στην αναπαράσταση της Maleficent το γεγονός ότι όταν αυτή μάχεται τον πρίγκιπα Philip παίρνει τη μορφή ενός παντοδύναμου δράκου. Αυτό το στοιχείο στην αναπαράσταση της κακιάς μάγισσας θα μπορούσε ενδεχομένως να αποτελεί μια σημειολογική χρήση της κινηματογραφικής γλώσσας, όπου ο δράκος υποδηλώνει τον κίνδυνο που προκύπτει από την εξεγερμένη γυναίκα για τη συνοχή της κοινότητας, γι' αυτό το λόγο και πρέπει να πεθάνει.

Τέλος, ακόμη ένα στοιχείο στην αναπαράσταση της Maleficent που παραπέμπει στην ιστορικότητα του χαρακτήρα της μάγισσας είναι η ζήλεια της, καθώς όπως αναφέρεται προηγουμένως, η Maleficent καταράσεται την Aurora, λόγω του ότι δεν ήταν καλεσμένη στη βάπτισή της. Κι αυτό διότι γνωρίζουμε ότι ο φθόνος

---

¹³⁵ Βλ. Κεφάλαιο «Οι διώξεις των μαγισσών ως μέσο διαμόρφωσης της νέας γυναικείας σεξουαλικότητας».

¹³⁶ Βλ. αναφορά στα «οικεία» των μαγισσών στο Κεφάλαιο «Οι διώξεις των μαγισσών ως μέσο διαμόρφωσης της νέας γυναικείας σεξουαλικότητας».

αποτέλεσε βασικό συστατικό στην κατασκευή της «στρίγγλας» γυναίκας, που επίσης κατηγορήθηκε για μαγεία κατά τον ύστερο Μεσαίωνα¹³⁷.

Από όλα τα παραπάνω στοιχεία αντιλαμβανόμαστε ότι στην ταινία η *Ωραία Κοιμωμένη* λαμβάνεται υπόψη η ιστορικότητα του φαινομένου των διώξεων των μαγισσών, αφού η μάγισσα Maleficent φέρει ως χαρακτήρας στοιχεία που όντως οδήγησαν στο παρελθόν τις γυναίκες στην πυρά. Το γεγονός ότι όλα τα στοιχεία αυτά είναι έμφυλα καθορισμένα θα μπορούσε να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι στην ταινία λαμβάνεται υπόψη η φεμινιστική ανάλυση του φαινομένου των μαγισσών. Στην πραγματικότητα όμως, ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζεται η Maleficent δεν αποσκοπεί στο να μας κάνει να πιστέψουμε ότι στην πραγματικότητα είναι μια γυναίκα που αδίκως θεωρείται κακιά μάγισσα, καθώς παρουσιάζεται μέσα στο εντελώς μανιχαϊστικό πλαίσιο ενός παιδικού παραμυθιού, όπου το κακό συντρίβεται από το καλό και η ετεροκανονική αγάπη, η μόνη δηλαδή αποδεκτή αγάπη, σώζει την κοινότητα. Επιπλέον δεν διαπιστώνεται στην αναπαράστασή της καμία ένδειξη που θα μπορούσε να μας κάνει να θεωρήσουμε ότι λαμβάνεται υπόψη μια μαρξιστική ανάλυση του φαινομένου των μαγισσών.

---

¹³⁷ Βλ. Κεφάλαιο «Η ποινικοποίηση της γυναικείας αντίστασης και η επίθεση στη γυναικεία φιλία»

Το μωρό της Ρόζμαρι [Rosemary's Baby]

Έτος παραγωγής: 1968

Σενάριο/Σκηνοθεσία: Roman Polanski

Πρωταγωνιστούν: Mia Farrow, John Cassavetes, Ruth Gordon, Sidney Blackmer, Maurice Evans, Ralph Bellamy

Μουσική: Krzysztof Komeda

Διανομή: Paramount Pictures

Παραγωγή: ΗΠΑ

Budget: 3,2 εκατομμύρια \$

Box Office: 33,4 εκατομμύρια \$

Γυρισμένη το 1968 σε σκηνοθεσία του Roman Polanski, η κλασική ταινία *Το Μωρό της Ρόζμαρι* αποτελεί ένα ψυχολογικό θρίλερ, που εκ πρώτης όψεως δεν φαίνεται να πραγματεύεται το ζήτημα των μαγισσών ή να σχετίζεται με κάποιον τρόπο με αυτές. Στην ταινία, παρακολουθούμε το ζευγάρι των Guy και Rosemary

Woodhouse, που το 1965 νοικιάζουν ένα μεγάλο διαμέρισμα σε ένα γοτθικό κτίριο στην Νέα Υόρκη. Το ζευγάρι αγνοεί την προειδοποίηση του φίλου της Rosemary, Hutch, που από τις πρώτες κιάλας σκηνές της ταινίας θα τους ενημερώσει για το σκοτεινό παρελθόν του κτιρίου, στο οποίο κατοικούσαν τον προηγούμενο αιώνα οι αδερφές Trench που φαίνεται να σκότωναν και να έτρωγαν μικρά παιδιά, αλλά και μέλη σατανιστικών ομάδων. Στο ίδιο κτίριο, μάλιστα, μόλις το 1959, θα βρισκόταν ένα νεκρό μωρό στο υπόγειο. Παρά τις προειδοποιήσεις του φίλου τους, το ζευγάρι θα μετακομίσει στο όμορφο διαμέρισμα.

Λίγες μέρες μετά τη μετακόμισή τους, η Rosemary θα γνωρίσει στο πλυσταριό του κτιρίου την Terry Gionoффrio, μια νεαρή, τοξικοεξαρτημένη γυναίκα που φιλοξενείται για την ανάρρωσή της από τους ηλικιωμένους γείτονες του ζευγαριού, Minnie και Roman Castevet. Η γυναίκα θα βρεθεί λίγες μέρες μετά νεκρή, έχοντας πηδήξει από τον έβδομο όροφο του κτιρίου όπου διαμένει με τους Castevets.

Ο θάνατος της Terry θα οδηγήσει στη γνωριμία των δύο ζευγαριών, με τον Guy να αρχίζει να τους συμπαθεί και να αναζητεί την παρέα τους. Η Rosemary ωστόσο βρίσκει τους γείτονές της ενοχλητικούς και παρεμβατικούς και κρατά αποστάσεις, παρότι η Minnie της χαρίζει το τυχερό φυλακτό της Terry .

Λίγο καιρό μετά, ο Guy, που μέχρι πρότινος ήταν ένας όχι και τόσο επιτυχημένος ηθοποιός, αναλαμβάνει τον πρώτο μεγάλο ρόλο της καριέρας του, αντικαθιστώντας έναν άλλο πρωταγωνιστή που ξαφνικά χάνει την όρασή του. Το ζευγάρι αποφασίζει τότε ότι είναι η κατάλληλη στιγμή για να αποκτήσουν το πρώτο τους παιδί.

Το βράδυ που ο Guy και η Rosemary έχουν κανονίσει να συννευρεθούν καθώς η νεαρή γυναίκα βρίσκεται στις γόνιμες ημέρες της, η γειτόνισσά τους Minnie τους προσφέρει για κέρασμα ένα σοκολατένιο γλυκό που έχει φτιάξει η ίδια. Η Rosemary, δοκιμάζοντας το γλυκό παραπονιέται ότι η γεύση του είναι περίεργη και έχοντας φάει μόλις μια κουταλιά, πετά το υπόλοιπο στα σκουπίδια. Λίγη ώρα μετά, η Rosemary λιποθυμά και βλέπει ένα τρομακτικό όραμα-όνειρο στο οποίο βιάζεται από το Διάβολο, όσο ο σύζυγός της, οι γείτονες και άλλοι ένοικοι του κτιρίου τους παρακολουθούν το περιστατικό γυμνοί.

Το επόμενο πρωί, η γυναίκα ξυπνά και ανακαλύπτει ότι το σώμα της είναι καλυμμένο από γρατζουνιές και σημάδια πάλης. Ο σύζυγός της τότε της εξηγεί ότι

έκανε σεξ μαζί της όσο ήταν λιπόθυμη για να μην χάσουν την ευκαιρία να μείνει έγκυος, αφήνοντάς την άναυδη.

Η Rosemary ξυπνά καλυμμένη με γρατζουνιές μετά το βιασμό της όσο ήταν λιπόθυμη.

Λίγο καιρό μετά, η Rosemary ανακαλύπτει πως είναι έγκυος. Οι γείτονές της, έχοντας μάθει τα χαρμόσυνα νέα την πείθουν να αλλάξει το γυναικολόγο της και να εμπιστευθεί το φίλο τους και διακεκριμένο μαιευτήρα, Δρ. Saperstein. Η νεαρή γυναίκα περνά το πρώτο τρίμηνο της εγκυμοσύνης της βιώνοντας έντονους κοιλιακούς πόνους και χάνοντας υπερβολικό βάρος. Οι φίλες της τότε θα την προτρέψουν να επισκεφθεί τον προηγούμενο γιατρό της για δεύτερη γνώμη, όμως ο σύζυγός της δεν θα της το επιτρέψει για να μην προσβληθούν οι γείτονές τους. Ο Hutch τότε, θορυβημένος από την κατάσταση της καλής του φίλης, θα αναζητήσει το παρελθόν του μαιευτήρα Saperstein, μα πριν προλάβει να ενημερώσει τη Rosemary θα πέσει ξαφνικά σε κόμμα.

Η Rosemary ανακοινώνει την εγκυμοσύνη της στους Castevets.

Τρεις μήνες μετά, η Rosemary μαθαίνει από έναν φίλο ότι ο Hutch είναι νεκρός, όμως πριν πεθάνει είχε προλάβει να ξυπνήσει από το κόμμα αφήνοντας ένα βιβλίο για την καλή του φίλη. Η Rosemary παίρνει στα χέρια της το βιβλίο, το θέμα του οποίου είναι η μαγεία, και ανακαλύπτει ότι ο Hutch έχει σημειώσει επάνω το μήνυμα: «το όνομα είναι αναγραμματισμός». Σύντομα η Rosemary θα καταλάβει ότι ο αναγραμματισμός για τον οποίο προσπαθεί να την ειδοποιήσει ο φίλος της έχει να κάνει με το όνομα του γείτονά της, Roman Castevet, που στην πραγματικότητα είναι ο Steven Marcato, γιος ενός παλιού ένοικου του κτιρίου και σατανιστής. Η Rosemary καταλαβαίνει ότι τόσο οι γείτονες, όσο και ο γιατρός της είναι μέλη μιας σύναξης μαγισσών και όταν ενημερώνει το σύζυγό της και αυτός απορρίπτει τους ισχυρισμούς της, αρχίζει να υποπτεύεται και τον ίδιο.

Η Rosemary καταλαβαίνει τι συμβαίνει με τους γείτονές της και υποπτεύεται το σύζυγό της. Η όψη της έχει πλέον αλλάξει σε σχέση με την αρχή της ταινίας, όπου εμφανίζεται πιο «θηλυκή» και υποτακτική.

Όταν η Rosemary μιλά στο σύζυγό της για τους διαβολικούς γείτονές τους, αυτός απορρίπτει τους ισχυρισμούς της και τοποθετεί το βιβλίο που της έχει δώσει ο Hutch στη βιβλιοθήκη τους. Το βιβλίο τοποθετείται πάνω από δύο διαφορετικά βιβλία του Kinsey για τη σεξουαλικότητα που αντιμετωπίζουν εντελώς μισογυνικά τη γυναικεία σεξουαλικότητα ως κάτι το διακριτό από την ανδρική, και μας υπενθυμίζουν ότι αυτή είναι αποδεκτή μόνο στα πλαίσια της τεκνοποίησης.

Αμέσως η νεαρή γυναίκα θα τρέξει στον δικό της γυναικολόγο για βοήθεια, όμως αυτός νομίζοντας πως αυτή βρίσκεται σε παραλήρημα, ενημερώνει τον Δρ. Sapirstein που σπεύδει μαζί με το σύζυγό της για να την πάρουν από το ιατρείο του. Η Rosemary βρίσκεται πια στο διαμέρισμά της, όπου ο Δρ. Sapirstein θα την ναρκώσει για να ηρεμίσει. Η νεαρή γυναίκα θα γεννήσει λίγη ώρα μετά, όμως αφού ξυπνήσει θα μάθει ότι το παιδί της γεννήθηκε νεκρό. Τη στιγμή που ο Guy θα προσπαθήσει να την παρηγορήσει, η Rosemary θα ακούσει το κλάμα του νεογέννητου μωρού της.

Σύντομα η λεχώνα θα ανακαλύψει μια κρυφή πόρτα που οδηγεί στο σπίτι των διαβολικών γειτόνων της, όπου θα βρει τους ίδιους, αλλά και άλλους ένοικους του κτιρίου να κάθονται γύρω από μια κούνια μωρού. Ο Roman θα της ανακοινώσει πως το μωρό έχει τα μάτια του πατέρα του, δηλαδή του Διαβόλου, προτρέποντάς την να το πάρει αγκαλιά. Η Rosemary, που βρίσκεται σε κατάσταση σοκ έχοντας δει το μωρό, θα απομακρυνθεί και όταν ο Guy θα προσπαθήσει να την καθησυχάσει λέγοντάς της ότι ο Διάβολος θα τους χαρίσει το δικό τους παιδί, θα τον αποδοκιμάσει φτύνοντας στο πρόσωπό του. Στην τελευταία σκηνή της ταινίας, όπου το νεογέννητο μωρό κλαίει στην κατάμαυρη κούνια του, η Rosemary θα πάρει την απόφαση να το καθησυχάσει, αποδεχόμενη τη μοίρα της ως μάγισσα και μητέρα του απογόνου του Διαβόλου.

Η Rosemary αποδέχεται το γιο της πάνω από την κατάμαυρη κούνια του και τη μοίρα της ως μάγισσα.

Στην ταινία το *Μωρό της Ρόζμαρι*, ο πρωταγωνιστικός χαρακτήρας της Rosemary δεν είναι μια γυναίκα που κατηγορείται για μαγεία επειδή η ίδια έχει προβεί σε πράξεις που θα μπορούσαν να επιφέρουν αυτού του είδους την κατηγορία. Η Rosemary καθίσταται σε μάγισσα ως αποτέλεσμα του βιασμού της από τον Διάβολο, με τον οποίο ο σύζυγός της καταλαβαίνουμε ότι έχει συμφωνήσει με αντάλλαγμα την εκτόξευση της καριέρας του ως ηθοποιού. Η Rosemary είναι μια αθώα, παθητική νοικοκυρά, που δεν φέρνει ποτέ αντίρρηση στο σύζυγό της, γι' αυτό και αναπαρίσταται στο μεγαλύτερο μέρος της ταινίας σκοποφιλικά, δηλαδή σαν ένα υποκείμενο που δεν επενεργεί στην παραγωγή νοήματος, αλλά μονάχα δέχεται τα αποτελέσματα των ενεργειών των άλλων¹³⁸. Η Rosemary αντιπροσωπεύει τις γυναίκες του ύστερου μεσαίωνα που κατηγορήθηκαν για μαγεία όταν βιάστηκαν, υπενθυμίζοντάς μας πως το φαινόμενο των διώξεων των μαγισσών αποτέλεσε ιδανικό μέτρο συγκάλυψης των εγκλημάτων σεξουαλικής φύσεως της περιόδου¹³⁹.

Στο *Μωρό της Ρόζμαρι* μπορούμε να εντοπίσουμε ακόμη τα κατάλοιπα των διώξεων των μαιών και των λαϊκών θεραπευτριών του ύστερου μεσαίωνα¹⁴⁰: η Rosemary αναγκάζεται να εγκαταλείψει το γιατρό της και να συμβουλευτεί τον Δρ. Saperstein, αφού αυτός θεωρείται καλύτερος από αυτόν που η ίδια έχει επιλέξει στο παρελθόν. Και οι δύο γιατροί είναι φυσικά άνδρες, υπενθυμίζοντάς μας την

---

¹³⁸ Hayward, S., 2017, *Οι βασικές έννοιες του κινηματογράφου*, Αθήνα: Πατάκης, Σελ. 437-438.

¹³⁹ Βλ. Κεφάλαιο «Οι διώξεις των μαγισσών ως μέσο διαμόρφωσης της νέας γυναικείας σεξουαλικότητας».

¹⁴⁰ Βλ. Κεφάλαιο «Οι διώξεις των θεραπευτριών και των μαιών ως μέσο ελέγχου της γυναικείας αναπαραγωγικής διαδικασίας και η ανάδυση της επαγγελματικής ιατρικής».

επικράτηση της ιατρικής ως ένα ανδρικό επάγγελμα, όμως το βασικότερο διακύβευμα στην περίπτωση της Rosemary δεν είναι άλλο από την στέρηση της ίδιας στον έλεγχο και την πληροφορία γύρω από την αναπαραγωγική διαδικασία και το σώμα της. Όταν η νεαρή γυναίκα μάλιστα συζητά με τις φίλες τις για την εγκυμοσύνη της, αναφέροντας τα προβλήματα που βιώνει, θα εκφράσει σε αυτές τη θέλησή της να κάνει έκτρωση. Ποτέ ωστόσο δεν θα τη δούμε να συζητά κάτι τέτοιο με τον γιατρό της ή τον άνδρα της.

Εξαιρετικά ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι η αναπαράσταση της Rosemary στην ταινία διαφοροποιείται όταν η ίδια αρχίσει να βιώνει προβλήματα στην εγκυμοσύνη της και να υποψιάζεται τόσο τους γείτονες, όσο και το σύζυγό της: η ηρωίδα από εκεί που αναπαρίσταται ως μια θηλυκή γυναίκα με ξανθά, φροντισμένα και μακριά μαλλιά, ανανεώνει την εμφάνισή της κόβοντάς τα πολύ κοντά. Η αποβολή του θηλυκού στοιχείου στην εμφάνισή της συμπίπτει και με τη μεταβολή στη συμπεριφορά της, καθώς τότε γίνεται ενεργητική, αναζητώντας απαντήσεις ως προς το τι συμβαίνει με την εγκυμοσύνη της. Σε αυτή την αναπαράσταση της Rosemary είναι και που εντοπίζουμε την ποινικοποίηση της γυναίκας του ύστερου μεσαίωνα που αντιστέκεται, γι' αυτό και κατηγορείται για μαγεία¹⁴¹.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι στο Μωρό της Ρόζμαρι παρουσιάζεται και η σημασία της γυναικείας φιλίας, που επίσης γνωρίζουμε πως αποτέλεσε αφορμή για τη δίωξη των μαγισσών ιστορικά¹⁴²: οι φίλες της Rosemary είναι αυτές που θα προτρέψουν την νεαρή γυναίκα να πάρει μια δεύτερη ιατρική γνώμη ως προς την εγκυμοσύνη της, ενώ όταν αυτή θα το συζητήσει με το σύζυγό της, αυτός θα εκνευριστεί έντονα χαρακτηρίζοντας τις φίλες της ως «σκύλες» που της βάζουν λόγια.

Η τελευταία σκηνή της ταινίας, παρά την ξεκάθαρα φεμινιστική προσέγγιση που ακολουθείται καθ' όλη τη διάρκειά της, θα λέγαμε πως μπορεί να ερμηνευθεί ως μισογυνική στροφή για την εξέλιξη της πλοκής, καθώς η Rosemary τελικά αποδέχεται τον γιο της με το Διάβολο και τη μοίρα της ως μάγισσα, ξεχνώντας τις αξίες και τα ιδανικά της. Σε δεύτερη ανάγνωση, ωστόσο, η Rosemary δεν είναι άλλη από τη

---

¹⁴¹ Βλ. Κεφάλαιο «Η ποινικοποίηση της γυναικείας αντίστασης και η επίθεση στη γυναικεία φιλία».

¹⁴² Βλ. Κεφάλαιο «Η ποινικοποίηση της γυναικείας αντίστασης και η επίθεση στη γυναικεία φιλία».

γυναίκα που κατηγορείται ως μάγισσα και έχοντας βασανιστεί φρικτά ομολογεί ως τέτοια παρά την αθωότητά της για να οδηγηθεί στην πυρά.

Από όλα τα παραπάνω στοιχεία αντιλαμβανόμαστε ότι στην ταινία το *Μωρό της Ρόζμαρι* λαμβάνεται υπόψη τόσο η ιστορικότητα του φαινομένου των μαγισσών, όσο και η φεμινιστική ανάλυση αυτού, με τη Rosemary να καθίσταται σε μάγισσα ως αποτέλεσμα του μισογυνικού εγκλήματος του βιασμού εις βάρος της. Με πιο χαλαρούς όρους θα μπορούσαμε επίσης να πούμε ότι λαμβάνεται υπόψη ακόμα και η μαρξιστική ανάλυση του φαινομένου των μαγισσών, αν σκεφτούμε πως η Rosemary αναπαρίσταται ως χαρακτήρας σαν μια γυναίκα η οποία δεν εργάζεται, είναι εγκλωβισμένη στο σπίτι της και στη μη αμειβόμενη εργασία που παρέχει εκεί, ενώ μοναδικός σκοπός της ύπαρξής της είναι να φέρει στον κόσμο τα παιδιά-μελλοντικούς εργάτες¹⁴³.

Η Rosemary συζητά με τις φίλες της για την εγκυμοσύνη της και αυτές τη συμβουλεύουν να ζητήσει δεύτερη ιατρική γνώμη.

---

¹⁴³ Βλ. Κεφάλαιο «Η καταστολή των οικονομικά και κοινωνικά ανεξάρτητων γυναικών, η απαξίωση της γυναικείας εργασίας και ο περιορισμός των γυναικών στον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού και της οικογένειας».

Οι Μάγισσες του Ίσγουικ [The Witches of Eastwick]

Έτος παραγωγής: 1987

Σενάριο: Michael Cristofer (βασισμένο στο βιβλίο *"The Witches of Eastwick"* του John Updike)

Σκηνοθεσία: George Miller

Πρωταγωνιστούν: Jack Nicholson, Cher, Susan Sarandon, Michelle Pfeiffer, Veronica Cartwright

Μουσική: John Williams

Διανομή: Warner Bros.

Παραγωγή: ΗΠΑ

Budget: 22 εκατομμύρια \$

Box Office: 63,8 εκατομμύρια \$

Γυρισμένη το 1987 και βασισμένη στο ομώνυμο βιβλίο του John Updike, η ταινία *Οι Μάγισσες του Ίσγουικ* είναι μια μαύρη κωμωδία, στην οποία παρακολουθούμε τις ζωές τριών γυναικών στην μικρή πόλη του Ίσγουικ των ΗΠΑ. Η Alexandra, η Jane και η Sukie είναι μεταξύ τους καλές φίλες και μοιράζονται πολλά κοινά στοιχεία: ζουν χωρίς τους συζύγους τους, που είτε έχουν πεθάνει, είτε τις έχουν χωρίσει/εγκαταλείψει, ασφικτυούν με την καθημερινότητά τους και, χωρίς να το

γνωρίζουν, είναι και οι τρεις τους μάγισσες. Η Alexandra εργάζεται ως γλύπτρια και ζει με την κόρη της μετά το θάνατο του συζύγου της, η Jane είναι δασκάλα μουσικής στο σχολείο της πόλης και έχει μόλις χωρίσει εξαιτίας της αδυναμίας της να κάνει παιδιά, ενώ η Sukie είναι δημοσιογράφος της τοπικής εφημερίδας και πασχίζει να μεγαλώσει τις έξι κόρες της, αφού έχει εγκαταλειφθεί από το σύζυγό της. Οι τρεις καλές φίλες βρίσκονται κάθε βδομάδα στο σπίτι η μία της άλλης, όπου διασκεδάζουν πίνοντας τζιν, συζητούν τα προβλήματά τους και μοιράζονται μεταξύ τους τις φαντασιώσεις τους για τους άνδρες που δεν έχουν στη ζωή τους.

Οι τρεις φίλες στην εβδομαδιαία συνάντησή τους που παραπέμπει στο Σαμπάτ των μαγισσών διασκεδάζουν και μιλούν για τους άνδρες και το σεξ.

Η υπόθεση της ταινίας ξεκινά όταν στην πόλη του Ίστρονικ καταφθάνει και εγκαθίσταται ένας μυστηριώδης άνδρας, του οποίου το όνομα κανείς δεν μπορεί να θυμηθεί. Ο κύριος D, εντυπωσιάζει τους κατοίκους της πόλης με το ταπεραμέντο και τις συνήθειές του και σύντομα καταφέρνει το ίδιο και με τις τρεις γυναίκες, τις οποίες αποπλανά ερωτικά, συνάπτοντας ταυτόχρονα σχέση μαζί τους.

Όσο η υπόθεση της ταινίας προχωρά, οι τρεις φίλες μαθαίνουν ότι μοιράζονται τον ίδιο εραστή και προτού η ζήλια τις κυριεύσει και διαλύσει τη φιλία τους, συνειδητοποιούν ότι διαθέτουν και οι τρεις μαγικές δυνάμεις. Οι τρεις τους τότε αποφασίζουν να μοιραστούν τον κύριο D, ο οποίος έχουμε μάθει πια πως ονομάζεται Daryl Van Horne, μετακομίζοντας στη βίλα όπου διαμένει, η οποία είναι χτισμένη σε ένα σημείο της πόλης όπου παλαιότερα καίγονταν στην πυρά οι γυναίκες που είχαν κατηγορηθεί για μαγεία.

Στο μεταξύ, μια συνάδελφος της Sukie από την εφημερίδα, η Felicia, που εξ αρχής θεωρεί ύποπτη φιγούρα τον Daryl, αρχίζει να σπέρνει φήμες στην πόλη ως προς τη συμβίωση των τριών φίλων στην έπαυλή του. Οι φήμες που σπέρνει η Felicia σε συνδυασμό με το μισογυνισμό που επικρατεί στην πόλη του Ίστρονικ θα έχουν ως αποτέλεσμα οι τρεις μάγισσες να απομονωθούν κοινωνικά. Αυτή η απομόνωση κάνει τις τρεις γυναίκες να αρχίσουν να επερωτούν τη σχέση τους με τον Daryl, ο οποίος, όπως έχουν ήδη καταλάβει οι θεατές της ταινίας από το όνομά¹⁴⁴ του, είναι ο Διάβολος.

Ο Daryl, έχοντας καταλάβει ότι η σχέση του με τις τρεις γυναίκες κινδυνεύει, θα τις κάνει να ασκήσουν ακούσια μάγια στην Felicia, η οποία θα πεθάνει το ίδιο βράδυ. Μετά το περιστατικό, οι τρεις φίλες, έχοντας τρομάξει από τις δυνάμεις τους, θα συμφωνήσουν να απομακρυνθούν από τον Daryl, ο οποίος όμως δεν θα πάρει καθόλου καλά την εγκατάλειψή του από τις ερωμένες του. Τότε θα χρησιμοποιήσει για ακόμα μια φορά τις δυνάμεις του, ξυπνώντας τους μεγαλύτερους φόβους των τριών γυναικών ως βασανιστήριο για να επιστρέψουν στην αγκαλιά του. Οι τρεις φίλες, συνειδητοποιώντας ότι ο μόνος τρόπος να απαλλαγούν από τον Daryl είναι να χρησιμοποιήσουν τις μαγικές τους δυνάμεις, θα επιστρέψουν στην έπαυλή του προσποιούμενες ότι θέλουν να ξανασμίξουν.

Η Jane χρησιμοποιώντας τη θηλυκότητά της ως όπλο προσποιείται ότι θέλει να ξανασμίξει με τον Daryl.

Το επόμενο πρωί, όσο ο Daryl λείπει από την έπαυλη για ψώνια, οι τρεις φίλες, χρησιμοποιώντας μια κούκλα βουντού και τρίχες του σατανικού εραστή τους,

---

¹⁴⁴ Το επίθετο Van Horne παραπέμπει στην ομόηχη λέξη “horn” που μεταφράζεται ως κέρατο και παραπέμπει στα κέρατα του τράγου, την κλασική δηλαδή απεικόνιση του Διαβόλου.

θα του κάνουν μάγια ώστε αυτός να φύγει από την πόλη τους. Αυτός όμως θα επιστρέψει έξαλλος στην έπαυλη και, πριν προλάβει να τις βλάψει, αυτές θα πετάξουν την κούκλα στο τζάκι για να τον δουν να εξαφανίζεται, έχοντας πρώτα αποκτήσει μια τρομακτική, διαβολική μορφή.

Η ταινία θα τελειώσει δείχνοντας τις τρεις φίλες να συγκατοικούν στην έπαυλη του Daryl δεκαοκτώ μήνες μετά, κρατώντας στην αγκαλιά τους τους τρεις γιους που αυτός τους έχει χαρίσει.

Η αναπαράσταση των μαγισσών στην ταινία *Οι Μάγισσες του Ίστροικ* ξεχωρίζει, καθώς από τις πρώτες κιόλας σκηνές της αντιλαμβανόμαστε πως ακολουθείται μια ξεκάθαρα φεμινιστική προσέγγιση ως προς τις τρεις γυναίκες πρωταγωνίστριες. Η Alexandra, η Jane και η Sukie είναι και οι τρεις τους γυναίκες καριέρας, όχι επειδή έχουν χάσει ή χωρίσει με τους συζύγους τους, αλλά επειδή οι ίδιες επιθυμούν να ζουν ανεξάρτητες και εκτός του σπιτιού, ακόμη και μεγαλώνοντας παράλληλα τα παιδιά τους με δυσκολίες. Η επιτυχημένη αυτή συμμετοχή των τριών γυναικών στο χώρο της εργασίας μας παραπέμπει φυσικά κατευθείαν στις διώξεις των εργαζόμενων και ανεξάρτητων γυναικών κατά τον ύστερο μεσαίωνα, που κήκαν ως μάγισσες σε μια περίοδο οικονομικής και κοινωνικής αναδιάρθρωσης που θα περιόριζε τις γυναίκες στον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού¹⁴⁵.

Οι τρεις γυναίκες παρουσιάζονται ως υποκείμενα με έντονη σεξουαλικότητα, η οποία υποδεικνύεται τόσο από τις μεταξύ τους συζητήσεις για τις ερωτικές τους φαντασιώσεις κατά τις εβδομαδιαίες συναντήσεις τους¹⁴⁶, όσο και από το γεγονός ότι δεν διστάζουν να συνάψουν μια πολυερωτική σχέση με τον Daryl, κόντρα στα κοινωνικά πρότυπα που επιβάλλουν τις μονογαμικές σχέσεις. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον και άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι η έντονη σεξουαλικότητα των τριών γυναικών είναι και το μεγαλύτερό τους όπλο ως μάγισσες, το οποίο χρησιμοποιούν για να ξεγελάσουν τον ερωτικό τους σύντροφο όταν καταλαβαίνουν πως είναι ο Διάβολος.

---

¹⁴⁵ Βλ. Κεφάλαιο «Η καταστολή των οικονομικά και κοινωνικά ανεξάρτητων γυναικών, η απαξίωση της γυναικείας εργασίας και ο περιορισμός των γυναικών στον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού και της οικογένειας».

¹⁴⁶ Οι εβδομαδιαίες συναντήσεις των τριών φιλενάδων παραπέμπουν φυσικά στο Σαμπάτ των μαγισσών, που όπως αναφέραμε προηγουμένως ενείχε μεταξύ άλλων το στοιχείο της διασκέδασης σε μια περίοδο εδραίωσης της νοοτροπίας που την καθιστούσε περιττή και εμπόδιο για την παραγωγικότητα.

Το ξεγέλασμα του Daryl αναπαρίσταται μέσα από την χρήση της ψυχαναλυτικής έννοιας της θηλυκής μεταμφίεσης ή μασκαράτας, που αποτελεί επίσης κλασικό κινηματογραφικό τέχνασμα¹⁴⁷. Η έννοια της μασκαράτας αποδίδεται στη βρετανίδα ψυχαναλύτρια Joanne Riviere, και όπως αναλύει η Judith Butler, αναφέρεται στην υπερπροβολή μιας ενεργητικής και ετεροσεξουαλικοποιημένης επιθυμίας, όπου οι γυναίκες αποκρύπτουν τον ανδρισμό τους από το ανδρικό ακροατήριο που θέλουν να ευνοχίσουν, φοβούμενες τις συνέπειες που θα είχε η μη απόκρυψή του¹⁴⁸. Οι τρεις μάγισσες, κατά την επιστροφή τους στην έπαυλη υπερτονίζουν τη θηλυκότητά τους, τόσο σε επίπεδο ενδυμασίας, όσο και στις χειρονομίες τους και κατ' αυτόν τον τρόπο, χρησιμοποιώντας την κυρίαρχη δομή του αρσενικού φετιχιστικού βλέμματος προς όφελός τους, παγιδεύουν τον Daryl, ο οποίος παρότι παντοδύναμος δεν καταλαβαίνει ότι πρόκειται να του κάνουν μάγια ώστε να απαλλαγούν από αυτόν. Τα στοιχεία που αντλούμε από την ταινία σχετικά με την έντονη σεξουαλικότητα των πρωταγωνιστριών, αλλά και το γεγονός ότι αυτές στο τέλος καταλήγουν να δημιουργήσουν τη δικιά τους οικογένεια όλες μαζί, μας υπενθυμίζουν φυσικά ότι ως μάγισσες, μεταξύ άλλων, κατηγορήθηκαν στο παρελθόν και οι γυναίκες που δεν «χωρούσαν» στις νόρμες της εποχής ως προς τη σεξουαλικότητά τους, αλλά και ως προς την αντίληψη του τι συνιστά «οικογένεια»¹⁴⁹.

Η ταινία *Οι Μάγισσες του Ίστρουικ* αποτελεί επιπλέον έναν ύμνο στη γυναικεία φιλία, με τις τρεις γυναίκες να υποστηρίζουν και να αγαπούν η μία την άλλη, αλλά και να διατηρούν τη μεταξύ τους σχέση, ακόμη και όταν παράγοντες όπως η ζήλια κάνουν την εμφάνισή τους. Στην αναπαράσταση της φιλίας των μαγισσών του Ίστρουικ λαμβάνεται φυσικά υπόψη το γεγονός ότι οι γυναίκες που κατηγορήθηκαν ιστορικά ως μάγισσες μπορούσαν απλά να έχουν διαπράξει το «αμάρτημα» του να διατηρούν σχέσεις φιλίας, αλληλεγγύης, αλληλοκατανόησης και ανταλλαγής γνώσης με τις άλλες γυναίκες της κοινότητας, πράγμα δυνητικά επικίνδυνο για τη διατήραση της συνοχής της¹⁵⁰.

---

¹⁴⁷ Hayward, S., 2017, *Οι βασικές έννοιες του κινηματογράφου*, Αθήνα: Πατάκης, Σελ. 157-158.

¹⁴⁸ Butler, J., 2009, *Αναταραχή Φύλου: Ο Φεμινισμός και η Ανατροπή της Ταυτότητας*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Σελ. 79-84.

¹⁴⁹ Βλ. Κεφάλαιο «Οι διώξεις των μαγισσών ως μέσο διαμόρφωσης της νέας γυναικείας σεξουαλικότητας».

¹⁵⁰ Βλ. Κεφάλαιο «Η ποινικοποίηση της γυναικείας αντίστασης και η επίθεση στη γυναικεία φιλία».

Το πιο σημαντικό κομμάτι της αναπαράστασης των μαγισσών του Ίστροικ, που αποδεικνύει τη φεμινιστική προσέγγιση του θέματος και υπενθυμίζει την αθωότητα των γυναικών που κήκαν στο παρελθόν στην πυρά, έρχεται στο τέλος της ταινίας. Δεν είναι άλλο από το γεγονός ότι οι τρεις πρωταγωνίστριες, παρά το ότι συνειδητοποιούν πως είναι μάγισσες και γνωρίζοντας πως θα φέρουν στον κόσμο τους απογόνους του Διαβόλου, παραμένουν καλές και τον απαρνούνται, συνεχίζοντας να ζουν τη ζωή τους όπως οι ίδιες επιθυμούν.

Με τις Μάγισσες του Ίστροικ λοιπόν να αναπαρίστανται ως δυναμικές γυναίκες καριέρας, που ταυτόχρονα διασκεδάζουν, εκφράζουν την έντονη σεξουαλικότητά τους και μια ανάγκη οικογενειακής συνύπαρξης εκτός του πλαισίου που ορίζει η κοινωνία, μπορούμε να πούμε πως η ταινία λαμβάνει υπόψη της τις ιστορικές καταβολές των διώξεων των μαγισσών, όπως και τη φεμινιστική και μαρξιστική ανάλυση του φαινομένου.

Η πολυερωτική σχέση των μαγισσών του Ίστροικ με τον Daryl.

The Craft

Έτος παραγωγής: 1996

Σενάριο: Peter Filardi, Andrew Fleming

Σκηνοθεσία: Andrew Fleming

Πρωταγωνιστούν: Fairuza Balk, Robin Tunney, Neve Campbell, Rachel True

Μουσική: Graeme Revell

Διανομή: Columbia Pictures

Παραγωγή: ΗΠΑ

Budget: 15 εκατομμύρια \$

Box Office: 55,6 εκατομμύρια \$

Γυρισμένη το 1996, η ταινία *The Craft* αποτελεί ένα εμπορικό teen movie που πραγματεύεται το ζήτημα της μαγείας στην εφηβική ηλικία. Στην ταινία παρακολουθούμε την έφηβη μαθήτρια Sarah, που διαθέτει μαγικές ικανότητες και η οποία έχει μόλις μετακομίσει από το San Francisco στο Los Angeles με τον πατέρα και την θετή της μητέρα. Σύντομα η Sarah θα δημιουργήσει μια νέα φίλια στο σχολείο της με τρεις αντιδημοφιλείς μαθήτριες που η σχολική κοινότητα αποκαλεί χλευαστικά «μάγισσες».

Μια σειρά από γεγονότα θα δώσει στις τέσσερις κοπέλες να καταλάβουν ότι έχουν όλες τους μαγικές δυνάμεις και ότι μαζί είναι παντοδύναμες, πράγμα που θα τις οδηγήσει στο να δημιουργήσουν τη δική τους σύναξη μαγισσών. Στις εβδομαδιαίες συναντήσεις τους, θα ξεκινήσουν να λατρεύουν το θεό Manon και να κάνουν δειλά τα πρώτα τους μαγικά ξόρκια. Όταν αυτά στεφθούν με επιτυχία, τα κορίτσια θα επιχειρήσουν ακόμη πιο ισχυρά ξόρκια: η Sarah θα μαγέψει ένα αγόρι που προηγουμένως την είχε πληγώσει κάνοντάς της slut-shaming με το να τον κάνει να την ερωτευτεί, η Bonnie θα γιατρέψει μια μεγάλη ουλή στο σώμα της που προήλθε από ατύχημα και η Rochelle θα κάνει τη συμμαθήτριά της Laura να χάσει τα μαλλιά της, ως εκδίκηση για το ρατσιστικό bullying που της ασκεί. Η Nancy από την άλλη θα κάνει τον κακοποιητικό πατριό της να πεθάνει από έμφραγμα, εισπράττοντας με τη μητέρα της μια μεγάλη αποζημίωση από την ασφαλιστική του εταιρία.

Τα τέσσερα κορίτσια συναντιόνται στο δάσος μακριά από τους κακοποιητές τους και κάνουν μαγικά ξόρκια.

Σύντομα όμως, η Nancy θα τυφλωθεί από απληστία και αλαζονεία, κάνοντας συνεχώς όλο και πιο ισχυρά και επικίνδυνα ξόρκια, ενώ δεν θα αργήσουν να εμφανιστούν και οι αρνητικές συνέπειες από τα ξόρκια που όλες μαζί οι κοπέλες έχουν κάνει. Η Bonnie θα εμφανίσει ιδιαίτερα ναρκισσιστική συμπεριφορά, η Rochelle θα ανακαλύψει το τραύμα που έχει προκαλέσει στη συμμαθήτριά που εκδικήθηκε, ενώ η Sarah θα γλιτώσει την τελευταία στιγμή από τον Chris που η ίδια έχει μαγέψει, ο οποίος θα αποπειραθεί να τη βιάσει. Η Nancy τότε, θα επιχειρήσει σε ένα πάρτι να εκδικηθεί τον Chris για την απόπειρα βιασμού της Sarah. Όμως η υποτιθέμενη εκδίκησή της δεν είναι άλλη από το να κάνει σεξ με τον ίδιο έχοντας πάρει τη μορφή της φίλης της, γεγονός που κάνει τους θεατές να καταλάβουν ότι η

Nancy τη ζηλεύει βαθιά. Η Sarah όμως θα εμφανιστεί στο δωμάτιο όπου οι δύο νέοι κάνουν σεξ και ο Chris τότε θα κατηγορήσει τη Nancy για την αποπλάνησή του αποκαλώντας τη ζηλιάρα. Εκνευρισμένη τότε η νεαρή μάγισσα θα τον σκοτώσει πετώντας τον από το παράθυρο του δωματίου.

Μετά από τα γεγονότα αυτά, η Sarah θα επιχειρήσει ένα ξόρκι αφοπλισμού για τη Nancy, το οποίο όμως δεν θα πιάσει και θα στρέψει ολόκληρη τη σύναξη των μαγισσών εναντίον της. Με διάφορα σκοτεινά ξόρκια, οι τρεις μάγισσες θα προσπαθήσουν να κάνουν την πρώην φίλη τους να αυτοκτονήσει, εκμεταλλευόμενες ότι στο παρελθόν είχε κάνει αντίστοιχη απόπειρα. Έπειτα από έντονη μάχη, η Sarah θα σώσει τον εαυτό της, τρομοκρατώντας τη Bonnie και τη Rochelle, που την αφήνουν ήσυχη, και κατατροπώνοντας σε μάχη σώμα με σώμα τη Nancy.

Μετά τη μεγάλη μάχη, η Bonnie και η Rochelle επισκέπτονται τη Sarah ώστε να συμφιλιωθούν, έχοντας χάσει τις μαγικές τους δυνάμεις. Η Sarah καθιστά σαφές ότι δεν επιθυμεί κάτι τέτοιο, και όταν αυτές την ειρωνεύονται, ρίχνει με τις δυνάμεις της ένα δέντρο πάνω τους, τρομοκρατώντας τις για ακόμη μια φορά και προειδοποιώντας τις να προσέχουν να μην καταλήξουν όπως η Nancy. Η ταινία τελειώνει τότε με τους θεατές να παρακολουθούν τη Nancy δεμένη στο κρεβάτι μιας ψυχιατρικής κλινικής, όπου παραμιλά ισχυριζόμενη ότι μπορεί να πετάξει.

Οι τέσσερις μάγισσες.

Σε μία πρώτη ανάλυση, η ταινία *The Craft* θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελεί ένα κινηματογραφικό δείγμα χρήσης του μύθου των μαγισσών που δεν λαμβάνει καθόλου υπόψη την ιστορικότητα του φαινομένου των διώξεων των μαγισσών, πόσο μάλλον τη φεμινιστική ή μαρξιστική ανάλυσή του. Οι τέσσερις

φίλες/μάγισσες βλέπουμε να ασκούν χωρίς μέτρο τις δυνάμεις τους για το δικό τους συμφέρον και βλέπτοντας παράλληλα άλλους ανθρώπους σε τέτοιο βαθμό, που φτάνουν μέχρι και τη δολοφονία. Εύκολα λοιπόν θα μπορούσαμε να βγάλουμε το συμπέρασμα ότι η αναπαράσταση που επιλέγεται σε αυτή την περίπτωση είναι αυτή της μάγισσας ως ανιστορικού υποκειμένου και εκπροσώπου του κακού, της απληστίας και της ζήλιας.

Όμως οι τέσσερις έφηβες αποκαλούνται από τους συμμαθητές και τις συμμαθήτριές τους μάγισσες πριν καν ανακαλύψουν και θέσουν σε ισχύ τις μαγικές τους ικανότητες, ενώ αντιμετωπίζονται από το σχολικό περιβάλλον ως παρίες, γεγονός που μας οδηγεί στο να ανατρέξουμε στους λόγους που αυτό συμβαίνει: Η Bonnie λόγω του τραύματος που φέρει από το αυτοκινητικό ατύχημα που έχει ζήσει αδυνατεί να ντυθεί σαν τα κορίτσια της ηλικίας της, καλύπτοντας το σώμα της και τυνώντας συντηρητικά και καθόλου θηλυκά. Το σώμα της και, πιο συγκεκριμένα τα χέρια της, καλύπτει και η Sarah, η οποία αυτοτραυματίζεται συστηματικά ως αποτέλεσμα του ψυχολογικού τραύματος που της έχει προκαλέσει ο θάνατος της μητέρας της. Αντίθετα, η Nancy φορά έντονο μακιγιάζ και αποκαλυπτικά ρούχα και δεν κρύβει καθόλου την έντονη σεξουαλικότητά της, ενώ τέλος η Rochelle τίθεται στο περιθώριο λόγω της μαυρότητας και της αφρικανικής της καταγωγής.

Η ταινία *The Craft* μέσα από το θέμα της μαγείας επιχειρεί να σχολιάσει τις τραγικές συνέπειες με τις οποίες η κοινωνία μπορεί να έρχεται αντιμέτωπη λόγω του μισογυνισμού, του στίγματος γύρω από την ψυχική ασθένεια, αλλά και του ρατσισμού. Αντιλαμβανόμαστε δηλαδή ότι το στοιχείο ιστορικότητας και φεμινιστικής ερμηνείας της ταινίας ως προς την αναπαράσταση των μαγισσών είναι η «δίωξη» της ίδιας της σεξουαλικότητας των κοριτσιών, όπως ακριβώς συνέβαινε κατά το 16^ο και 17^ο αιώνα¹⁵¹. Αυτό συμβαίνει καθώς αυτά κατά τη διαδικασία επιτέλεσης του φύλου τους, που σύμφωνα με τη Judith Butler αντιστοιχεί στο επαναλαμβανόμενο στυλιζάρισμα του σώματος και συγκεκριμένων ενεργημάτων στο ρυθμιστικό πλαίσιο της πατριαρχίας, αυτές είτε αποτυγχάνουν να φανούν επαρκώς γυναίκες, είτε υπερβάλλουν, υπονοώντας ότι μπορεί να είναι σεξουαλικά

---

¹⁵¹ Βλ. Κεφάλαιο «Οι διώξεις των μαγισσών ως μέσο διαμόρφωσης της νέας γυναικείας σεξουαλικότητας».

ενεργές σε έναν κόσμο που, απολύτως μισογυνικά, αποδέχεται τη γυναικεία σεξουαλικότητα μόνο ως τμήμα της τεκνοποιίας¹⁵². Ακόμη, το γεγονός ότι γνωρίζουμε ότι η Sarah έχει πέσει θύμα slut-shaming και η Nancy κακοποιείται από τον πατριό της, μας υπενθυμίζει ότι ιστορικά οι μάγισσες μπορούσαν να κατηγορηθούν ως τέτοιες λόγω των σεξουαλικών εγκλημάτων στα οποία είχαν πέσει θύματα¹⁵³. Τέλος, η φιλία των τεσσάρων γυναικών και η ίδια η προσπάθεια αυτοδικίας μέσα από τα ξόρκια τους μας παραπέμπει στη δίωξη της γυναικείας φιλίας και της επαναστατημένης γυναίκας ως αποτέλεσμα των κυνηγιών μαγισσών στην ιστορία¹⁵⁴.

Παρότι λοιπόν οι έφηβες μάγισσες στην ταινία *The Craft* στρέφονται η μία εναντίον της άλλης και κάνουν κατάχρηση των μαγικών τους δυνάμεων με καταστροφικές συνέπειες, το ίδιο το γεγονός ότι αυτές καταφεύγουν στη χρήση μαγείας ως αποτέλεσμα του μισογυνισμού και άλλων διακρίσεων που έχουν βιώσει μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι στην ταινία λαμβάνεται πλήρως υπόψη η ιστορικότητα του φαινομένου των μαγισσών όσο και η φεμινιστική του ανάλυση. Δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ωστόσο ότι συμβαίνει το ίδιο και με τη μαρξιστική ανάλυση του φαινομένου, καθώς αυτή δεν εκφράζεται με κανένα τρόπο στην ταινία.

---

¹⁵² Salihi, S., 2018, *Εισαγωγή στη Τζούντιθ Μπάτλερ*, Αθήνα: Εκδόσεις oposito, Σελ. 103-107

¹⁵³ Βλ. Κεφάλαιο «Οι διώξεις των μαγισσών ως μέσο διαμόρφωσης της νέας γυναικείας σεξουαλικότητας».

¹⁵⁴ Βλ. Κεφάλαιο «Η ποινικοποίηση της γυναικείας αντίστασης και η επίθεση στη γυναικεία φιλία».

**Η Μάγισσα [The Witch: A New England Folktale, εναλλακτικοί τίτλοι:
The Witch // The VVitch]**

Έτος παραγωγής: 2015

Σενάριο/Σκηνοθεσία: Robert Eggers

Πρωταγωνιστούν: Anya Taylor-Joy, Ralph Ineson, Kate Dickie, Harvey Scrimshaw, Ellie Grainger, Lucas Dawson

Διανομή: A24 (ΗΠΑ), Universal Pictures (παγκόσμια)

Συμπαγωγή: ΗΠΑ, Καναδάς

Budget: 4 εκατομμύρια \$

Box Office: 40,4 εκατομμύρια \$

Γυρισμένη το 2015 σε σενάριο και σκηνοθεσία του Robert Eggers, η ταινία *The Witch: A New England Folktale*, αποτελεί ένα θρίλερ εποχής στο οποίο παρακολουθούμε μια οικογένεια Άγγλων Πουριτανών χριστιανών που θα έρθει αντιμέτωπη με σκοτεινές δυνάμεις, αντιμετωπίζοντας τις ολέθριες συνέπειες αυτής της συνάντησης.

Η υπόθεση τοποθετείται στη δεκαετία του 1630, λίγα μόλις χρόνια μετά τον αποικισμό της Νέας Αγγλίας. Η οικογένεια, έχοντας μετακομίσει από την Αγγλία στη

Νέα Αγγλία, εγκαθίσταται αρχικά στην αποικία του Plymouth, σύντομα όμως θα εκδιωχθεί από αυτήν λόγω θρησκευτικών διενέξεων με την υπόλοιπη κοινότητα. Ο William, η σύζυγός του Katherine, η έφηβη κόρη τους Thomasin, ο γιος τους Caleb και τα μικρότερα δίδυμα, Mercy και Jonas, θα βρεθούν εκτός του κοινωνικού ιστού, χτίζοντας μια φάρμα κοντά σε ένα μεγάλο δάσος, όπου θα συνεχίσουν τη ζωή τους απομονωμένοι. Στη φάρμα, η Katherine θα φέρει στον κόσμο και το 5^ο της παιδί, το μικρό Samuel.

Μια μέρα, όσο η έφηβη Thomasin παίζει στη φάρμα με το Samuel, που είναι ακόμα σε βρεφική ηλικία, το μωρό θα εξαφανιστεί μυστηριωδώς. Η εξαφάνιση του μωρού θα αποδοθεί στην αρπαγή του από κάποιο άγριο λύκο από το δάσος και η οικογένεια θα βυθιστεί σε βαθιά θλίψη. Οι θεατές της ταινίας ωστόσο γνωρίζουν ότι η εξαφάνιση του Samuel οφείλεται στην αρπαγή του από μια μάγισσα, που παρακολουθούμε να δολοφονεί το παιδί για να παρασκευάσει κάποιο φίλτρο. Μετά την εξαφάνιση του Samuel, παρακολουθούμε τη μητέρα του, Katherine, να περνά τις μέρες της θρηνώντας το παιδί και προσεύχοντας συνεχώς, χωρίς να είναι σε θέση να βοηθήσει στην οικονομία του σπιτιού και της φάρμας όπως τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας.

Ο μικρός Samuel δολοφονείται από τη μάγισσα για την παρασκευή μαγικού φίλτρου.

Μια μέρα, ο William, χωρίς να ενημερώσει την σύζυγό του, παίρνει τον γιο του Caleb μαζί του στο δάσος για κυνήγι, όπου του εκμυστηρεύεται ότι έχει πουλήσει ένα οικογενειακό κειμήλιο για να αγοράσει παγίδες για ζώα, καθώς η οικογένεια δυσκολεύεται πολύ να βρει τροφή. Το ίδιο απόγευμα, όσο η οικογένεια παίρνει το δείπνο της πίσω στη φάρμα, η Katherine θα αναζητήσει το κειμήλιο αυτό, ένα

ασημένιο κύπελο, και θα ανακρίνει την έφηβη κόρη της Thomasin σχετικά με την εξαφάνισή του. Ο πατέρας William και ο αδερφός Caleb θα σιωπήσουν ως προς το τι έχει συμβεί με το κύπελο και έτσι η Katherine θα αρχίσει να υποπτεύεται την κόρη της όχι μόνο για την εξαφάνιση του κειμηλίου, αλλά και για αυτή του μικρού Samuel.

Το ίδιο βράδυ, ο William και η Katherine νομίζοντας ότι δεν τους ακούει κανείς, συζητούν στο συζυγικό κρεβάτι ότι αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες επιβίωσης και ότι το καλαμπόκι από τη φάρμα τους δεν είναι σε θέση να τους συντηρήσει λόγω της κακής του ποιότητας. Η Katherine τότε αναφέρει στο σύζυγό της ότι η Thomasin είναι πια γυναίκα, καθώς έχει μόλις ξεκινήσει η έμμηνος ρύση της, και μαζί αποφασίζουν ότι είναι πια καιρός να τη δώσουν σαν υπηρέτρια σε κάποια οικογένεια στην πόλη, ώστε να απαλλαγούν από το βάρος της ανατροφής της. Ο Caleb ωστόσο, αδερφός της Thomasin, έχοντας ακούσει το διάλογο των γονιών του, ξεκινά την αυγή για το δάσος ώστε να βρει τροφή, παρότι αυτοί του το απαγορεύουν λόγω του νεαρού της ηλικίας του. Το νεαρό αγόρι δεν θέλει με τίποτα να χάσει την Thomasin, όχι λόγω της αδερφικής αγάπης που τρέφει, αλλά επειδή νιώθει σεξουαλική έλξη γι' αυτήν, γεγονός που μαρτυρά προηγούμενη σκηνή στην οποία κοιτά επίμονα το στήθος της. Η Thomasin θα τον προλάβει πριν φύγει και θα τον αναγκάσει να πάνε μαζί με το άλογο και το σκύλο της οικογένειας να τους προστατεύουν.

Τα παιδιά κρυφακούν τους γονείς τη στιγμή που συζητούν ότι πρέπει να απαλλαγούν από τη μεγάλη τους κόρη.

Κατά τη διάρκεια της αναζήτησης τροφής στο δάσος, ο Caleb και η Thomasin θα χωριστούν, όταν ένας λαγός θα τρομάξει το σκύλο και το άλογό τους, κάνοντας τα

δύο ζώα να τρέχουν ανεξέλεγκτα. Η Thomasin θα πέσει αναίσθητη από το αφηνιασμένο άλογο και ο Caleb θα τρέξει πίσω από το σκύλο τους για να μην τον χάσουν, θα χαθεί ωστόσο μέσα στο σκοτεινό και αχανές δάσος. Λίγη ώρα μετά, θα βρει το διαμελισμένο σώμα του σκύλου της οικογένειας δίπλα σε μία καλύβα, μέσα από την οποία θα βγει μια όμορφη, νεαρή γυναίκα που θα προσπαθήσει να τον αποπλανήσει ερωτικά. Κατά τη διάρκεια του πλάνου όπου αυτή τον αποπλανά, οι θεατές θα τη δουν να αλλάζει όψη και να μετατρέπεται σε μια γερασμένη, τρομακτική φιγούρα που καταλαβαίνουμε πως είναι η μάγισσα που είχε αρπάξει το μικρό Samuel.

Η μάγισσα αποπλανά το μικρό Caleb.

Ο William βρίσκει την κόρη του στο δάσος και την επιστρέφει σπίτι, όμως ο Caleb αγνοείται ακόμη, κάνοντας την Katherine να υποπτεύεται για ακόμη μια φορά την Thomasin. Το ίδιο βράδυ, η Thomasin θα βγει από το σπίτι για να μαζέψει τα ζώα της οικογένειας στη φάρμα, βρίσκοντας στο κατώφλι της τον αδερφό της γυμνό να παραμιλά και εμφανώς άρρωστο.

Την επόμενη μέρα, αφού παρακολουθήσουμε ένα πλάνο στο οποίο τα μικρά δίδυμα της οικογένειας συνομιλούν και τραγουδούν με τον Black Phillip, τον τράγο από τη φάρμα τους, τα ίδια θα κατηγορήσουν την αδερφή τους Thomasin για άσκηση μαγείας. Ο Caleb, που σε όλο αυτό το διάστημα είναι βαριά άρρωστος στο κρεβάτι, ξυπνά ξαφνικά, αποβάλλοντας ένα δαγκωμένο μήλο από το στόμα του και αφού δηλώσει την πίστη του στον Ιησού πεθαίνει.

Ο πατέρας της οικογένειας κατηγορεί τότε την Thomasin ότι είναι μάγισσα, ανακοινώνοντάς της πριν την κλειδώσει στη φάρμα μαζί με τα δίδυμα ότι θα την πάει στην πόλη ώστε να δικαστεί. Το ίδιο βράδυ, η Thomasin ρωτά τα αδέρφια της αν όντως έχουν μιλήσει με τον τράγο της οικογένειας, χωρίς ωστόσο να πάρει απάντηση, ενώ ακούει τον πατέρα της να προσεύχεται και να παραδέχεται τις αμαρτίες του, ότι δηλαδή ανάγκασε την οικογένειά του να αφήσει την πόλη από πείσμα και όχι λόγω της αφιέρωσής του στο Θεό. Σε επόμενη σκηνή, τα δίδυμα της οικογένειας ξυπνούν το βράδυ βλέποντας μια τρομακτική γυναικεία φιγούρα μεγάλης ηλικίας να βυζαίνει την κασίκα της οικογένειας για να πιει το γάλα της, ενώ η μητέρα τους ξυπνά βλέποντας σε ένα όραμα τα νεκρά παιδιά της.

Το επόμενο πρωί, ο πατέρας της οικογένειας ξυπνά για να δει τη φάρμα τους κατεστραμμένη με τα θηλυκά ζώα τους νεκρά, όσο τα δίδυμα αγνοούνται και η Thomasin κείτεται γεμάτη αίματα στο έδαφος. Πριν προλάβει ωστόσο να την κατηγορήσει, ο Black Phillip, ο τράγος της οικογένειας θα τον σκοτώσει. Την ίδια στιγμή, η Katherine, μητέρα της Thomasin θα της επιτεθεί για να τη σκοτώσει, κατηγορώντας την για τα δεινά που έχει προκαλέσει στην οικογένεια, μεταξύ των οποίων να αποπλανήσει τον αδερφό και τον πατέρα της. Η Thomasin τότε σε αυτοάμυνα θα τη σκοτώσει με ένα γάντζο που θα βρει στη φάρμα.

Μετά το λουτρό αίματος που έχει λάβει χώρα στο σπίτι της, η Thomasin σε κατάσταση ηρεμίας πλησιάζει στο στάβλο και στον Black Phillip που κάθεται εκεί. Η κοπέλα τότε τον διατάζει να της μιλήσει και αυτός της απαντά, αφού πρώτα μεταμορφωθεί σε έναν εντυπωσιακό άνδρα, ρωτώντας την αν θα ήθελε να ζει πλουσιοπάροχα και να δει τον κόσμο. Η ίδια απαντά θετικά και ο άνδρας την προστάζει να αφαιρέσει τα ρούχα της και να γράψει το όνομά της σε ένα βιβλίο που παρουσιάζεται μπροστά της. Στην τελευταία σκηνή της ταινίας, η Thomasin ακολουθεί το Black Phillip στο δάσος, όπου τη βλέπουμε να προσχωρεί σε μια σύναξη μαγισσών που χορεύουν και ύπτανται γυμνές γύρω από μια μεγάλη φωτιά.

Η Thomasin συνομιλεί με τον τράγο Black Phillip που καταλαβαίνουμε πως είναι ο Διάβολος.

Η Thomasin προσχωρεί στη σύναξη των μαγισσών που γιορτάζουν το Σαμπάτ στο δάσος.

Η ταινία *The Witch* θα μπορούσαμε να πούμε πως αποτελεί ίσως το καλύτερο παράδειγμα ως προς την κινηματογραφική αναπαράσταση των μαγισσών από τις ταινίες που έχουμε αναλύσει, αφού λαμβάνει υπόψη τόσο την ιστορικότητα του φαινομένου, όσο και τις φεμινιστικές, αλλά και μαρξιστικές αναλύσεις αυτού. Η υπόθεση της ταινίας εκτυλίσσεται το 17^ο αιώνα, αιώνα του αποικισμού της Νέας Αγγλίας, αλλά και κοινωνικών αναταραχών, έντονης θρησκευτικότητας και έξαρσης του φαινομένου των διώξεων των μαγισσών¹⁵⁵.

Η πρώτη αναπαράσταση μάγισσας που βλέπουμε στην ταινία είναι αυτή της μάγισσας που αρπάζει το μικρό Samuel την ώρα που παίζει με την μεγάλη του αδερφή, Thomasin. Η μάγισσα αυτή, όπως ακριβώς αναλύσαμε ήδη ότι έχει καταγραφεί ιστορικά για τις γυναίκες που κατηγορήθηκαν για μαγεία, είναι μια παραμορφωμένη, τρομακτική γυναίκα μεγάλης ηλικίας, η οποία αρπάζει το μωρό με σκοπό να χρησιμοποιήσει το άψυχο σώμα του για την παρασκευή ενός μαγικού

---

¹⁵⁵ Βλ. Κεφάλαιο «Η μαζικοποίηση του φαινομένου των διώξεων μαγισσών».

φίλτρου¹⁵⁶. Το φίλτρο αυτό μας παραπέμπει στην παρασκευή θεραπευτικών σκευασμάτων, πράγμα για το οποίο οι λαϊκές θεραπεύτριες του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα οδηγήθηκαν στην πυρά¹⁵⁷. Η ίδια μάγισσα, όταν τη βλέπουμε να αρπάζει τον Caleb στο δάσος, είναι μεταμορφωμένη σε νεαρή, όμορφη γυναίκα, που χρησιμοποιεί το σώμα της ώστε να δελεάσει το αγόρι πριν του κάνει μάγια. Οι θεατές, δηλαδή, στην αναπαράσταση αυτή βλέπουν τη δίωξη της γυναικείας σεξουαλικότητας ως αποτέλεσμα της δίωξης του μη αναπαραγωγικού σεξ της περιόδου¹⁵⁸. Τέλος, η ίδια μάγισσα βλέπουμε στην ταινία να εισβάλει κατά τις νυχτερινές ώρες στη φάρμα της οικογένειας με σκοπό να πιει το γάλα της κασίικας τους, σημειολογία που μας κάνει επίσης να συμπεράνουμε πως πρόκειται για μια φτωχή γυναίκα με περιορισμένους πόρους, όπως ακριβώς δηλαδή πολλές από τις πραγματικές γυναίκες που θανατώθηκαν στα κυνήγια μαγισσών¹⁵⁹. Στην ίδια σκηνή, η μάγισσα απεικονίζεται γυμνή, γεγονός που μας υπενθυμίζει την απαγόρευση της γυμνότητας της περιόδου ως τμήμα της αναδιαμόρφωσης της γυναικείας σεξουαλικότητας¹⁶⁰.

Η βασική αναπαράσταση μάγισσας ωστόσο στην ταινία είναι αυτή της Thomasin, μιας έφηβης δηλαδή που κατηγορείται για μαγεία πριν καν η ίδια αποφασίσει με την ελεύθερή της βούληση να γίνει μάγισσα. Τι είναι όμως αυτό που οδηγεί στην κατηγορία αυτή; Η νεαρή και όμορφη Thomasin έχει μόλις εισέλθει στην αναπαραγωγική της ηλικία, πράγμα που βλέπουμε όταν η μητέρα της ανακοινώνει στον πατέρα της ότι αδιαθέτησε πρόσφατα. Η αναφορά της πρώτης έμμηνου ρύσης της γυναίκας αποτελεί κλασικό κομμάτι τις αναπαράστασής της στις ταινίες τρόμου, καθώς μέσω αυτής υπονοείται με απολύτως μισογυνικούς όρους η μη αθωότητά της ή η ανεξέλεγκτη δύναμή της¹⁶¹. Αυτό, καθώς το εμμηνορρυσιακό αίμα κατά την Julia Kristeva αντιπροσωπεύει τον κίνδυνο που προκύπτει από την γενετήσια ταυτότητα

---

¹⁵⁶ Βλ. Κεφάλαιο «Οι διώξεις των χηρών και των ηλικιωμένων γυναικών της εποχής ως μέσο ανάδυσης της ατομικής ιδιοκτησίας».

¹⁵⁷ Βλ. Κεφάλαιο «Οι διώξεις των θεραπευτριών και των μαιών ως μέσο ελέγχου της γυναικείας αναπαραγωγικής διαδικασίας και η ανάδυση της επαγγελματικής ιατρικής».

¹⁵⁸ Βλ. Κεφάλαιο «Οι διώξεις των μαγισσών ως μέσο διαμόρφωσης της νέας γυναικείας σεξουαλικότητας».

¹⁵⁹ Βλ. Κεφάλαιο «Οι διώξεις των χηρών και των ηλικιωμένων γυναικών της εποχής ως μέσο ανάδυσης της ατομικής ιδιοκτησίας».

¹⁶⁰ Βλ. Κεφάλαιο «Οι διώξεις των μαγισσών ως μέσο διαμόρφωσης της νέας γυναικείας σεξουαλικότητας».

¹⁶¹ Harrington, E., 2018, *Women, Monstrosity and Horror Film*, Νέα Υόρκη: Routledge, Σελ. 229-230.

της γυναίκας, που της παρέχει την αποκλειστικότητα της τεκνοποιητικής εξουσίας¹⁶². Η Thomasin θεωρείται ήδη δηλαδή ύποπτη απλώς και μόνο επειδή είναι γυναίκα.

Η οικογένεια της κοπέλας, που δυσκολεύεται να τα βγάλει πέρα, αποφασίζει να τη στείλει να δουλέψει ως υπηρέτρια σε μια άλλη οικογένεια, να ασκήσει δηλαδή ένα από τα λίγα υποβαθμισμένα επαγγέλματα που μπορούσε να κάνει μια γυναίκα της εποχής για να επιβιώσει, μέχρι αυτή να παντρευτεί και να συντηρείται από το σύζυγό της. Να βρεθεί με άλλα λόγια από τον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού της, στον οποίο πρόσφερε επίσης την άμισθη εργασία της, στον ιδιωτικό χώρο ενός άλλου σπιτιού, με πολύ μικρές απολαβές και στερούμενη την ελευθερία της¹⁶³. Η Thomasin όμως είναι μια νεαρή γυναίκα με φιλοδοξίες, πράγμα που αποκαλύπτεται στο τέλος της ταινίας, όταν αυτή απαντά θετικά στον τράγο/Διάβολο στην ερώτησή του αν αυτή θέλει να ζει πλουσιοπάροχα και να δει τον κόσμο. Οι γονείς της φυσικά γνωρίζουν αυτή την πτυχή του χαρακτήρα της, γι' αυτό και τους είναι εύκολο να την κατηγορήσουν για μαγεία, σε μια εποχή που η θέληση για χειραφέτηση μιας γυναίκας αποτελούσε βασικό αίτιο κατηγορίας για άσκηση μαγείας.

Η Thomasin καθ' όλη τη διάρκεια της ταινίας παρουσιάζεται να έχει μια στενή σχέση με τα ζώα της φάρμας της οικογένειάς της, τα οποία φροντίζει εγκάρδια, γεγονός που μας παραπέμπει στα «οικεία» των μαγισσών¹⁶⁴. Παρουσιάζεται επίσης σαν μια γυναίκα με μεγάλη αυτοπεποίθηση, που δεν διστάζει να υποστηρίξει τον εαυτό της στις καταστάσεις όπου κατηγορείται είτε για την εξαφάνιση του οικογενειακού κειμηλίου, είτε για την αποπλάνηση του αδερφού της, παρότι αυτός είναι που κοιτά ηδονοβλεπτικά¹⁶⁵ το κορμί της. Είναι δηλαδή μια «στρίγγλα» της

---

¹⁶² Kristeva, J., 2006, *Από τη ρυπαρότητα στο μίσημα* στο Αθανασίου, Α., *Φεμινιστική Θεωρία και Πολιτισμική Κριτική*, Αθήνα: Νήσος, Σελ. 373-375.

¹⁶³ Βλ. Κεφάλαιο «Η καταστολή των οικονομικά και κοινωνικά ανεξάρτητων γυναικών, η απαξίωση της γυναικείας εργασίας και ο περιορισμός των γυναικών στον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού και της οικογένειας».

¹⁶⁴ Βλ. Κεφάλαιο «Οι διώξεις των μαγισσών ως μέσο διαμόρφωσης της νέας γυναικείας σεξουαλικότητας».

¹⁶⁵ Αξίζει να σημειώσουμε εδώ ότι το ίδιο το ηδονοβλεπτικό βλέμμα στον κινηματογράφο μπορεί να αναλυθεί με ψυχαναλυτικούς όρους ως μια στρατηγική που χρησιμοποιείται από το αρσενικό για να κατανικήσει το φόβο του για την έμφυλη διαφορετικότητα και το φόβο του ευνουχισμού που προκύπτει από αυτήν. Βλ. Hayward, S., 2017, *Οι βασικές έννοιες του κινηματογράφου*, Αθήνα: Πατάκης, Σελ. 140-141

εποχής, που μιλά και αντιμιλά χωρίς να διστάζει, στοιχείο που επίσης ξέρουμε ότι οδήγησε πολλές γυναίκες στην πυρά¹⁶⁶.

Τελευταίο στοιχείο αναπαράστασης μαγισσών στην ταινία *The Witch* δεν είναι άλλο από τη σκηνή του Σαμπάτ των μαγισσών, στο οποίο προσχωρεί η Thomasin έχοντας αποδεχθεί το πεπρωμένο της ως μια από αυτές. Οι μάγισσες στη σκηνή αυτή βρίσκονται στο δάσος, όπου και γνωρίζουμε ότι λάμβαναν χώρα οι τελετές τους. Εκεί, τις παρακολουθούμε να χορεύουν και να διασκεδάζουν γυμνές γύρω από τη φωτιά, σε μια σκηνή που παραπέμπει σε ομαδικό ομοφυλοφιλικό σεξ, πριν να απογειωθούν στον αέρα, όπως και γνωρίζουμε επίσης ότι υποτίθεται πως έκαναν οι γυναίκες που κατηγορήθηκαν για μαγεία στο παρελθόν¹⁶⁷.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι η ταινία *The Witch* αποτελεί ένα εξαιρετικό παράδειγμα κινηματογραφικού έργου όπου η ιστορικότητα του φαινομένου των μαγισσών και οι φεμινιστικές και μαρξιστικές αναλύσεις αυτού λαμβάνονται πλήρως υπόψη, με την Thomasin να αρνείται να ζήσει όπως η κοινωνία της επιτάσσει και να μετατρέπεται σε μάγισσα ορίζοντας το μέλλον της όπως η ίδια επιθυμεί.

Συμπεράσματα εργασίας

Είναι βέβαιο ότι τα αίτια λόγω των οποίων οι γυναίκες κατά τον ύστερο μεσαίωνα κατηγορήθηκαν για άσκηση μαγείας και οδηγήθηκαν στην πυρά, περιλαμβάνουν τις δεισιδαιμονίες που επικρατούσαν εκείνη την περίοδο και το γεγονός ότι ο ανθρώπινος πολιτισμός τότε αδυνατούσε να ερμηνεύσει φαινόμενα που στη σημερινή εποχή δύναται να ερμηνεύσει, όπως η ψυχική ασθένεια. Το γεγονός όμως ότι η μαγεία, ή μάλλον οι καθημερινές πρακτικές της κοινότητας που εντάσσονταν στα πλαίσια αυτής, ξαφνικά πέρασαν σε καθεστώς δίωξης, μαρτυρά μια κατάδηλη πολιτικότητα γύρω από την έξαρση του φαινομένου των κυνηγιών των μαγισσών. Οι Ευρωπαϊκοί θεσμοί της εκκλησίας, του κράτους και του κεφαλαίου θα εκμεταλλεύονταν προς όφελός τους τις ήδη υπάρχουσες κοινωνικές αντιλήψεις, που αντιμετώπιζαν τις γυναίκες ως κατώτερα υποκείμενα των ανδρών, και, οξύνοντας

---

¹⁶⁶ Βλ. Κεφάλαιο «Η ποινικοποίηση της γυναικείας αντίστασης και η επίθεση στη γυναικεία φιλία».

¹⁶⁷ Βλ. Κεφάλαιο «Οι διώξεις των μαγισσών ως μέσο διαμόρφωσης της νέας γυναικείας σεξουαλικότητας».

ακόμη περισσότερο την αντιπαράθεση μεταξύ των δύο φύλων, θα χρησιμοποιούσαν τα κυνήγια των μαγισσών ως μέσο επιβολής μιας νέας κοινωνικής πραγματικότητας. Οι διώξεις των μαγισσών κατά τον ύστερο μεσαίωνα επέτρεψαν και βοήθησαν την ανάδυση και εγκαθίδρυση του καπιταλιστικού συστήματος που ήρθε να αντικαταστήσει ένα κοινωνικοοικονομικό σύστημα, αυτό της φεουδαρχίας, που επίσης βασιζόταν στην αδικία και την εκμετάλλευση, όταν αυτό κινδύνευε να καταρρεύσει. Παράλληλα, οι γυναίκες μέσω της επιβολής του καταμερισμού της εργασίας με βάση το φύλο, τον αποκλεισμό τους από την κοινωνική και πολιτική ζωή και φυσικά την αποξένωση από το ίδιο τους το σώμα, τη σεξουαλικότητα και την (ανα)παραγωγική τους δύναμη ως αποτέλεσμα των κυνηγιών μαγισσών, θα βρίσκονταν στο περιθώριο, επιτρέποντας την παγίωση της πατριαρχικής δομής της κοινωνίας μέχρι και τη σύγχρονη εποχή.

Η τέχνη του κινηματογράφου, ως μια τέχνη που τροφοδοτείται από ζητήματα που άπτονται της πραγματικής ζωής και της ιστορίας της ανθρωπότητας, δεν θα μπορούσε να μείνει ασυγκίνητη από την ιστορία των γυναικών που οδηγήθηκαν στην πυρά ως μάγισσες, γι' αυτό και από τα πρώτα κίολας χρόνια παραγωγής ταινιών ασχολήθηκε εκτενώς με αυτές. Στις έξι ταινίες που επιλέξαμε προς ανάλυση, διερευνώντας το κατά πόσο αυτές λαμβάνουν υπόψη το ότι οι μάγισσες ήταν υπαρκτά πρόσωπα, συμπεραίνουμε ότι αυτό όντως συμβαίνει, καθώς σε όλες τις περιπτώσεις, οι μάγισσες που αναπαριστώνται φέρουν χαρακτηριστικά που γνωρίζουμε ότι ιστορικά έφεραν οι γυναίκες που οδηγήθηκαν στην πυρά.

Όσον αφορά στη φεμινιστική ανάλυση του φαινομένου, μπορούμε να πούμε ότι αυτή είναι διακριτή σε όλες τις ταινίες, εκτός από την *Ωραία Κοιμωμένη* του Disney, αφού οι μάγισσες αναπαριστώνται ως υποκείμενα τα οποία είτε κατηγορούνται αδικώς για μαγεία ως αποτέλεσμα των έμφυλων χαρακτηριστικών τους και των συνηθειών τους, είτε αποδέχονται οι ίδιες το πεπρωμένο τους ως μάγισσες ως αποτέλεσμα του μισογυνισμού, των διακρίσεων, αλλά και εγκλημάτων πάνω στα σώματά τους που οι ίδιες έχουν υποστεί. Ακόμη όμως και στην περίπτωση της *Ωραίας Κοιμωμένης*, όπου η μάγισσα Maleficent δεν γνωρίζουμε για ποιους λόγους θεωρείται κακιά, το ίδιο το γεγονός ότι η γυναικεία φύση της και τα χαρακτηριστικά της χρησιμοποιούνται ως ο μόνος τρόπος δήλωσης της κακίας της, λειτουργούν ενισχυτικά ως προς το επιχείρημα ότι η κατασκευή του μύθου των

μαγισσών αποτελεί παράγωγο του εγγενούς μισογυνισμού της κοινωνίας μας. Επιπλέον, το γεγονός ότι η μόνη ταινία όπου βλέπουμε τη μάγισσα να αναπαρίσταται με μισογυνικούς όρους απευθύνεται σε παιδιά, προσφέρει ένα εξαιρετικό παράδειγμα αιτιολόγησης του πως η κουλτούρα του μισογυνισμού μπαίνει στη ζωή μας από την παιδική κιόλας ηλικία, γι' αυτό και παγιώνεται ως αντίληψη και πρακτική στην κοινωνία.

Τέλος, όσον αφορά στη μαρξιστική ανάλυση του φαινομένου των κυνηγιών μαγισσών, υπό την έννοια ότι αυτά συνέβαλαν στην απαξίωση της γυναικείας εργασίας, αλλά και στην ενίσχυση της ανάδυσης της έννοιας της ατομικής ιδιοκτησίας ως τμήματα της διαδικασίας της πρωταρχικής συσσώρευσης, μπορούμε να πούμε ότι αυτή γίνεται αντιληπτή στις τέσσερις από τις έξι αναλυόμενες ταινίες. Οι ταινίες στις οποίες αυτό δεν συμβαίνει είναι και πάλι η *Ωραία Κοιμωμένη*, όπως και η ταινία *The Craft*, που απευθύνονται σε παιδιά και εφήβους αντίστοιχα.

Από το δείγμα των ταινιών που αναλύσαμε, οι οποίες ανήκουν σε διαφορετικά είδη αλλά και δεκαετίες ως προς την παραγωγή τους, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η αναπαράσταση των μαγισσών στον κινηματογράφο σε γενικές γραμμές λαμβάνει υπόψη όχι μόνο την ιστορικότητα του φαινομένου των διώξεών τους, αλλά και τον έμφυλο χαρακτήρα και την πολιτική σκοπιμότητα γύρω από την έξαρση αυτού. Το ίδιο μάλιστα το γεγονός ότι τα στοιχεία αυτά γίνονται διακριτά και σε ταινίες που προϋπάρχουν της φεμινιστικής και της μαρξιστικής ανάλυσης του ιστορικού αυτού φαινομένου από τη δεκαετία του 1970 και μετά, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι λειτουργεί με τον τρόπο του ως υποστηρικτικό μέσο αυτής.

Η θεματική του κυνηγιού μαγισσών στη σύγχρονη εποχή δεν μας απασχολεί μόνο μέσα από την αναπαράστασή της στις εικαστικές τέχνες. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και μετά, σε χώρες της υποσαχάριας Αφρικής, της νότιας Ασίας, αλλά και της Λατινικής Αμερικής, παρατηρείται μια έντονη αναβίωση των τρόπων και των μέσων των κυνηγιών μαγισσών, με την κακομεταχείριση και τη διαπόμπευση των γυναικών να λειτουργεί ως βασικό μέσο περίφραξης της γης και επιβολής της

κουλτούρας της «ανάπτυξης» σε τόπους που είχαν γλιτώσει από την επέλαση του καπιταλισμού¹⁶⁸.

Αλλά και στις λεγόμενες ως ανεπτυγμένες χώρες του κόσμου, τα κατάλοιπα των κυνηγιών μαγισσών είναι ακόμη ορατά, αν σκεφτούμε τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία και την αδιάκοπη πάλη της για επιβίωση σε ένα σύστημα εγγενές συστατικό του οποίου είναι ο μισογυνισμός και οι έμφυλες διακρίσεις. Οι γυναίκες σε παγκόσμιο επίπεδο ακόμη και σήμερα βιώνουν τεράστιες διακρίσεις ως προς τη συμμετοχή τους στο χώρο εργασίας, είτε λόγω της έλλειψης ευκαιριών πρόσβασης στο χώρο της εκπαίδευσης, είτε εξαιτίας του ίδιου του νομικού συστήματος που τους το απαγορεύει ή δυσχεραίνει¹⁶⁹. Ταυτόχρονα, σύμφωνα με τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών, κάθε ώρα που περνά σημειώνονται έξι γυναικοκτονίες, με θύτες άνδρες που ανήκουν στο στενό οικογενειακό περιβάλλον ή που αποτελούν τους ερωτικούς συντρόφους των γυναικών αυτών¹⁷⁰. Ακόμη, στο πρόσφατο παρελθόν, το κίνημα #MeToo που ξεκίνησε στις ΗΠΑ από τον καλλιτεχνικό χώρο και σύντομα μεταφέρθηκε και σε άλλους, σε ολόκληρο τον κόσμο, θα εξελισσόταν σε ένα μοντέρνο κυνήγι μαγισσών, όπου οι γυναίκες που βρήκαν το θάρρος να καταγγείλουν τους κακοποιητές τους θα διαπομπεύονταν¹⁷¹. Αλλά και σε εγχώριο επίπεδο, δεν μπορούμε να ξεχάσουμε ένα ακόμη κυνήγι μαγισσών με θύματα αθώες γυναίκες, τις 32 δηλαδή οροθετικές σεξεργάτριες που διαπομπεύθηκαν δημόσια από την τότε κυβέρνηση με πρόσχημα την προστασία της δημόσιας υγείας, έξι μόλις ημέρες πριν από τις εκλογές του Μαΐου του 2012¹⁷².

---

¹⁶⁸ Federici, S., 2019, *Το κυνήγι των μαγισσών χθες και σήμερα*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων, Σελ. 73-89.

¹⁶⁹ Selby, D., (2/9/2019), *How Women Are Shut Out of the Global Workforce*, globalcitizen.com <https://www.globalcitizen.org/en/content/women-global-work-force-barriers/> (Τελευταία επίσκεψη: 25/2/2021)

¹⁷⁰ Broom, D., (25/11/2020), *As the UK publishes its first census of women killed by men, here's a global look at the problem*, weforum.org <https://www.weforum.org/agenda/2020/11/violence-against-women-femicide-census/> (Τελευταία επίσκεψη: 25/2/2021)

¹⁷¹ North, A., (27/8/2019), *#MeToo's latest critics say they want to help the movement. Why are they shaming women?*, vox.com <https://www.vox.com/2019/8/27/20833421/me-too-sexual-misconduct-al-franken-kaiman> (Τελευταία επίσκεψη: 25/2/2021)

¹⁷² Δαμά, Γ., (12/9/2013), *Το χρονικό της διαπόμπευσης των οροθετικών γυναικών*, enet.gr <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=385463> (Τελευταία επίσκεψη: 25/2/2021)

Χρέος λοιπόν των εγγονών των μαγισσών που δεν μπόρεσαν κάποτε να κάψουν οι έχοντες την εξουσία δεν είναι άλλο από το να διατηρήσουν τη μνήμη των γυναικών αυτών, μέχρι η πατριαρχία, ο καπιταλισμός και ο μισογυνισμός να αποτελούν παρελθόν.

Βιβλιογραφία

- Bryson, V., 2005, *Φεμινιστική Πολιτική Θεωρία*, Αθήνα: Μεταίχμιο
- Butler, J., 2009, *Αναταραχή Φύλου: Ο Φεμινισμός και η Ανατροπή της Ταυτότητας*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια
- Dalla Costa, M. & James, S., 2018, *Η δύναμη των γυναικών & η κοινωνική ανατροπή*, Αθήνα: Αρχείο 71/ μιγάδα
- Daly, M., 1990, *Gyn/Ecology: The Metaethics of Radical Feminism*, Μασαχουσέτη: Beacon Press
- Demos, J., 2008, *The Enemy Within: 2000 Years of Witch-Hunting in the Western World*, Νέα Υόρκη: Viking
- Ehrenreich, B. & English, D., 2018, *Παθήσεις & Διαταραχές: Φύλο, Ιατρική και Ασθένεια*, Αθήνα: Αρχείο 71/ περιοδικό ΤΕΦΛΟΝ
- Ehrenreich, B. & English, D., 2019, *Μάγισσες, Μαίες, Νοσοκόμες: Η αποσιωπημένη ιστορία των θεραπευτριών*, Αθήνα: Αρχείο 71/ μιγάδα
- Engels, F., 2010, *The Origin of the Family, Private Property and the State*, Λονδίνο: Penguin
- Federici, S., 2014, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων
- Federici, S., 2019, *Το κυνήγι των μαγισσών χθες και σήμερα*, Αθήνα: Εκδόσεις των Ξένων
- Foucault, M., 2011, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας: Ι. Η βούληση για γνώση*, Αθήνα: Πλέθρον
- Gaskill, M., 2010, *Witchcraft: A very short introduction*, Λονδίνο: Oxford University Press
- Ginzburg, C., 1991, *Ecstasies: Deciphering the Witche's Sabbath*, Νέα Υόρκη: Pantheon Books
- Hall, S., 2003, *Representation: Cultural Representations and Significant Practices*, Λονδίνο: Sage Publications
- Harrington, E., 2018, *Women, Monstrosity and Horror Film*, Νέα Υόρκη: Routledge

- Hayward, S., 2017, *Οι βασικές έννοιες του κινηματογράφου*, Αθήνα: Πατάκης
- Hufton, O., 2003, *Η ιστορία των γυναικών στην Ευρώπη: 1500-1800*, Αθήνα: Νεφέλη
- Kristeva, J., 2006, *Από τη ρυπαρότητα στο μίasma στο Αθανασίου, Α., Φεμινιστική Θεωρία και Πολιτισμική Κριτική*, Αθήνα: Νήσος
- Lady Stardust, 2010, *Γυναίκες στην Πυρά: Το κυνήγι των μαγισσών στην Ευρώπη, οι περιφράξεις και η άνοδος του καπιταλισμού*, Αθήνα: Κόκκινο Νήμα
- Marx, K., 2002, *Το Κεφάλαιο/Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας (Τόμος Πρώτος/ Βιβλίο 1: Το Προσές Παραγωγής του Κεφαλαίου)*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- Meiksins Wood, E., 2017, *The Origin of Capitalism: A Longer View*, Λονδίνο: Verso
- Merchant, C., 1990, *The Death of Nature: Women, Ecology and the Scientific Evolution*, San Fransisco: Harper & Row
- Midelfort, Erik H. C., 1972, *Witch Hunting in Southwestern Germany, 1562-1684: The Social and Intellectual Foundations*, Στάνφορντ: Stanford University Press
- Mies, M., 1999, *Patriarchy and Accumulation On A World Scale: Women in the International Division of Labour*, Λονδίνο: Zed Books
- Parinetto, L., 1998, *Streghe e Potere: Il Capitale e la Persecuzione dei Diversi*, Μιλάνο: Rusconi
- Pateman, C., 1997, *The Sexual Contract*, Cambridge: Polity Press/Blackwell Publishers Ltd.
- Rooney, M., 2006, *Επεισόδια αδιάκριτου χαρακτήρα: Η ιατρική αγωγή των βικτωριανών γυναικών στο Αθανασίου, Α., Φεμινιστική Θεωρία και Πολιτισμική Κριτική*, Αθήνα: Νήσος
- Salih, S., 2018, *Εισαγωγή στη Τζούντιθ Μπάτλερ*, Αθήνα: Εκδόσεις oposito
- Schauss, M., 2006, *Women and Gender in Medieval Europe: An Encyclopedia*, Νέα Υόρκη: Routledge

- Sontag, S., 1998, *Notes on Camp* στο *Against Interpretation*, Νέα Υόρκη: Octagon Books
- Thomas, K., 1991, *Religion and the Decline of Magic: Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth Century England*, Αγγλία: Penguin Books
- Αθανασίου, Α., 2006, *Εισαγωγή: Φύλο, εξουσία και υποκειμενικότητα μετά το «δεύτερο κύμα»* στο Αθανασίου, Α., *Φεμινιστική Θεωρία και Πολιτισμική Κριτική*, Αθήνα: Νήσος
- Κατούντα, Σ., 2006, *Οι κόρες της Πανδώρας - Οι απαρχές του Ευρωπαϊκού μισογυνισμού*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη
- Τζανάκη, Δ., 2016, *Ιστορία της [μη] κανονικότητας: Η σφίγγα πρέπει ν' αυτοκτονήσει. Ο Οιδίποδας επικρατεί*, Αθήνα: Εκδόσεις Ασίνη

Ιστότοποι

- Armstrong, N., (15/9/2018), *Coven ready: from Instagram to TV, why are witches so popular?*, theguardian.com <https://www.theguardian.com/tv-and-radio/2018/sep/15/witches-occult-dramas-tv-chilling-adventures-of-sabrina-strange-angel> (Τελευταία επίσκεψη: 11/11/2020)
- Broom, D., (25/11/2020), *As the UK publishes its first census of women killed by men, here's a global look at the problem*, weforum.org <https://www.weforum.org/agenda/2020/11/violence-against-women-femicide-census/> (Τελευταία επίσκεψη: 25/2/2021)
- Burton Russell, J., *Witchcraft*, Britannica <https://www.britannica.com/topic/witchcraft> (Τελευταία επίσκεψη: 22/12/2020)
- Campbell, C., (16/7/2019), *How a 7-Year-Old Girl Survived Papua New Guinea's Crucible of Sorcery*, time.com <https://time.com/longform/papua-new-guinea-witchcraft-justice/> (Τελευταία επίσκεψη: 10/11/2020)
- Donahue, A. T., (16/11/2018), *Ask Not What You Can Do for Your Country, but What Witchcraft Can Do for You*, esquire.com

- <https://www.esquire.com/entertainment/tv/a25131301/witchcraft-occult-movies-tv-shows-2018/> (Τελευταία επίσκεψη: 11/11/2020)
- Duffy, L., *From the Evil Queen to Elsa: Camp Witches in Disney Films*, *Frames Cinema Journal* <https://framescinemajournal.com/article/from-the-evil-queen-to-elsa-camp-witches-in-disney-films/> (Τελευταία επίσκεψη: 15/2/2021)
  - Fernandez, D. & Thapa, K., (8/8/2012), *Legislating Against Witchcraft Accusations in Nepal*, [asiafoundation.org https://asiafoundation.org/2012/08/08/legislating-against-witchcraft-accusations-in-nepal/](https://asiafoundation.org/2012/08/08/legislating-against-witchcraft-accusations-in-nepal/) (Τελευταία επίσκεψη: 10/11/2020)
  - Jacobs, R., (19/8/2013), *Saudi Arabia's War on Witchcraft*, [theatlantic.com https://www.theatlantic.com/international/archive/2013/08/saudi-arabias-war-on-witchcraft/278701/](https://www.theatlantic.com/international/archive/2013/08/saudi-arabias-war-on-witchcraft/278701/) (Τελευταία επίσκεψη: 10/11/2020)
  - McGill, M., (28/10/2016), *Wicked W.I.T.C.H: The 60s Feminist Protestors Who Hexed Patriarchy*, [vice.com https://www.vice.com/en/article/43gd8p/wicked-witch-60s-feminist-protestors-hexed-patriarchy](https://www.vice.com/en/article/43gd8p/wicked-witch-60s-feminist-protestors-hexed-patriarchy) (Τελευταία επίσκεψη: 1/11/2020)
  - North, A., (27/8/2019), *#MeToo's latest critics say they want to help the movement. Why are they shaming women?*, [vox.com https://www.vox.com/2019/8/27/20833421/me-too-sexual-misconduct-al-franken-kaiman](https://www.vox.com/2019/8/27/20833421/me-too-sexual-misconduct-al-franken-kaiman) (Τελευταία επίσκεψη: 25/2/2021)
  - Pruitt, S., 2019, *5 Notable Women Hanged in the Salem Witch Trials*, [history.com https://www.history.com/news/notable-women-executed-salem-witch-trials?li_source=LI&li_medium=m2m-rcw-history](https://www.history.com/news/notable-women-executed-salem-witch-trials?li_source=LI&li_medium=m2m-rcw-history) (Τελευταία επίσκεψη: 1/2/2021)
  - Selby, D., (2/9/2019), *How Women Are Shut Out of the Global Workforce*, [globalcitizen.com https://www.globalcitizen.org/en/content/women-global-work-force-barriers/](https://www.globalcitizen.org/en/content/women-global-work-force-barriers/) (Τελευταία επίσκεψη: 25/2/2021)
  - Shaheen, K., (30/6/2015), *Isis militants behead two Syrian women for witchcraft*, [theguardian.com](https://www.theguardian.com)

<https://www.theguardian.com/world/2015/jun/30/isis-militants-behead-syrian-women-witchcraft> (Τελευταία επίσκεψη: 10/11/2020)

- Tasca, C., Rapetti, M., Carta, M. G., Fadda, B., 2012, Women and Hysteria in the History of Mental Health, PubMed Central (PMC), <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3480686/> (Τελευταία επίσκεψη: 5/2/2021)
- Δαμά, Γ., (12/9/2013), *Το χρονικό της διαπόμπευσης των οροθετικών γυναικών*, enet.gr <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=385463> (Τελευταία επίσκεψη: 25/2/2021)

Πηγές Φωτογραφιών

- Χαρακτικό Εξωφύλλου: Dürer, A., 1500-1501, *Witch Riding on a Goat*, Washington, D.C.: National Gallery of Art
- Σελ. 6: Αγνώστου καλλιτέχνη, 1579, *A Rehearsall both Straung and True, of Hainous and Horrible Actes Committed by Elizabeth Stile*, Λονδίνο: British Gallery
- Σελ. 15: Αγνώστου καλλιτέχνη, 1688, *Μάγισσες και δαίμονες χορεύουν σε κύκλο*. Εικονογράφιση από το βιβλίο *The Kingdom of Darkness* του Nathaniel Crouch
- Σελ. 16: Francken II, F., 1581–1642, *Witches' Gathering*, Λονδίνο: British Museum
- Σελ. 22: Το *Malleus Maleficarum* σε έκδοση του 1669. Ψηφιακή βιβλιοθήκη BEIC Foundation (Biblioteca Europea di Informazione e Cultura)
- Σελ. 40: Goya, F., 1797-1798, *El aquelarre (Το Σαμπάτ των Μαγισσών)*, Μαδρίτη: Museo Lázaro Galdiano

